В. ВЛАДКО

ІДУТЬ РОБОТАРІ

ДИТВИДАВ

Володимир Владко

ІДУТЬ РОБОТАРІ

Роман

©

http://kompas.co.ua — україномовна пригодницька література

В. ВЛАДКО

ІДУТЬ РОБОТАРІ

РОМАН

НАГОРОДЖЕНИЙ ПРЕМІЄЮ
НА ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ КОНКУРСІ 1931 РОКУ

ВИДАННЯ ТРЕТЄ
ВИПРАВЛЕНЕ І ДОПОВНЕНЕ

ДИТВИДАВ ЦК ЛКСМУ
ХАРКІВ 1936 ОДЕСА

Редактор видавництва А. ГОРОХОВЦЕВА
Коректор Г. Бескрівова

1. У ПОВІТРІ ВІЄ НЕБЕЗПЕКОЮ

— Алло, Тім!

Мовчання.

— Тім Кроунті, де ви поділись?

Знову мовчання було відповіддю. Редактор робітничої газети «Ред Стар», Джон Бостер, поклав на стіл трубку гучномовного телефона і знизав плечима.

— Такий неспокійний хлопець! От зараз був тут і вже немає. Куди це він подався?

Редактор витер спітнілий лоб хусткою. Була спека, типова південноамериканська спека, коли навіть тонни проковтнутого мороженого не дали б людині бажаної прохолоди. Вікна редакторського кабінета були позавішувані товстими завісами, але, здавалося, пекуче сонячне проміння пропалює ті завіси наскрізь. Електричний вентилятор на столі крутив свої лопасті, мов скажений; але й він не допомагав, бо саме повітря було насичене спекою.

З-за стіни доносилося одчайдушне стукотіння друкарських машинок доброго десятка репортерів. Може, Тім просто не чує виклику? Джон Бостер підвівся і, підійшовши до дверей, визирнув з них. Так, машинка Тіма Кроунті мовчала. Незакінчена замітка стирчала з неї білим прямокутником паперу.

— Зник!..

Джон Бостер повернувся на своє місце. Але не встиг він знов розгорнути аркушики рукопису, як раптом двері знов розчинилися. До кабінета влетів невисокий рудоволосий чоловік. В одній руці він тримав вкриту паморозззю срібну паличку ескімо, у роті в нього стирчала незапалена цигарка. Другою рукою чоловік стискував якийсь невеличкий товстий журнал і розмахував ним у повітрі. Рот чоловіка широко розкривався і знов закривався, мов неспроможний вимовити хоч одне слово.

— Що трапилося, Тім? — озирнувся редактор. — Де ви були? Я оце гукав вас…

Але ось Тім заговорив сам, не слухаючи далі. Руде волосся його було розкуйовджене, очі палали. Він забув про морожене, забув про цигарку, він кричав, показуючи на одну із сторінок журнала.

— Ви бачили це? Ви знаєте, що це таке? Ви нічого не знаєте, товаришу Бостер, хоча ви й є редактор нашої «Ред Стар». У повітрі віє серйозною небезпекою, ось що!

Редактор мимоволі усміхнувся.

— Чи віє небезпекою — не знаю. Поки що бачу тільки, як морожене розтануло у вашій руці і вже встигло обляпати ваш піджак.

Тім глянув на руку, якою тримав паличку ескімо. Справді, з неї капали мутні краплини: морожене тануло. Проте, це не спинило Тіма. Він кинув ескімо в кошик під столом Бостера, невимушено витер долонею піджак і, навіть не усміхнувшись, говорив далі:

— Я не жартую, товаришу Бостер. Ось прочитайте — і ви теж не схочете більше сміятися.

Він поклав перед редактором журнал, який досі тримав у руці. Джон Бостер схилив свою сиву голову над розгорненими сторінками.

— Ні, прошу голосно, — домагався Тім.

— Будь ласка. Отже тут надруковано: «Машинобудівельні заводи Джонатана Говерса готують випуск першої партії механічних людей — роботарів»… Що? Роботарів? Що таке?..

— Те, що ви бачите, — зловісно відповів Тім. — Але читайте далі.

— «За нашими відомостями, роботарі цілком можуть замінити собою живих робітників коло верстатів. Як відомо, взагалі це вже далеко не перша спроба збудувати машину, яка могла б замінити людину. Але досі всі винайдені роботарі, механічні люди, були грубими, недосконалими і не виправдували надій, які покладали на них винахідники. Лише роботарі Говерса нібито розв’язують остаточно цю складну проблему. Механізм надзвичайного винаходу, звісно, залишається секретом компанії. Але відомо вже, що роботарі Говерса рухаються за допомогою електрики, яку вони дістають через ефір без ніяких дротів. Керують ними таким же способом — за допомогою радіо. Передають, що найближчого часу компанія Говерса спробує поставити цю першу партію залізних людей до верстатів».

Редактор підвів голову і оторопіло подивився на Тіма. В очах його застигло здивування.

— І ніхто нічого не знає?..

— Ніхто нічого, — похмуро відповів Тім. — Чортів капіталіст досі пильно охороняв свою таємницю. Навіть невідомо, який інженер з його лабораторії був конструктором цих роботарів. Замітка в науковому журналі — оце все, що ми маємо. Але, коли згадати, що заводи Говерса містяться в Нью-Гаррісі і що саме в Нью-Гаррісі ж не вщухає ось уже третій місяць страйк робітників, то…

Редактор схопився з стільця.

— Що ви хочете сказати, Тім?

— Те, що Говерс, очевидно, поставить своїх роботарів до верстатів саме в Нью-Гаррісі.

— І тоді… тоді… — Джон Бостер не знаходив слів.

— Тоді це буде кінець страйку, бо робітники, побачивши роботарів, примушені будуть погодитися на будь-які вимоги Говерса.

Джон Бостер стукнув кулаком по столу.

— І два місяці боротьби підуть на марне? Не може бути такого!

Тім похмуро знизав плечима. Він уже трохи заспокоївся. Тепер, навпаки, помітно хвилювався редактор. Тім дістав із кишені сірники, запалив свою забуту досі цигарку і відповів:

— Так, коли не пощастить щось зробити з тими роботарями, то не лише цьому, а й усяким страйкам взагалі, здається, прийшов кінець. Ви ж розумієте, що це таке? Фабрикант завжди зможе поставити до верстатів потрібну кількість залізних людей, тих машин, роботарів, замість робітників, що почали б страйкувати. Де ж тоді рація страйкувати, якщо заводи не можна спинити? А в Нью-Гаррісі робітничі організації вже витратили майже всі свої кошти на підтримку страйку. Ви ж знаєте, досі було загадкою, чому компанія ввесь час не поступалась, хоч страйк завдав Говерсові надзвичайних втрат. Тепер я розумію, на що надіявся Говерс.

— Ви ж недавно були в Нью-Гаррісі, Тім. Невже там таке безнадійне становище?

— Так. Робітники не можуть триматись ще більше, як тиждень-два. Залізні люди — це останній удар від компанії Говерса. І цей удар розіб'є страйк ущент. Я певний цього. Наша газета збирає і далі кошти на користь страйку в Нью-Гаррісі, але — для чого робити це, коли немає ніякої надії на перемогу?

Очі Бостера блиснули.

— Тім, ви кажете нісенітницю. Кошти треба збирати і далі. Але одночасно треба добре все взнати про тих триклятих роботарів. Не може бути, щоб ми не знайшли способів боротися проти них. Ви що ж, гадаєте, що з роботарями, з тими залізними робітниками, капітал вже й перемогти не можна? Дурниця! Переможемо.

— Як? — спокійно запитав Тім.

— Я ще, звісно, не знаю. Побачимо. А поки що я надіюся на вас, на ваші репортерські здібності. Треба, щоб ви неодмінно побували в Говерса та взнали все, що зможете, про роботарів. Га? Інтерв'ю з Говерсом, Тім!

Тім усміхнувся.

— Не легке завдання, бо така скажена людина, як Говерс, може навіть із кімнати мене викинути. Адже його всі знають за нашого запеклого ворога. Проте, спробую. Хм… Інтерв'ю з Говерсом!..

— Бажаю успіху, Тім. Хлопчику мій, від цього залежить дуже багато. Зробіть все, що зможете. Я вірю, що ви виконаєте з честю це завдання.

— Спробую, — задумливо відповів Тім.

Він уже рушив до дверей, та раптом спинився, мов вагаючись. Ось він підвів очі і стиха заговорив, старанно підшукуючи слова:

— Знаєте, товаришу Бостер, соромно сказати, але мені якось боязко. Не можу подолати себе.

— Чого? Що з вами, Тім? — лагідно поклав йому руку на плече Джон Бостер.

— Я бачив різних ворогів. Але всі вони були живі. Тепер — новий ворог. Це — машина, мертва бездушна машина, що знає тільки одне — виконувати накази свого господаря. Хіба це не страшно?

Джон Бостер не стримав усмішки.

— Любий мій, — відповів він, — і рушниця, і танк, і літак — теж машини. А ви їх, здається, не боїтесь. Чого ж лякатись тут? Знаєте старе правило: «іноді ворога можна перетворити на друга», та ще й на якого вірного.

— То стосується лише до живих істот, — похмуро зауважив Тім.

— Нічого, побачимо, може це стосується і до роботарів. Головне — треба мати певне уявлення, що воно таке справді, ті роботарі. Тім, я дуже на вас надіюся. Якщо ви, найкращий наш репортер, не дістанете потрібних відомостей про роботарів, — їх не дістане ніхто. На все добре. Ще раз бажаю вам успіху.

Редактор знов узявся за журнал із заміткою про роботарів, але раптом підскочив і кинувся до дверей.

— Тім! Агов, Тім! Я забув вам сказати, що після візиту до Говерса вам доведеться знов поїхати в Нью-Гарріс. Пробудете там із тиждень, а може й більше. Тепер нам треба мати в Нью-Гаррісі свого спеціального кореспондента. Отже, — редактор хитро усміхнувся, — раджу вам заїхати до голярні, упорядкувати свою шевелюру. Так?

— Чому це про шевелюру? — донісся вже здалека голос Тіма.

— Якщо пам'ять мене не зраджує, — ще хитріше продовжував редактор, — в Нью-Гаррісі живе дівчина на ім'я Мадлена… Ви чуєте, Тім? Га?

Але Тім був уже далеко. Він дуже не любив, коли хтось зачіпав

його особисті справи, особливо тому, що іноді від таких натяків, як от зробив Джон Бостер, у нього, рудого Тіма (як прозивали його частенько добрі друзі), обличчя робилося ще червоніше за волосся.

Проте, читач напевне згодиться, що все це — особиста Тімова справа. Нас вона вже зовсім не обходить.

2. ЦЕ — МІЙ ЗАЛІЗНИЙ РАБ

Машиністки й стенографістки, секретарі й клерки, швейцари й лакеї, не ховаючи свого здивування, дивилися вслід невисокому рудоволосому молодому чоловікові, що спокійно проходив вздовж кімнат розкішного особняка великого Джонатана Говерса. Тихе, ледве чутне шепотіння тяглося вслід чоловікові, який, невимушено поклавши руки в кишені і випускаючи клуби диму з своєї цигарки, ішов з старшим секретарем.

— Репортер?..

— Та ще який!

— Робітничої газети?.. Не може бути!

— І його приймає «сам»?..

— Неймовірно!..

Так, це була надзвичайна, нечувана подія. Джонатан Говерс, один із могутніх південноамериканських промислових королів, владар велетенських машинобудівельних заводів, людина, що не може спокійно слухати взагалі про існування робітничих газет, — цього разу Джонатан Говерс люб'язно згодився прийняти репортера однієї з бойових робітничих газет, «Ред Стар», Тіма Кроунті, погодився дати йому розмову, інтерв'ю.

Це було ще вдвоє, втроє незрозуміліше, бо мати не те щоб інтерв'ю, а й просту ділову розмову з машинобудівельним королем було взагалі майже неможливо. Вже два роки, як Джонатан Говерс відмовився особисто приймати відвідувачів, доручивши це своїм секретарям. Велика людина не бажала витрачати свій дорогоцінний час на такі дрібні справи. Крім того, навіщо рискувати? Тепер стільки бандитів, стільки злочинців. Ніколи не можна бути певним у людині, з якою погодишся розмовляти, та ще віч-на-віч.

Джонатан Говерс не любив рискувати. Зокрема тепер, коли в його особі, як у фокусі, сходилися сила і міць машинобудівельної промисловості цілої країни. Він відмовився навіть від того, щоб їздити щодня до своєї контори. Хіба не легше, не зручніше, щоб, навпаки, контора їздила щодня до його особняка? Хай контора з її машиністками, стенографістками, клерками й секретарями буде тут, під рукою. Маленький особняк Говерса міг іще вмістити невеличку

контору з мізерним штатом у шістдесят чотири чоловіка. Щоправда, для цього треба було віддати цілих десять кімнат. Але — Говерс потісниться, він проживе як-небудь і у вісімнадцяти кімнатах, які залишилися ще йому.

Зате — як зручно, як вигідно працювати у себе дома, нікуди не виїжджаючи і не рискуючи тим, що невідома зграя бандитів зробить наскок на автомобіль, пограбує чи навіть вимагатиме викуп, захопивши короля в полон.

Одержати дозвіл на відвідування Говерса було просто неможливо. Це чудово знали по всіх чисто редакціях і навіть не вважали за доцільне пробувати. І ось — репортер робітничої, як кажуть навіть комуністичної газети, — розумієте, комуністичної!.. — вільно проходить кімнатами особняка, простуючи прямо до кабінета некоронованого короля.

Старший секретар, проводжаючи Тіма до кабінета Говерса, не міг не висловити йому свого здивування.

— Знаєте, трапилося щось надзвичайне. Говерс приймає вас.

— Нічого, за це коли-небудь я теж погоджусь прийняти Говерса, погоджуся порозмовляти з ним… Звісно, якщо його до того не повісять, — зовсім нечемно відповів Тім.

Секретар тільки розгублено поглянув на нього і машинально поправив свій блискучий проділь на мов лакованій голові: які невиховані ці репортери робітничих газет, навіть не вміють ввічливо поводитись! Але Тім уже зник за дверима кабінета.

Ось вона, кімната, до якої в сто разів трудніше дістатися, ніж до сейфів у банку. Важкий дуб та товсті килими, — ото й усе її убранство. Великий стіл, за яким сидів огрядний чоловік з сигарою в роті. Очі в чоловіка сірі, немов стальні, вони холодним поглядом пронизували Тіма наскрізь.

Чоловік дивився на Тіма похмуро, але з цікавістю. Здається, він вивчав, які справді бувають шкідливі представники ще шкідливішої робітничої преси. Проте, Тім все так само невимушено підійшов до стола і спинився, вичікуючи.

— Сідайте, прошу, — проскрипів крізь зціплені зуби Говерс (бо чоловік за столом був саме він).

Тім сів у велике шкіряне крісло і витяг блокнот.

— Чим можу стати в пригоді? — так само холодно проскрипів машинобудівельний король, пихкаючи сигарою. — Попереджаю: маю десять хвилин.

— Мені цього вистачить, — спокійно зауважив Тім. — Нас дуже

цікавить справа з роботарями. Але ми не маємо ніяких відомостей про це, крім невеличкої замітки в журналі «Мануфакчурінг Ньюс». Отже…

Наче блискавка зірвалася з очей Говерса.

— Отже, — перебив він Тіма, — ви нічого і не взнаєте. Досить того, що є в журналі. Можу лише додати, що ми почали виробляти роботарів серійно і найближчим часом поставимо першу партію до роботи. Зрозуміло? Кінець.

Він уже хотів натиснути кнопку електричного дзвінка, як Тім спинив його рух несподіваним запитанням:

— Маємо підстави гадати, що перша партія роботарів (якщо все це не звичайна вигадка) поїде саме до Нью-Гарріса?

Говерс люто поглянув на Тіма і переклав сигару в другий куток рота.

— Гаразд, містер газетяр. Якщо ви так добре поінформовані про становище у Нью-Гаррісі, можу вам відповісти: так!

— Душитимете страйк роботарями? Хм!..

Оце саме Тімове «хм», насичене відвертим недовір'ям і іронією, і спричинило ввесь дальший незвичайний хід розмови, Говерс майже сказився: як, йому, всесильному Говерсові, насмілюється так відповідати якийсь нещасний газетяр?..

— Ну… ну… гаразд! Ви не вірите? Ви гадаєте, що роботарі — дурниця? Гадаєте, вони не здатні на те, щоб спричинити кінець усякому страйкові? Ви, може, гадаєте навіть, що все це вигадка? Га?

Тім відчув, що може скористатися з цієї нагоди. В мозку його стукотіла одна думка: тільки не розгубитися, тільки натиснути на Говерса ще, ще. І він цілком спокійно (принаймні, зовні) відповів:

— Так, ми маємо підстави гадати, що все це вигадка. Все це вигадала ваша компанія, щоб вплинути на робітничі організації. Але ми не віримо в існування роботарів.

Говерс, здавалося, захлинувся гнівом.

— Добре! Добре, я вам покажу! Побачите! Через якийсь тиждень побачите. Роботарі — вигадка? Га? Яке нахабство!

Сигара випала в нього з рота і впала на стіл. Але Говерс не помічав нічого, розлютований украй.

— Через тиждень побачимо, що нічого не буде, — сміливо піддав жару Тім.

— Навіть так? Гаразд! Ну, містер газетяр, дивіться! Я вам покажу, яка то вигадка.

Тремтячими від люті пальцями Говерс натиснув якусь кнопку на розподільчій панелі, яку Тім помітив на столі тільки тепер. І майже

одночасно Тім почув справа легке рипіння. Він озирнувся.

Одна з дубових стін кабінета поволі розсувалася на обидва боки. Вона відкривала за собою якесь темне приміщення, де щось виблискувало.

— Дивіться ж! — знову проскрипів Говерс, натискуючи ще якусь кнопку.

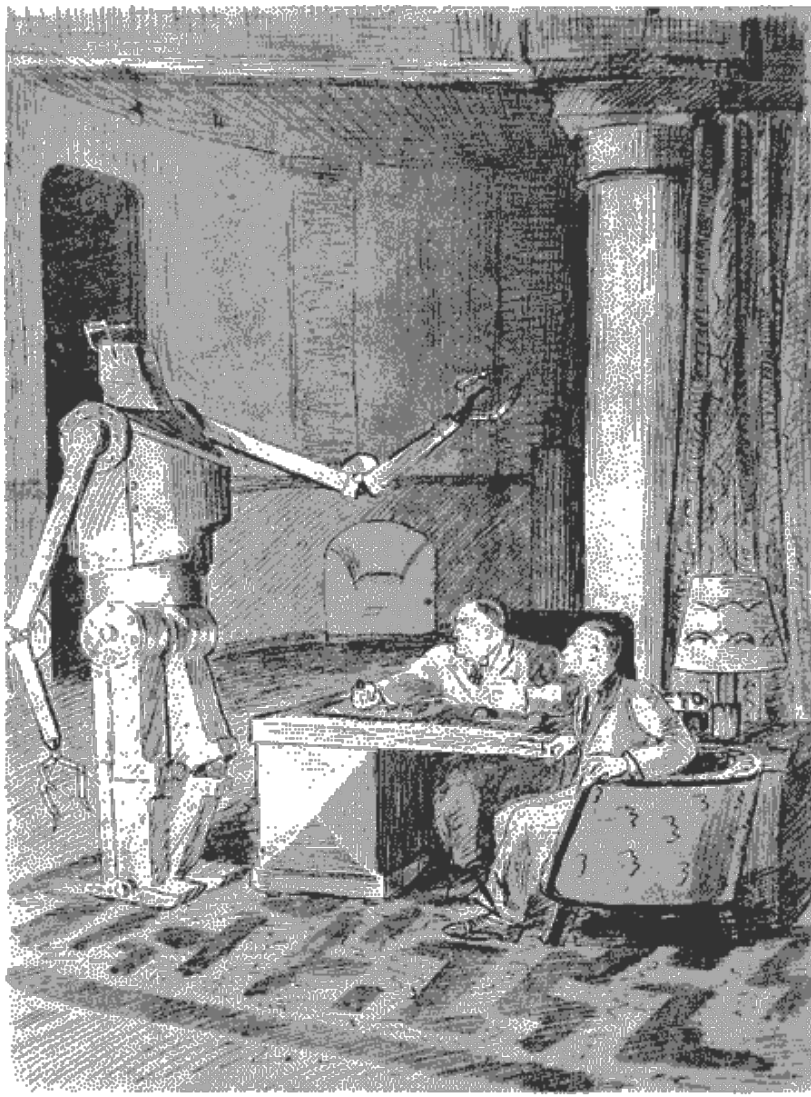

Постать ішла прямо на крісло, в якому сидів Тім

Щось важко заворушилось у глибині темного приміщення, — і

вражений Тім побачив, як звідти важкими кроками вийшла велетенська фігура, що виблискувала немов залізна. Так, вона й справді була залізна.

Фігура посувалася до столу. Щось у ній нагадувало середньовічного рицаря, закутого в панцер. Але то не був панцер. Лінії фігури були прямі, вона рухалась, важко ступаючи, і, здавалось, ніщо не змогло б спинити її руху.

— Бачите?

Постать посувалась далі. Вона йшла прямо на крісло, в якому сидів Тім, ішла, не спиняючись, повагом підводячи праву руку, немов для удару. До крісла залишилось уже два-три кроки, і Тім не витримав. Він учепився руками за крісло, немов хочучи піднятись і уникнути залізної фігури, що механічно насувалась на нього.

— Хо-хо! — злосливо зареготав Говерс. — Здається, містер газетяр перелякався нашої вигадки? Та вона ж не існує по-вашому, правда ж?..

Роботар круто повернув до столу, обминаючи крісло Тіма. Біля столу він спинивсь, ніби чекаючи наказу хазяїна. Руки його сперлися на стіл, уся постать являла собою байдужу покірливість.

Говерс помітно заспокоювався, бачачи враження, яке Справив на Тіма роботар.

— Отже, я можу наказати йому задушити вас, і він виконає це, — заговорив майже спокійно машинобудівельний король. — Можу сказати йому кинутись у вікно з двадцятого поверху — і він кинеться. Це вам не робітник, що базікатиме — «що» та «як». Це — мій залізний раб. Поставлю до верстата — працюватиме. І не проситиме підвищення зарплати, бо вона йому ні до чого. Моє, розумієте? Цілком моє — і ніяка робітнича організація не зможе переконати його спинитись, відмовитись виконати мій наказ. Плював я на всі ваші страйки! Так, роботарю?

Роботар, ніби згоджуючись, підняв руку.

Говерс знов зареготав, закурюючи нову сигару.

— Він виконає все. Він — перемога капіталізму над усіма вашими соціалізмами та комунізмами. Залізний робітник переможе всіх. Спробуйте-но боротися з ним. Та він вас задавить, роздушить першу-ліпшу спробу чинити йому опір. Роботар — майбутнє капіталізму. І це майбутнє вже настало. З ним я нікого і нічого не боюсь. Зрозуміло?

Але Тім уже заспокоївся і собі. Він з цікавістю вивчав вигляд роботаря.

Справді, дивна механічна потвора. Разів у півтора вища від людини, з широким міцним тулубом на відносно коротких товстих

квадратових ногах, які згиналися в колінах на округлих шарнірах. Довгі, сухі руки, як у горили, що закінчувались трьома довгими ж пальцями кожна. Блискучі груди, що спускалися вниз, як трикутний щит. На них — нумер роботаря та якийсь наче рубильник. І замість голови на плечах — невеличкий плескатий металічний циліндр. Але як же ця потвора рухається?

Тім уважно шукав дротів, що підводили б до роботаря енергію. Ні, немає… Тільки на його голові з боків Тім побачив наче якусь дивну оздобу — кілька невеличких щоглинок, до яких прикріплена була блискуча срібна спіраль. Вона утворювала над головою роботаря якесь химерне ясне коло. Говерс помітив здивований погляд Тіма.

— Цікаво, правда? Так, роботар носить на собі оцю малесеньку антену і через неї дістає з ефіру енергію, яку надсилає до нього наш передавальник. Просто? Зрозуміло? Ну й досить з вас.

Говерс знов натиснув кнопку. Роботар звів руку, немов вітаючи господаря, потім повернувся і так само повагом, важко ступаючи, пішов назад. Через півхвилини стіни кабінета знов зсунулись, ніби нічого за ними й не було. Тім розтулив був рота, щоб провадити розмову далі. Але Говерс уже цілком опанував себе і, видимо, шкодував, що показав газетяреві роботаря. Не кажучи й слова, він натиснув кнопку дзвінка.

— Проведіть містера, — розпорядився він, коли до кабінета ввійшов секретар, — ми закінчили нашу розмову.

Очі його були вже такі ж холодні, як і спочатку. Проте, він більше не розглядав Тіма, а заглибився в папери, що лежали на столі. Мовчанка панувала в кабінеті. Секретар нерухомо стояв біля столу, нагадуючи Тімові своїм виглядом, що аудієнція у некоронованого короля закінчилася.

Тім зрозумів: більше йому не витягти з Говерса жодного слова. Промисловий король цілком заглибився в свої папери і не помічав більше репортера. Секретар виразно вклонився Тімові. Треба йти.

Рудоволосий репортер сховав блокнот, до якого він не встиг записати жодного рядка, і вийшов, навіть не поглянувши на Говерса.

І тільки на вулиці Тім помітив, що забув надягти свій капелюх і несе його в руках. Вилаявшись про себе, Тім кинувся до таксі.

— На поштамт, швидко!

Саме тут трапилася друга надзвичайна подія цього дня.

Тім Кроунті, найдосвідченіший з репортерів «Ред Стар», який звик помічати все, що робилося навколо нього, не помітив, як за ним слідком з контори Говерса вийшов високий сухий чоловік у картатому

піджаці, насунутому капелюсі, з люлькою в міцно зціплених зубах. Чоловік прислухався до адреси, яку сказав Тім шоферові, і, стрибнувши в другий автомобіль, наказав:

— Не відставайте від того таксі. Воно їде до поштамта.

Сказавши це, чоловік з люлькою відкинувся на сидінні. Обидва автомобілі рушили майже в одну секунду.

Але Тім, схвильований побаченим у Говерса, не помітив і цього.

3. БО ТИ ПРОДАВСЯ КАПІТАЛІСТАМ!

Значить, справді небезпека близько? Та ще яка небезпека! Що поробиш із такою залізною потворою, коли вона стоятиме біля верстата! Але — хіба тільки для такого пасивного, мирного, так би мовити, опору можна використати роботарів? А що, як Говерс посуне, наприклад, загін роботарів на відкриту сутичку, бій з робітниками? І проти живих людей вирушить металічний загін бездушних потвор, що не чують нічого, не бачать нічого — і сліпо виконують накази свого господаря. Їх не можна спинити, вони сунуть, роздавлюючи будь-який опір, — залізні потворні машини, яким їх божевільний винахідник, мов глузуючи, надав вигляду людини…

Тім навіть сам злякався картини, що повстала в його уяві. Раптом він почув, що таксі спиняється. Що таке?

Він виглянув у вікно. Таксі стояло на вулиці, не доїжджаючи до великого перехрестя Мідленд-стріт та Коломбського майдану. Велике скупчення автомобілів у цьому місці регулював дужий, рослий полісмен, що стояв на перехресті і міцно тримав у руці товсту гумову палицю, показуючи нею шлях одному потокові автомобілів і одночасно спиняючи владним помахом руки другий потік, що намагався перерізати хід першого. Полісмен стояв нерухомо, як монумент. Обличчя його було суворе, певне своєї влади.

Тім згадав, що таке ж суворе обличчя полісмена запам’яталось і йому під час останньої сутички робітників із поліцією в Нью-Гаррісі.

Тоді полісмени теж стояли посеред вулиці, але їх була ціла шеренга. Вони погрозливо тримали в руках свої важкі гумові палиці, не пропускаючи робітників до воріт заводу Говерса. Тім згадав і те, що сказав йому тоді один з керівників страйку, голова страйкового робітничого комітету, його приятель, сміливий і розумний Боб Леслі.

— Розумієш, Тім, самих гумових палиць ми не злякалися б, хоч вони й дуже б’ються. Але — бач, як озброїв їх Говерс?..

Справді, кожен полісмен мав у себе на боці ще великого револьвера у шкіряній кобурі. Поки що ці револьвери висіли спокійно, полісмени не доторкувались до них. Але, якби робітники пішли проти

гумових палиць, тоді… о, тоді полісмени вжили б не лише ті револьвери, а й газові гранати, що висіли у кожного поруч з кобурами револьверів.

Тім знов поглянув на полісмена. І раптом він похолов, відкинувшись до спинки сидіння.

— Що це? Може я збожеволів?..

Замість полісмена в його сірій формі — він побачив, посеред вулиці залізного роботаря, що нерухомо стояв, піднявши важку гумову палицю.

Так, так, це був роботар Говерса, великий, міцний і нерухомий. Він владно стояв на своїх залізних ногах. Одна суха й довга рука його, з палицею в ній, була підведена. Друга спиняла шлях автомобілям, — в тому числі і таксі Тіма.

Не відриваючись, стиснувши пальцями борт автомобіля, Тім дивився на роботаря. Залізна постать потвори завмерла в одній позі. Але почувалося, що вона напоготові посунути куди хоч — залежно від наказів, які приймає з ефіру невеличка й химерна блискуча срібна антена на голові роботаря.

— Божевілля!.. — знов пробурмотів Тім.

Він заплющив на мить очі, потім поволі розплющив їх.

Таксі вже рушило з місця і їхало вздовж вулиці. Полісмен стояв, як і раніш, нерухомо, змінився тільки напрямок, який вказувала гумова палиця. Суворе обличчя полісмена не дивилося ні на кого, воно було немов вирізьблене з каменю. Полісмен, полісмен, а не роботар!..

— Мабуть, у мене надто розійшлися нерви, — зітхнув Тім.

Він витяг цигарку, запалив її і знов заплющив очі, відкинувшись до спинки сидіння.

Через кілька хвилин таксі під’їхало до велетенського будинку поштамта. Тім вистрибнув з автомобіля, кинувши шоферові гроші, і пробіг східцями вгору до телеграфа. І знов-таки він не бачив, як слідом за ним, поспішаючи, йшов чоловік із люлькою в зубах. Його шофер виконав наказ: він не загубив у вуличному русі таксі, що їхало перед ним. Але тепер чоловік із люлькою ішов не так відкрито, як раніше. Мабуть, він хотів уникнути зустрічі з Тімом, не хотів, щоб Тім міг його помітити або навіть пізнати.

Чоловік із люлькою підняв комір піджака, глибше насунув капелюх, майже аж на ніс. Він здаля слідкував за Тімом, не наближаючись до нього. І лише тоді, коли Тім, схилившись над столом, писав уже текст своєї телеграми, заради якої він і приїхав сюди, чоловік із люлькою швидко пройшов повз нього, зазирнувши

ніби випадково через плече Тіма. Він побачив усього два рядки:

«Нью-Гарріс, Брукленд-стрі т, Мадл е ні Стренд. Ї ду шестигодинним. Важлива справа».

Тім ще не встиг підписатися, а може, він хотів ще дописати щось. Проте, чоловікові з люлькою в зубах було досить і цього. Він, не спиняючись, пройшов до іншого стола, узяв бланк телеграми і, не задумуючись ані на мить, написав і собі:

«Нью-Гарріс, Брукленд-стріт, Мадлені Стренд. Ї ду шестигодинним. Важлива справа».

Потім він підписав телеграму і поніс її здавати, перечекавши, звісно, поки Тім здав свою. Цю другу телеграму здано було на півхвилини пізніше від першої. Мадлена Стренд мала одержати обидві одночасно.

Тепер чоловік з люлькою в зубах уже не стежив далі за Тімом; він знав, що зустрінеться з репортером у поїзді. Чоловік з люлькою відкотив комір піджака, зсунув капелюх назад і подався кудись, мов зовсім забувши про Тіма.

… Рівно о п’ятій годині п’ятдесят хвилин Тім приїхав на вокзал. Він устиг здати до газети свою розмову з Говерсом, оздобивши її бойовими заголовками, встиг поговорити з редактором та ще купити дорогою кілька свіжих вечірніх газет. Сівши в купе, Тім простяг ноги просто перед собою і почав читати газету.

Відразу йому впала в око свіжа кореспонденція з Нью-Гарріса в газеті «Дейлі Телеграф»:

«Страйк робітників у Нью-Гаррісі набув нечуваної форми. Він триває вже третій тиждень, і робітники не згоджуються на посередництво професіональних організацій. Страйком керує спеціальний страйковий комітет. За нашими відомостями, страйковий комітет є тільки прикриття для комуністичної організації, що міцно взяла до своїх рук керівництво страйком. Комітет вимагає від компанії Говерса, щоб вона підписала угоду про підвищення зарплати і встановлення восьмигодинного робочого дня. Компанія вперто відмовляється підписати таку угоду, хоч страйк завдає їй дедалі більших втрат через те, що заводи не працюють. Усі спроби компанії пустити заводи за допомогою штрейкбрехерів, виписаних із сусідніх провінцій, не дали ніяких наслідків, бо робітники пильно охороняють завод і не допускають штрейкбрехерів. Уже було дві сутички з поліцією, яка намагалася розігнати робітничі патрулі, що затримували штрейкбрехерів. Але розігнані в одному місці робітничі патрулі швидко збиралися в іншому і знов виганяли штрейкбрехерів. Усі ці

факти підтверджують думку про те, що страйком керує досвідчена рука комуністів. Невже уряд не бачить цього? Треба рішуче ліквідувати страйк, заарештувати комуністів та ватажків і дати можливість компанії Говерса пустити, нарешті, свої заводи».

Далі в кореспонденції ішли ще брутальніші лайки на адресу комуністів та страйкового комітету. Але про роботарів не було жодного слова. Може, «Дейлі Телеграф» ще не встигла пронюхати про них?..

Тім поклав газету і пробурмотів:

— Як же, отак одразу ліквідувати страйк, розігнати патрулі, заарештувати комуністів? Може і Боба Леслі так само? Е, ні, у нас у Нью-Гаррісі це зробити не так то легко!..

— Пробачте, ви щось сказали? — несподівано почув Тім чийсь увічливий голос.

Він підвів голову.

Проти нього на другому дивані сидів чоловік у капелюсі. Він пихкав пахучим димом з люльки і уважно дивився просто в очі Тімові.

— Ви щось сказали? — повторив чоловік.

І раптом очі його розширилися наче від здивування. Одночасно підскочив і Тім.

— Слухайте, чорт вас бери, це ж ви!.. Ти… Томас?

— Так, це я. А звідки взявсь ти, Тім?

— От несподіванка, — мов не чув його Тім. — Зустрілись у поїзді? Скільки років не бачились — і отак…

Чоловік з люлькою в роті, здавалося, був дуже вражений несподіваною зустріччю. Він навіть забув пахкати люлькою, він здивовано похитував головою.

— Куди ж ти їдеш?

— До Нью-Гарріса. А ти?

— І я туди ж. Чого ти туди їдеш?

— У справах своєї газети. Знаєш, там великий страйк.

— І я майже в тій самій справі. Тільки я з другого боку.

Тім недовірливо подивився на співрозмовника: що значить «з другого боку»?

— Що ти хочеш сказати? З якого другого? Хіба ти знаєш, з якого саме боку я?

Співрозмовник Тіма трохи зніяковів. Проте, він хутко викрутився.

— Бач, я чув, як ти говорив оце сам з собою про нью-гарріські справи. Отже, я зрозумів, що ти прихильник страйку. Ну, а я навпаки — проти страйку.

— Себто?

— Та ти не дивись на мене такими ворожими очима, Тім. Хіба різниця в політичних поглядах заважає людям бути старими друзями? Га?

— Різно трапляється, — стримано відповів Тім.

— Я працюю інженером у компанії Говерса, — продовжував Томас. — Моя спеціальність, як це тобі відомо здавна, радіотехніка. Тільки я спеціалізувався на скерованому пересиланні радіохвиль, на пересиланні енергії. Отже, дечого досяг. Маю деякі… хм… ну, деякі успіхи. Сподіваюся, що тобі сподобається галузь моєї роботи, — значуще додав він. — А ти що поробляєш?

— Я ж казав: працюю в газеті, «Ред Стар» зветься.

Співрозмовник Тіма покрутив носом.

— Одверто кажучи, не люблю я цієї газети.

— Бо продався капіталістам, — відрубав Тім.

— Бачу, що ти такий же палкий, як і раніш, коли ми з тобою вчилися в коледжі, — тихомирно і лагідно відповів Томас.

— Так, я не змінився. А ти, Томас Бірз, дуже змінився. Значить, ти проти страйку? Може, боротися проти нього їдеш?

— Може й так. Але проста моя мета — побачитись із Мадленою Стренд. Ти зустрічаєшся з нею?

Тім відчув, як червоніє його обличчя. Щоб сховати ніяковість, він схиливсь, ніби намагаючись підняти газету, що впала на підлогу. Звідти, знизу, він пробурмотів:

— Так… Іноді…

— Що ж, і вона теж така… хм, червона? — немов не помічаючи поведінки Тіма, вів далі Бірз.

— Ні…

Бірз посміхнувся.

— Авжеж, ні. Я теж так гадаю. Бо останнього разу, коли ми з нею бачились, вона висловлювалась, як не дуже палка прихильниця страйку. Що ж, це зрозуміло: вона тверезо дивиться на речі.

Він пихнув люлькою і сухо додав:

— Інженер знає, яка то завжди буває дурниця, коли робітники беруться не до своїх справ.

— Себто? — запитливо поглянув на нього Тім.

— Їхнє діло — працювати. А керувати підприємством і взагалі життям — упораємося і ми самі! — холодно відповів Бірз.

Тім змовчав. Він добре бачив, що з цієї розмови нічого путнього не вийде. Не було вже радості від зустрічі з старим товаришем по

коледжу. Навпаки, йому було навіть неприємно, що Бірз так само їде до Мадлени.

Далі розмова точилася дуже невдало. Через кілька хвилин вони й зовсім замовкли, заглибившись у газети. Бірз скинув свій макінтош. Він був у картатому піджаці, він міцно стискував люльку в своїх зубах. Але всі ці прикмети, що могли багато дечого розповісти уважному читачеві, Тімові, звісно, були ні до чого.

Поїзд рухався далі й далі — до Нью-Гарріса, до робітників-страйкарів, до Мадлени Стренд.

4. РОБОТАРІ ПРИЇЗДЯТЬ ЗАВТРА ВРАНЦІ

Нам доводиться трохи відтягти увагу читача, щоб познайомити його з Мадленою Стренд, про яку вже не раз згадувалось на попередніх сторінках. Хто ж вона така?

Було колись у Джерсейському коледжі троє друзів, хоч і досить різних на вдачу. Тім Кроунті, перший з друзів, був завзятий спортсмен, веселий хлопець, добрий організатор всяких студентських товариств та комітетів. Томас Бірз, другий із друзів, був урівноважений, гордий і холодний студент, що ніколи не виступав на зборах, але ніколи й не сперечався з професорами. Дружив він з Тімом, можливо, лише тому, що йому не вистачало жвавості й моторності. А саме цих властивостей Тім міг позичити кому хоч і скільки хоч.

Третьою з друзів була Мадлена Стренд.

Вродлива дівчина, розумна й здібна, вона була походженням із робітничої родини, як і Тім. Такої ж жвавої і безпосередньої вдачі — вона була, проте, набагато стриманіша від Тіма. Обидва хлопці — і Тім, і Томас — залицялися до Мадлени. Але вона завжди відповідала на це жартами і не давала переваги ні першому, ні другому.

Потім їхні шляхи розійшлися. Тім познайомився з політичними студентськими колами, увійшов до комуністичної організації. Їхні відносини з Томасом Бірзом набули відразу якоїсь штучності, бо Томас ставився до всяких революційних справ одверто негативно.

Він казав:

— Те, що маємо ми в нашій країні, — найкращий зразок доброго державного ладу. Немає рації ламати все. Треба працювати, щоб наша країна ставала дедалі могутнішою державою. А всякі комуністи та анархісти здатні тільки ламати те, що існує.

Даремно Тім наводив йому приклад великої Червоної Країни, що спромоглася побудувати комуністичне життя; країни, де комуністи довели, що вони можуть, зламавши старе, добре побудувати своє, нове. Томас лише презирливо пихкав своєю люлькою.

— Дурниці! Ти там був? Ні. Я теж. І не хочу. І взагалі, годі витрачати час на недоцільні розмови. На мою думку, на світі є лише

дві категорії людей. Такі, що мусять працювати і коритися — і такі, що мусять керувати і тримати в своїх руках владу. Ти з своїми комуністами бажаєш, щоб категорія, яка призначена коритися, почала все руйнувати. Для чого? Щоб керувати самій життям? Не бачу рації. Досить!

Він відвертався — і розмова на цьому незмінно закінчувалася.

На превеликий жаль, Мядлена теж не ставилася до політичних справ так, як того хотілося Тімові. Вона, правда, не висловлювалась так гостро, як Томас Бірз. Проте, все це її мало цікавило. Її захопила техніка, та ж спеціальність, яку вибрав Бірз, — радіотехніка. Вона працювала разом з Бірзом і помітно була під його впливом.

Кінець-кінцем, Тім Кроунті та Томас Бірз перестали зустрічатися. Тім переїхав до столиці, де почав працювати в газеті «Ред Стар», іноді зустрічаючись з Мадленою. Але вони завжди уникали розмов про Бірза. Тім — тому, що це було йому просто неприємно; Мадлена — з чисто жіночої делікатності.

Мадлена працювала в Нью-Гаррісі, в своїй радіолабораторії. Вона спеціалізувалася на коротких хвилях, і це її цікавило найбільше.

Техніка, скажемо прямо, була для Тіма китайською грамотою; але він завжди з щирою увагою слухав, що розповідала йому про свою працю Мадлена. Що поробиш?.. Адже Тім і досі підозріло частенько думав про Мадлену і навіть червонів, коли в редакції жартівливо говорили про його прихильність до справ, що потребували поїздок у бік Нью-Гарріса.

Одержавши відразу дві майже однакові телеграми, Мадлена задумалась. Що сталося? Чому вони обидва їдуть до Нью-Гарріса? Вона знала, що Тім має відношення до страйку, що він зв’язаний з робітничими організаціями. Знала вона також про те, що Бірз працює у Говерса і підготовляє якийсь надзвичайний винахід, про який він завжди уникав говорити. Одверто кажучи, Мадлену цікавили більше справи Бірза, ніж Тіма.

— Не знаю, що буде, коли вони зустрінуться, — прошепотіла Мадлена. — Це все одно, що вода і вогонь…

Так чи так, — Кроунті і Бірз їхали. І через якусь годину вони мали бути вже в Нью-Гаррісі.

Мадлена подивилась у вікно, що виходило на Брукленд-стріт, одну з найбільших вулиць Нью-Гарріса, яка зв’язувала центр міста із велетенськими заводами Говерса. На вулиці було тихо, тільки іноді проходили, помітно поспішаючи, поодинокі люди. Проїхав автомобіль з полісменами. З провулка вийшов робітничий патруль і рушив до

заводів. Було якось тривожно, у повітрі немов пахло грозою.

«Як же той страйк знесилив місто! — подумала Мадлена. — Як було добре раніше, такий панував порядок. А тепер…»

Кілька тисяч робітників кинули працю. Страйковий комітет викинув гасло:

«Досить експлуатації! Досить працювати десять та дванадцять годин на добу! Вимагаємо восьмигодинного робочого дня, вимагаємо збільшення зарплати!»

Услід за робітниками Говерса почали страйк робітники інших нью-гарріських заводів. Страйковий комітет охоче прийняв нові робітничі загони. Але встигла зібрати свої сили і адміністрація, — дирекція заводів та керівні органи провінції. До міста стягнено силу полісменів з усієї провінції. Доходили чутки, що недалеко від міста сконцентровано навіть військо. Але, може, то була й брехня, бо уряд, очевидно, вичікував, не кидаючи надії на те, що жовтим професіональним організаціям пощастить зірвати страйк і допомогти поліції налагодити бажаний «порядок».

Раптом задзвонив електричний дзвінок на дверях. Мадлена відчинила і побачила перед собою невеличкого хлопчика з червоним галстуком.

— Пробачте, міс, будь ласка, скажіть, чи не приїхав ще товариш Кроунті? — ввічливо спитав її хлопчик.

— Товариш? — здивовано перепитала Мадлена хлопчика. — Ні, містер (вона досить виразно вимовила це «містер») Кроунті ще не приїхав. Але він має тут бути через годину. Звідки ви знаєте, що він мусить приїхати?

— Страйковий комітет одержав про це депешу. Значить, ще не приїхав? — хлопчик замислився. — Тоді дуже прошу вас передати товаришеві (хлопчик і собі не менш виразливо підкреслив слово «товаришеві») Кроунті, як тільки він приїде, цього листа. Пробачте, що завдаю вам турбот. На все добре!

І він зник з своїм червоним галстуком, залишивши в Руках у Мадлени складений вдвоє аркушик паперу.

«Ач, який упертий!» — подумала Мадлена і чомусь усміхнулась. Може, їй просто сподобався той хлопчик-піонер; може, їй згадався її маленький брат, що теж, певно, носить червоний галстук. Хто його зна, чого саме ласкаво усміхнулась Мадлена. Але вона відчувала, що хлопчик сподобався б їй куди менше, якби він був не такий упертий і згодився назвати Тіма не «товаришем», а «містером», як виправила його Мадлена.

«Упертий… отакі вони всі, ті піонери з червоними галстуками», — подумала ще раз Мадлена і подивилась на лист. Він не був заклеєний: очевидно, той, що писав, не робив з його змісту таємниці.

Що вони можуть писати Тімові?

Мадлена розгорнула аркуш паперу. Там було написано квапливим стрибчастим письмом:

«Тім, друже, поспішай до страйкового комітету. Становище дуже серйозне. Кажуть, що Говерс надсилає до нас автоматів-робітників, якихось роботарів. Ти розумієш, що то буде?.. Отже, чекаємо на тебе. Твій Боб Леслі».

Від несподіванки Мадлена аж свиснула.

— Ото маєте! Невже це й є винахід Бірза? Так оце та важлива справа, що жене сюди їх обох? От цікава штука! Роботарі!.. Та це ж надзвичайна річ. Невже Бірзові пощастило розв’язати цю складну проблему?..

Очі Мадлени палали, вона забула про страйк, про все інше. Роботарі!.. Залізні робітники, що замінюють собою живих людей!

Надзвичайна, смілива ідея! Хоч би скоріш той Бірз приїздив. Як цікаво! І досі він нічого не говорив їй? Де ж він?..

І, немов відповідаючи Мадлені, немов задовольняючи її бажання, знов енергійно задзвонив електричний дзвінок. Мадлена кинулась до дверей, розчинила їх. У дверях стояла висока худорлява постать Томаса Бірза. Він вийняв з рота свою незмінну люльку і радісно усміхнувся.

— Добридень, Мадлено! Насамперед, дозвольте передати пробачення від Тіма Кроунті. Ми їхали разом, але на вокзалі його зустріли якісь підозрілі робітники, і він подався з ними. Сказав, що потім зайде до вас.

Мадлена нетерпляче перепинила його:

— Досить про того Тіма! Заходьте скоріш. Як це могло бути, що ви аж досі не говорили мені про ваш винахід, про роботарів?

Томас Бірз підозріло глянув на неї.

— Звідки ви взнали про це?

Замість відповіді, Мадлена простягла йому лист, що дістала від хлопчика з галстуком. Томас Бірз уважно прочитав його і спокійно вимовив, повертаючи Мадлені:

— Так, це правда. Ми надсилаємо сюди роботарів. Перша партія буде тут завтра вранці. Я приїхав, щоб поставити їх на роботу — а перед тим розповісти про свій винахід вам, Мадлено. І цей Боб Леслі, що писав листа, не помиляється. Роботарі, Мадлено, це…

Він трохи спинився, потяг з люльки гарячого диму і, випускаючи з рота сиву пахучу хмарку, закінчив:

— Це кінець усяким страйкам!

5. БІРЗ, ВИНАХІДНИК РОБОТАРІВ

— Ти бачив їх, Тім? Бачив на власні очі?

Тім кивнув головою: так, бачив, роздивлявся своїми очима.

— То виходить, це не вигадка?

— Ні. Справжня дійсність.

У приміщенні страйкового комітету було тісно й накурено. Боб Леслі, голова комітету, сидів, жадібно слухаючи Тімове оповідання. Інші члени комітету теж кинули чергові справи, щоб послухати Тіма. Невиразні чутки про залізних людей, про роботарів, перетворилися на реальну загрозу. Чи не кінець це страйкові?..

Загроза ставала цілком реальною. Зрадивши свої звички, Тім цього разу розповідав повільно, не поспішаючи. І кожна його фраза, кожне його слово були насичені напруженням, тривогою. Тім говорив про роботаря.

— Він, цей роботар, був наче просто закутий у панцер. Розумієте, цілком металічна постать. Ввесь з голови до ніг залізний. Жодного непевного руху. Він іде, переставляючи ноги, як людина.

— А коли щось опиниться на його дорозі? Обійде? — не витримав Боб Леслі.

— Не певен… Не знаю…

Тім згадав, як йому самому здалося в Говерса, що роботар суне прямо на його крісло. Це було страшно!..

— Якщо господар потвори накаже їй обійти, — похмуро сказав він, — потвора обійде. Коли ж ні…

Після короткої паузи голос Тіма задзвенів з новою силою.

— Тоді роботар роздушить своїми залізними ногами те, що опиниться перед ним.

Всі змовкли. Боб Леслі задумливо постукував пальцями об стіл, поглядаючи на Тіма і мов не наважуючись щось сказати.

Загальну думку висловив один із членів комітету, сухий, замучений хворобами робітник, Майк Тізман.

— От що, хлопці, — сказав він, борючись з кашлем, що завжди заважав йому говорити. — Мені здається, що прийшла серйозна небезпека. Досі ми боролися — і непогано боролися. Але чи зможемо ми далі так само міцно тримати хід подій у своїх руках?.. Я не певний

цього.

— Тім, а що гадають товариші в центрі? — запитав Леслі.

Тім знизав плечима.

— Що вони можуть порадити? Гроші там збирають — і збиратимуть далі. Але ніхто не знає, як боротися проти роботарів. Єдина людина нашого табору, що бачила роботарів на власні очі, — це я. Але я вже розповів вам, як саме мені довелося бачити їх.

— Чи не слід нам піти на поступки? — нерішуче запитав Майк Тізман.

— Під три чорти! — наче сказився Боб Леслі. — Поступатись, лише почувши про роботарів, нічого не бачивши, — нісенітниця. Га, Тім?

— Звичайно, припиняти страйк не можна, — погодився Тім. — Ми ж навіть не знаємо, що станеться, коли поставити роботарів до верстатів. Чи працюватимуть вони добре?

— Стій, Тім! — вигукнув Боб Леслі. — Ти казав, здається, що роботарі дістають енергію за допомогою невеличких антен на голові?

— Так.

— Тім, тож воно все одно, що радіо?

— Звісно, що схоже. Але що з того?

— А те, що є одна людина, яка може нам допомогти. Вона, принаймні, може добре зрозуміти, що воно таке справді, ці роботарі. Невже ти сам не міг додуматися?

— Не розумію.

— Та людина — Мадлена Стренд. Вона — радіоінженер, вона добре знає цю справу. У тебе з нею добрі взаємини. Невже ти не можеш попрохати в неї допомоги?

Тім не відповів нічого. Майнула думка: звичайно, Мадлена може стати в добрій пригоді. Але… Її негативне ставлення до страйку, її знайомство з Томасом Бірзом…

— Не певний цього, товариші, — нарешті вимовив Тім. — Спробувати можна, але чи вийде з цього щось, не знаю.

Знову настала мовчанка. Усі сиділи, заглибившись у думки. Старі робітники, що пам’ятали не одну сутичку з капіталом, — задумались. Такого ворога вони ще не зустрічали. Залізні люди!..

… Колись цими двома словами називали стійких загартованих людей, що нічого й ніколи не бояться. Так називали старих революціонерів, так називали старих солдатів. Тепер ці два слова набули іншого змісту: залізні люди, — просто залізні машини, потвори, що стають на перешкоді робітничому рухові. Якими ж

стальними треба бути живим людям, щоб перемогти цих залізних потвор?..

Двері тихо розчинились, і до кімнати увійшов маленький товстенький чоловік у синіх окулярах. Він лагідно привітався й спитав:

— Немає нічого секретного, так би мовити? То добре. Мені треба щось передати вам, страйковому комітетові, себто. Дозволите?

— Кажіть, — недбало відповів Боб Леслі.

Чоловік скинув окуляри, протер їх акуратно складеною хусточкою, знову склав хусточку і поклав її так само акуратно в кишеню. Потім подивився проти світла на свої окуляри: вони були чистенькі, хоч такими були й до того, як він їх протер. Далі чоловік посадив окуляри собі на ніс і зітхнув. Це був секретар нью-гарріської професіональної спілки робітників машинобудівельних заводів.

— Та не тягніть, будь ласка, а кажіть просто, чого вам треба. У нас є інші справи, — не витримав Боб Леслі.

— Кажу, кажу, — хапливо почав чоловік. — От уже й кажу. Становище в нас стає кепське, так би мовити. Дуже кепське.

— Та ви про що саме? — перепитав Майк Тізман.

— Та про ваше ж становище. У зв’язку з роботарями.

Чоловік у синіх окулярах промовляв лагідно, переконливо, намагаючись вкласти в свої слова всю душу.

— Вже прочули? — гірко усміхнувся Боб.

— Як же, як же, прочули, — наче зрадів чоловік у синіх окулярах. — Ідуть роботарі, через кілька днів, якщо не годин, їх і до роботи поставлять. Отже, чи не варто, так би мовити, згодитися на наше посередництво з компанією Говерса? Знаєте, вони на дещо згоджуються, не на всі вимоги, звичайно, а на деякі все ж таки згоджуються. Чи не варт обміркувати, так би мовити? Бо, знаєте, роботарі, це — овва, яка штука! Поставлять їх до верстатів, і ніяких штрейкбрехерів не треба. Слово честі, прямо не треба. Що ж тоді вам робити? Що ви скажете робітникам, масі?

Усі мовчали, але по-різному. Майк Тізман слухав секретаря з якимсь жахом. Тім слухав так, наче його дедалі більше дратував цей солоденький лагідний голос. Боб Леслі — а за ним і решта членів страйкового комітету, — слухали, стиснувши кулаки, ніби стримуючи себе, щоб не кинутись на цю огидну, чистеньку, акуратну постать.

— Отже, давайте обміркуємо, — вів далі чолов’яга в окулярах, — краще-бо вам піти на деякі, так би мовити, поступки, ніж потім просто здатись. Робітництво, знаєте, дуже роздратоване. Кожен має родину, дітей. Важкенько, знаєте…

— Це ми й самі розуміємо, — знов не витримав Боб Леслі.

— Ото й добре, що знаєте, я ж так і кажу. Я тільки нагадати хотів, тільки усього. Наша професіональна організація…

— Яка то ваша професіональна організація? Де вона?.. Від чийого імени ви говорите, генерал без армії? — рішуче перебив його Тім.

— Від імени спілки… від імени робітників-машинобудівельників, — завагався секретар.

— Не ви говорите від їх імени, а ми, страйковий комітет.

Чолов'яга в окулярах лагідно відповів:

— І ви, і ми, я ж і кажу. Наша професіональна організація завжди готова до послуг…

— Знаємо! Головним чином — до послуг капіталові! — знов перебив його Тім.

— Для чого казати таке? — ще лагідніше відповів чолов'яга. — Для чого псувати взаємини? Давайте не сперечатись, так би мовити, щодо цього. З вашого погляду виходить так, з нашого інакше. Проте, це не важливо. Головна справа в роботарях. Їх думають, знаєте, поставити до верстатів прямо завтра…

— Звідки ви знаєте таке, запроданцю? — голосно гукнув Боб Леслі.

Обличчя його розчервонілося, він ледве стримував себе. Чоловік в окулярах відчув і сам, що сказав зайве. Він спробував щось одказати, але його вже ніхто не слухав.

— Чули, товариші? — гримів Боб. — Цей мерзотник сам себе викрив. Він зв'язаний з компанією Говерса, він навіть знає, коли саме компанія хоче поставити на роботу своїх залізних потвор. Чи можемо ми далі розмовляти з негідником, який продає робітничі інтереси? Майк Тізман, ти, здається, слухав його та обмірковував — чи не згодитися нам на Говерсові пропозиції? Бач, що виходить? Ні, ми не вичерпали ще своїх способів боротьби! Містер секретар, перекажіть там, де ви чули всі ці новини, що страйковий комітет не складає зброї. Чули? Бажаю успіху! Та йдіть, бо я людина не витримана, можу й кістки поперебивати!..

Але чолов'ягу в окулярах не треба було підштовхувати. Він зник надзвичайно хутко, мимрячи про себе:

— Божевільні комуністи!.. З'їхали з глузду… боже мій!..

Боб Леслі оглянувсь навколо себе. Він побачив, що настрій його товаришів різко змінився. Тепер ніхто не думав про те, щоб поступатися. Очі всіх палали жагою боротьби. Видко, товариші чекали на пропозиції.

— Тім, слухай, що я казатиму. Якщо скажу не так, відзначай, —

почав вже цілком спокійно Боб Леслі.

З цієї хвилини він став знов розсудливим, спокійним ватажком, що тверезо оцінював становище і підкоряв своїй волі слабших духом.

— Отже, товариші, пропоную ось що. Страйку не припиняти. Робітництву треба сьогодні ж розповісти про нову небезпеку, треба скликати робітників на завтра до заводських воріт на мітинг. Треба всіма заходами підтримувати бадьорий настрій. Наше гасло: робітничий клас переможе всі перешкоди. Переможе він і роботарів. Треба викривати кожного боягуза, висміювати його. Сміх бо — добра, міцна зброя. Треба розповісти всім про візит до нас того професіонального мерзотника в окулярах. Хай знають, хай пам'ятають, як виглядає справжнє обличчя цих профспілкових чиновників, від яких уже відійшли всі чесні робітники. Цей генерал без армії, як влучно назвав його Тім, намагається тепер спекулювати на наших злиднях, виступаючи, як агент компанії Говерса. Адже більш йому нічого не залишається робити, він залишився сам, всі чесні працівники професіональної організації — з нами, з масами робітників, з єдиним фронтом. Тільки отакі запроданці капіталу і намагаються заважати нам. І це дуже небезпечно, бо сьогодні цей мерзотник солодко співає, а на завтра може…

Боб Леслі не закінчив фрази. Двері знову відчинилися. Невже насмілився повернутися чолов'яга в синіх окулярах?.. Ні. Для цього двері відчинилися надто енергійно. Тім зацікавлено оглядав чоловіка, який швидко увійшов до кімнати і спинився біля столу, владно поклавши на нього праву руку.

Чоловік одягнений був у напіввійськове вбрання, щось подібне до форми. Широка пов'язка на лівій руці мала на собі біле коло з чорним рогатим хрестом-свастикою. Енергійне, чисто виголене обличчя зберігало ввесь час підкреслено презирливий вираз, мовби чоловікові було просто неприємно розмовляти тут, з цими людьми.

«Та це ж фашист!» — майнула в Тіма блискавична думка. Але чоловік із свастикою на рукаві вже почав говорити, не чекаючи на запитання, швидко й монотонно викидаючи з себе мов заздалегідь вивчені слова:

— Від імени організації «Бойових хрестів» мушу передати вам, якщо ви дійсно є так званий страйковий комітет, такі вимоги…

— Хто ви такий? — спокійно, але твердо перебив його Боб Леслі.

— Уповноважений організації «Бойові хрести»«Гордон Блек, — крізь зуби відповів чоловік у формі. — А ви, здається, страйковий комітет?

— Так. Що вам треба?

— Бойова організація… — почав знов уповноважений, як рапорт.

— Чули вже, — перебив його запальний член страйкового комітету Джорді Рундаль, — організація «Бойових хрестів»… Досить балаканини, чого вам тут треба?

Чоловік у формі незадоволено скривив обличчя: очевидно, він не звик до того, щоб його підштовхували. Але він почав знов:

— Організація «Бойових хрестів» вимагає від страйкового комітету припинення страйку. Інакше організація вживе потрібних заходів, скерованих як проти комітету, так і проти страйкарів. Роботу на заводах буде відновлено силами організації. Мушу попередити, що організація знімає з себе відповідальність в разі, коли комітет відмовиться…

Він примушений був спинитися, бо враз зблідлий Боб Леслі підвів руку. Стримуючи себе, голова страйкового комітету проговорив:

— Це що ж, ультиматум?

— Якщо хочете.

— Так. Можете йти, містер Як-Вас-Там. Ми не затримуємо вас. Двері відчинені.

Тепер зблід чоловік у формі. Він зціпив зуби.

— Відповідь? — процідив він загрозливо.

— Під три чорти! — гримнув Боб Леслі. — Містер, не забувайте, що мені дуже хочеться допомогти вам вийти звідси. Оце й уся відповідь.

Він виразно почав закачувати рукава свого піджака, потроху наближаючись до чоловіка в формі. Але той не чекав. Швидко повернувшись, він вийшов. Вже з-за дверей почулося його останнє загрозливе:

— Пошкодуєте, панове… чи то товариші!..

— Ми тобі, собако, не товариші! — вигукнув Джорді Рундаль.

Але Боб спинив його.

— Товариші, досить! Бачите, як повертаються справи? Це — перший виступ фашистських «Бойових хрестів». Досі вони не наважувались щось зробити. Але тепер… Товариші, вони мають зброю!

Тривожна пауза підкреслила важливість його слів.

— Отже, — продовжував Боб Леслі, — мені мало чого залишається додати. Сміх — добра зброя проти жовтого секретаря. Але проти «Бойових хрестів» потрібна інша зброя. Треба готуватись до серйозних сутичок. Тім, ти повідомиш газету: ми вперто стоятимемо на наших

позиціях. Але нам потрібна допомога. Хай «Ред Стар» всіма засобами організує її. Так?

Тім кивнув головою. В нього майнула думка: яка ж стійка, загартована людина цей Боб!

— Що можеш додати ти, Тім?

— Небагато. Насамперед я, звичайно, спробую дещо зробити, щоб Мадлена Стренд допомогла нам. Крім того, мені потрібна допомога двох або трьох хлопців завтра вранці. Бо я вважаю за цілком можливе, що роботарі, як сказав той запроданець в окулярах, можуть з'явитися тут навіть завтра. Отже, дасте мені двох моторних хлопців. Товариш Леслі дав загальну настанову, уникнувши конкретних планів. Я вважаю це за правильне, бо ми не знаємо ще, чи пощастить взагалі компанії поставити роботарів до верстатів. Пропоную призначити збори страйкового комітету на завтра, о дванадцятій годині дня. Якщо роботарі з'являться до того часу, буде що обговорити. А сьогодні всі члени комітету повинні негайно повідомити робітництво про нову небезпеку, як сказав перед тим Боб. Крім того, я особисто вважаю, що нам треба серйозно готуватися до боротьби з «Бойовими хрестами». Зараз-таки я протелеграфую про їх виступ до редакції.

Пропозиції ухвалили одноголосно. Збори закінчилися. Тім попрощався і вийшов на вулицю.

Було вже темно. Денна спека змінилася приємною вечірньою прохолодою. На всі груди вдихаючи свіже повітря, Тім швидко простував до будинку, де жила Мадлена. Це було недалеко, всього кілька кварталів від приміщення страйкового комітету.

Даремно Тім дорогою намагався обміркувати певний план, за яким би він міг сподіватися добитися допомоги Мадлени. Мадлена була дуже захоплена технікою взагалі, ось що дуже ускладнювало справу. Адже — чи не перебуває вона під впливом Томаса Бірза? І чим той Бірз є справді?..

Тепер Тім шкодував, що не стримав себе у вагоні під час розмови з Бірзом. Треба було поговорити з ним, не лаючись, витягти з нього все, що знає Бірз про роботарів, все, що знає він про плани Говерса і його компанії. Адже він мусить щось знати.

— Дурний ти, Тім, досі не навчився стримуватися! — вилаяв сам себе стиха Тім.

Ну, нічого, ось зараз, прийшовши до Мадлени, він доведе, що може бути діловою людиною. Якщо він побачить там Бірза (а це цілком можливо), він дещо взнає від нього. Ось і котедж Мадлени. Вікна відчинені, звідки чути розмову. Голоси так чути, немовби розмова

точиться зовсім отут біля нього… От голос Мадлени. Що? Що вона говорить?..

— Томас, ви геніальна людина. Я не можу отямитись після того, що ви мені розповіли. Роботарі — дійсність? Це саме і є ваш надзвичайний винахід?..

Голос Мадлени був схвильований, вона говорила незвичайно м'яко, немов охоплена новим почуттям пошани — а може й більше?.. — до Бірза. Тім застиг на місці. Невже він не помиляється? Бірз — винахідник роботарів?

— Так, Мадлено, — пролунав упевнений і урочисто піднесений голос Бірза. — Це мій винахід. І я його приношу вам, кладу до ваших ніг, як щирий подарунок від людини, що палко кохає вас… Чи приймаєте ви його?

Ноги Тіма приросли до землі. Він відчув, як гаряча хвиля пробігає по його тілу, як червоніє обличчя, як важчають руки. Він увесь нащулився: що ж відповість Мадлена?

Мадлена мовчала. І знов почувся голос Бірза:

— Може, ви все ще думаєте про того Тіма Кроунті? Може, ви навіть зв'язані словом? Відповідайте, Мадлено!

— Ні… — стиха відповіла Мадлена.

— Забудьте про нього, Мадлено. Що може дати вам божевільний хлопець, захоплений дурними комуністичними ідеями? Він уже програв свою гру, як і весь його табір. Страйку вже немає, розумієте? Ви ж чули, що я говорив вам щойно. Завтра вранці я ставлю на роботу першу партію роботарів. На сцену виступають дві нові сили — мої залізні роботарі і «Бойові хрести». Ви будете зі мною, ви побачите, чи вартий я вашого довір'я, чи вартий я вашого кохання. Відповідайте, Мадлено!

Знову мовчання.

— Велика армія важких і непохитних роботарів іде за мною, Мадлено. Немає більше робітничого руху. Немає ніяких соціальних непорозумінь, не кажучи вже про всякі там революції. Роботарі непереможні. Я приводжу до ваших ніг ту непереможну залізну армію разом з її вождем, що палко кохає вас, Мадлено!..

Мовчання.

Ще впевненіше, ще проникливіше пролунав голос Бірза:

— Залізною міцною рукою роботарів ми схопимо за горло всіх тих, хто насмілиться протистояти нашій волі. Важкими ногами роботарів ми розтопчемо всіх, хто спробує стати нам на перешкоді. Хіба ви не розумієте цього Мадлено? Хіба не захоплює вас міць і велика краса

цього нового чуда техніки?..

Нарешті Мадлена відповіла. Голос її звучав стомлено, вона спинялась майже після кожного слова.

— Я не знаю, Томас… мені важко відразу відповісти вам щось певне… Дайте мені час… Я відповім вам… завтра… ввечері. Не сперечайтесь… я нічого більш не скажу вам… сьогодні…

— Але ви дозволяєте мені сподіватися, що…

— Досить, Томас, досить!

Далі Тім не слухав. Він повернув назад, забувши про своє бажання побачитись з Мадленою. Що робити йому тут, де ідуть такі розмови, де Мадлена дозволяє Бірзові говорити такі речі?

У голові Тіма все переплуталося. Бірз — винахідник роботарів… Завтра він ставить до верстатів першу партію? Він кохає Мадлену? Вона так відповідає йому?..

Вулиця здавалась Тімові нерівною, ноги спотикались на блискучій асфальтовій поверхні тротуара. Він хитався, мов п’яний.

— Що таке, Тім? — несподівано пролунав коло нього бадьорий голос Боба Леслі. — Чого це ти хитаєшся? Випив, чи що? Ходім, є про що поговорити, ходім, друже!

— Так. Ходім, справді, є про що поговорити, — механічно відповів Тім Кроунті.

І через хвилину обидві постаті зникли у вечірній синій півтемряві.

6. ШИРШЕ ВІДЧИНІТЬ ВОРОТА ПЕРШОМУ РОБОТАРЕВ І!

— Третій!.. Третій!

Шепіт хвилею пробіг у натовпі — і знову все стало тихо. З гуркотом до воріт заводу під'їхав третій великий вантажний автомобіль, накритий, як і попередній, широким брезентом. Ніхто добре не знав, що саме привозили на завод ці таємничі автомобілі, які охороняли озброєні полісмени. Автомобілі під'їздили, полісмени розчиняли ворота, пропускаючи автомобіль — і знов зачиняли їх.

Робітникам, які стояли щільним натовпом на майдані перед воротами заводу, не щастило побачити нічого, що робилося там, за заводськими стінами. Нерозривний ланцюг полісменів не пускав до воріт нікого.

А за полісменами виднівся ще другий ланцюг. То стояли люди в формі, з широкими пов'язками на своїх руках, люди, відзначені рогатим хрестом свастики.

«Бойові хрести» відкрито вийшли сьогодні проти робітників. Правда, вони поки що тримали себе пасивно, лише ховаючись за полісменами. Але хто знав, що буде далі? Ланцюг людей із свастикою, який ховався позаду поліції, дратував. Проте, головну увагу привертали до себе таємничі автомобілі, які під'їздили до воріт заводу і зникали за ними.

Робітники мали всі підстави думати, що автомобілі підвозили до заводу роботарів. Але — хіба можна певно знати, що саме везе закритий автомобіль?

Чутки про роботарів опанували місто. З одного робітничого будинку до одного бігла ця новина, загрозлива, лячна. Страйковий комітет виконав свою постанову, сповістив робітництво про нову небезпеку. Але він також дав зрозуміти всім, що справу ще не програно, що страйк ще не припинився. І тисячний натовп робітників зібрався тут сьогодні зранку, скликаний комітетом.

Тім був недалеко від воріт. Він нетерпляче чекав якогось розв'язання справи, якоїсь відповіді на основне запитання: роботарів привозили ті автомобілі, чи ні? Боб Леслі стояв теж тут. Він стискував

кулаки, бачачи впевнену нерухомість полісменів і ланцюг «Бойових хрестів» за ними.

Двоє з полісменів вже почали були відчиняти ворота, як пролунав ще один гучний сигнал автомобіля. Тім озирнувся. До ваговоза під'їхав невеличкий красивий легкий автомобіль і спинився. Із нього вистрибнув Томас Бірз. Обличчя його було роздратоване, він голосно покликав до себе сержанта полісменів.

— Дурниця! — почув Тім голос Бірза, такий ненависний йому з учорашнього вечора. — Я вам кажу, дурниця! Хіба так виконують наказ? Хто наказав вам заводити автомобілі в двір? Хто, я вас питаю?

Полісмен безпорадно показав рукою на робітничий натовп: мовляв, ви ж самі бачите небезпеку.

— Дурниця! — кричав Томас. — Саме тому і треба було точно виконати наказ. Ви відповідатимете, сержант. Ви зірвали нам перший психологічний ефект. Чорт зна що!

Потім він спинився, немов згадавши про щось. Він повернувся до автомобіля. За склом вікна Тім, не вірячи своїм очам, побачив знайоме обличчя Мадлени. Воно було якесь бліде, напружене. Бірз щось сказав Мадлені, вона кивнула головою — безвільно й механічно.

— З Мадленою, здається, справи погані, Тім, — тихо проговорив Боб. — Навряд чи вона допомагатиме нам.

Бірз тим часом знов повернувся до вантажного автомобіля. Рішучим рухом він сам відкинув брезент з одного краю — і натовп загомонів, спочатку тихо, потім дедалі голосніше. За високими бортами автомобіля матово виблискували велетенські залізні постаті дивних потвор, що лежали одна біля одної вздовж автомобіля.

— Роботарі!.. Залізні потвори! — побіг у натовпі шепіт.

Так, це були роботарі. Чутки здійснювалися. Тім відразу пізнав потвор, рідних братів того роботаря, якого він бачив під час свого інтерв'ю з Джонатаном Говерсом. Ті ж металічні постаті, що чимсь нагадували середньовічних рицарів, закутих у блискучий панцер, ті ж химерні срібні антени на головах.

— Вони? — гаряче спитав Боб.

— Вони, — коротко відповів Тім.

Бірз вийняв з кишені якийсь невеличкий апарат і поклав його на крило автомобіля. Від апарата йшли дроти, зв'язані з навушниками, які Бірз одягнув на голову. Потім він дістав ще малесеньку чорну плескату коробку овальної форми. Її він тримав у руці, уважно прислухаючись.

Тисячний натовп мовчки стежив за кожним його рухом. Було чути, як працював невимкнений мотор автомобіля, що ним приїхав Бірз.

Нарешті, Бірз зняв навушники.

— Так, — сказав він, полегшено зітхнувши. — Усе гаразд. Сержант, дайте сюди чотирьох ваших людей. Та якнайсильніших.

Чотири полісмени підійшли до автомобіля. То були справді міцні, кремезні люди. Вони незрозуміло поглядали на Бірза.

— Добрі хлопці, — сказав він, уважно оглянувши їх. — Беріть верхнього роботаря та обережно ставте його на землю. Чуєте? Як людину ставте, на ноги.

Здавалось, натовп не дихав. Кожен боявся не почути хоч слово; витягаючи шию, кожен намагався не пропустити жодного руху полісменів. Ось вони обережно підняли верхнього роботаря. Зробили вони це несподівано легко, бо здавалось, що роботар мусить важити значно більше.

— Мабуть, дюралюміній, — почув Тім голос Боба Леслі.

Полісмени поставили роботаря на ноги, боячись пустити його з рук, щоб він не впав. Знов вони безпорадно глянули на Бірза.

— Пустіть, — наказав той. — Пустіть! Він стоятиме.

І справді, роботар нерухомо став на свої залізні ноги. Томас Бірс відійшов до нього і хутко повернув вимикач на грудях роботаря. У ту ж мить роботар мовби випростався і зробив крок уперед. Натовп завмер.

Роботар переступив на другу ногу, підняв першу — і рівно й важко посунув до воріт. Крок за кроком ішов він, чітко підводячи ноги і важко, з дивним гуркотом ставлячи їх на землю. Бірз блискучими очима стежив за ними.

— Відчиніть ширше ворота! — крикнув він нарешті. — Ширше відчиніть ворота першому роботареві, першому нашому залізному робітникові!..

Роботар так само рівно пройшов ворота і зник у дворі. Натовп посунувся до воріт, щоб побачити, куди піде роботар далі. Але полісмени і «Бойові хрести» щільно заступили дорогу.

— Назад, назад! Ані кроку далі!

Полісмени вже знімали з автомобіля другого роботаря. Він також пішов до воріт. За ним третій, четвертий, п’ятий. Бірз покликав до себе сержанта.

— Ось що, сержант, — сказав він. — Я поїду на завод ставити роботарів до верстатів, а ви, будь ласка, пильнуйте порядку. Хай дивляться всі, хто бажає. Але — ні кроку до роботарів. Адже ж ви маєте певні інструкції. Пам’ятайте, якими хочете засобами підтримуйте порядок. Люди добре озброєні? То гаразд. Роботарів

пускатиме оцей технік.

Він підштовхнув уперед маленького чоловіка в синьому спецодязі, що приїхав разом з ним. Потім він сів до руля свого автомобіля і повільно поїхав до воріт.

Тім не витримав: обличчя Мадлени пропливало за склом вікна на один крок від нього. Він одштовхнув полісмена, що стояв перед ним, і голосно покликав:

— Мадлено!..

Бірз озирнувся. Він помітив Тіма і спинив автомобіль. Обличчя його скривилося. Але він поважно зробив полісменам, що вже схопили Тіма, знак відпустити його і з іронічною посмішкою вимовив:

— На превеликий жаль, не можу взяти тебе з собою. Бо мої роботарі дуже не люблять червоного кольору. А ти довів мені вчора, що ти такий же червоний всередині, як рудий зовні. Так же?

І, зовсім не ховаючи глузливої своєї посмішки, він рушив автомобіль далі. За склом вікна розлютований, ображений Тім побачив похмуре обличчя Мадлени. Очі її були сумні, вона дивилась прямо перед собою, немов не чула ні вигуку Тіма, ні нахабної глузливої відповіді Бірза.

А вслід за автомобілем Бірза один за одним ішли роботарі, йшли важкими залізними кроками. Ось пролунав гуркіт нових вантажних автомобілів: до заводу під'їздили нові й нові партії залізних потвор. Натовп загув:

— Залізні штрейкбрехери!

— Говерс оголосив нам війну.

— Геть роботарів!

— Вони відбирають у нас останній шматок хліба!

— Геть!

Натовп сунув до вантажного автомобіля, з якого полісмени знімали чергову залізну потвору. Технік у спецодязі злякано зойкнув:

— Сержант!..

Цей вигук потонув у чіткій команді:

— Загін, уперед!

Полісмени розступилися. З-за їх ланцюга вийшли шеренгами по чотири штурмовики «Бойових хрестів». Вони йшли як на параді, далеко викидаючи ноги. Вони держали гвинтівки дулами вперед. Натовп робітників загув з новою силою.

— Фашисти! Фашисти захищають роботарів!

Гвинтівки загрозливо посувалися. Передні ряди робітників відсахнулися назад.

— Назад! Назад! — пролунав дзвінкий голос командира штурмовиків, що стояли біля автомобіля. — Назад! Інакше стрілятимемо!

— Мерзотники! — не витримав хтось у натовпі.

Але дула гвинтівок передньої шеренги «Бойових хрестів» майже уперлися в груди робітників. Чорна сталь дул блиснула просто перед очима.

— Назад! — пролунав знов голос командира.

Натовп не відступав. Штурмовики бачили перед собою загрозливі бліді обличчя робітників. Ще мить, і наступ «Бойових хрестів» спинився б. Але пролунала нова команда:

— Стріляти готуйсь!

Сухим металом клацнули затвори гвинтівок, що дивилися в груди робітників. В раптовій тиші злякано зойкнула якась жінка. І враз передні шеренги робітників натиснули назад. Натовп робітників почав відступати. А холодні дула гвинтівок слідкували за ним, захоплюючи кожен сантиметр майдану перед воротами, який звільняли робітники.

— Продажні собаки! Скільки за кожний крок дістаєте? — глузливо пролунав ззаду дзвінкий жіночий голос.

Проте, фашисти, немов нічого не чуючи, відпихали натовп далі й далі, не опускаючи гвинтівок. Нарешті вони спинилися.

А роботарі ішли від вантажних автомобілів до воріт. Вони нічого не чули, нічого не бачили, вони сліпо виконували наказ свого господаря…

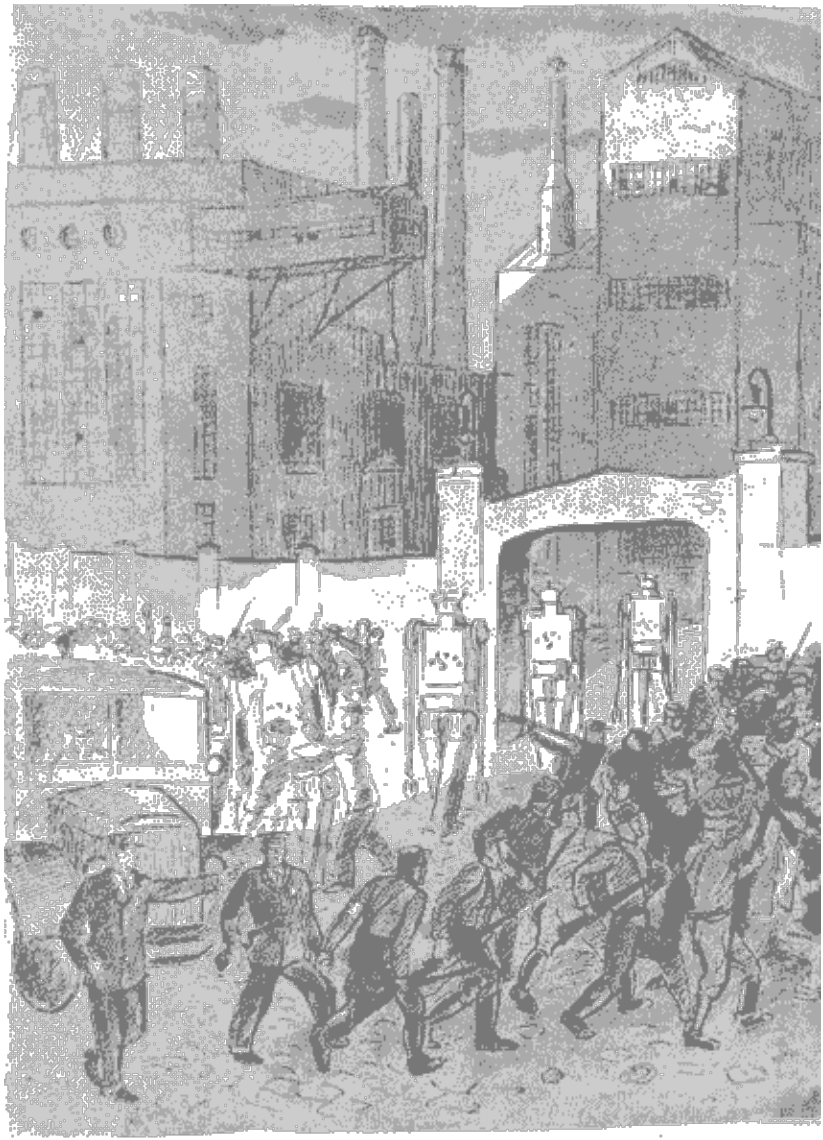

А роботарі йшли від вантажних автомобілів до воріт заводу

Тим часом до сержанта підійшов якийсь невеличкий чоловік. Він щось сказав сержантові; той, згоджуючись, кивнув головою. Тоді чоловік повернувся до натовпу і підвів руку. Тім зразу пізнав його: то був секретар в синіх окулярах, що вчора приходив на засідання страйкового комітету.

Тім поглянув на Боба.

— От мерзотник! Невже буде й тут пташкою виспівувати!

Чолов'яга у синіх окулярах перечекав, поки на нього звернули увагу, і почав:

— Товариші, дозвольте мені, старому, досвідченому, так би мовити, робітникові, що кілька років уже охороняє ваші інтереси, сказати вам дещо.

— Не треба! Чиї там ти інтереси охороняєш? — вигукнув хтось позаду.

Тім пізнав голос: це був Майк Тізман.

— Ні, товариші. Я запитую усе робітництво, а не комуністів. З ними взагалі я не хочу розмовляти, бо вони зрадили робітничу справу, втягли вас у цей нещасний страйк, — вів далі чолов'яга в окулярах, очевидно приготувавшись до всього. — З комуністами я, представник професіональної організації, не хочу розмовляти…

— Та від кого ти представник? Хто тобі доручав, коли за нас усіх говорить страйковий комітет, говорить єдиний фронт? — глузливо пролунав ще голос з натовпу.

Але чолов'яга мов не чув нічого. Він продовжував:

— Так і знайте, з комуністами просто не буду розмовляти. Бо вони зрадники, ті комуністи…

— Так, зрадники! — несподівано пролунали голоси навколо промовця.

Хто це? То відгукнулися штурмовики. «Бойові хрести» стояли біля автомобілів. І ще дехто підійшов ближче до них — два-три старі діди та чоловік з п'ять-шість хлопців у білих комірцях і капелюхах. То були службовці компанії, перелякані подіями клерки. Боб штовхнув Тіма.

— Ось тобі гвардія Говерса: фашистський загін штурмовиків, оці клерки, що скидаються на курчат, та ще запроданець з професіональної організації.

А чолов'яга в окулярах, підбадьорений допомогою від своїх прихильників, говорив далі ще впертіше:

— Комуністи — зрадники, як оце ось підтвердили свідомі робітники, що мають добрий розум і тверезо ставляться до речей. Комуністи ведуть вас у прірву, віддають вас на побиття полісменам та штурмовикам.

— То ж ти так міцно і стоїш коло тих самих полісменів та фашистів! — знов відгукнувся той самий голос з натовпу.

— Я стою, бо я прихильник порядку, який вони захищають, — відповів чолов'яга. — Ми, професіональна організація себто, завжди

стояли за порядок. Ми казали вам: не треба того страйку, бо з компанією можна договоритися мирно, так би мовити, звичайно, якщо не викидати нездійсненних гасел. Чи не так? А комуністи, оті всякі Боби Леслі та Майки Тізмани, потягли вас у прірву. Тепер знову ми звертаємось до вас: досить шаленіти, повертайтесь до чесної праці. Ми договоримось з компанією. Ви самі бачите, що таке ці роботарі, яка це загрозлива річ. Адже компанія зможе поставити їх скільки хоч на завод замість робітників. Що ви тоді робитимете? Проситимете роботи, а компанія відповість: «нам не треба, бо в нас працюють роботарі», чи не так? Отже, геть страйк! Досить вірити комуністам, треба зрозуміти все, поки не пізно.

Натовп знов загув. І несподівано для самого себе, Тім закричав:

— Товариші, дайте сказати! Товариші…

За мить він опинився високо над землею, бо його піднесли сусіди і поставили собі на плечі.

— Говори, говори, Тім, — підбадьорюючи вигукнув Боб Леслі.

— Товариші, ми досить добре знаємо цього мерзотника, що оце зараз співав тут, — почав із запалом Тім. — Учора він приходив до страйкового комітету та пропонував своє посередництво між комітетом і компанією Говерса. Ми вигнали його, бо він сам викрив свою продажність. Він ще вчора знав, що саме сьогодні на завод привезуть роботарів. Звідки він знав це? Його повідомила компанія. Уся та штука з роботарями має лише одне значення: компанія хоче всякими засобами вплинути на нас, щоб зірвати страйк. Якби справа стояла так, як казав цей негідник, коли б компанії корисно було поставити замість усіх робітників до верстатів отих залізних потвор, — невже ви думаєте, що тоді компанія надіслала б до нас професіонального мерзотника, щоб умовляти кинути страйк?.. З якого це часу Говерсова компанія так дбає про наші інтереси? Дурниця! Компанія сама не певна, що з роботарями щось вийде, що вони коштуватимуть дешевше за живу робочу силу? Отже, не слухайте порад продажних професіоналістів, вірте єдиному фронтові, вірте комуністам, що страждають і боряться разом з вами і ведуть вас до остаточної перемоги над капіталом.

— Молодець, Тім!

— Правильно!

— Вірно!

— Геть продажних собак, що зривають страйк!

— А їсти що будемо?..

Тім почув це гостре запитання.

— Товариші, — відгукнувся він, — я забув сказати, що газета «Ред Стар» збирає й далі кошти на підтримку страйкарів. Гроші є, небагато, звісно, але боятися нема чого. Давайте не хвилюватись, перечекаємо кілька днів. Хай роботарі доведуть нам, що вони можуть працювати аж двадцять годин на добу, як іноді працювали ви. Хай доведуть вони, що утримання їх обійдеться компанії Говерса дешевше тієї зарплати, яку вимагаємо ми. Я вже не кажу нічого про витрати компанії на утримання оцієї фашистської організації «Бойових хрестів», що її представники у біленьких комірцях, насмілюються обвинувачувати комуністів у зраді. Хай самі робітники скажуть, хто зраджує їхні інтереси: чи комуністи, що вперто б'ються в перших лавах страйкарів, чи оті негідники, які загрожують нам одержаними від поліції гвинтівками?

Натовп шалено загув: останні Тімові фрази наче запалили полум'я.

— Геть фашистів!

— Геть негідників!

Полісмени разом з «Бойовими хрестами» були напоготові. Знов зловісно клацнули затвори гвинтівок, знов холодні дула схилились у бік робітників. І не тільки Тім та Боб Леслі зціпили люто зуби: із стиснутими кулаками, з похмурими обличчями крок за кроком відступали всі робітники під натиском озброєних фашистів.

7. АДЖЕ ВИ ІНЖЕНЕР, МАДЛЕНО…

Автомобіль, у якому були Томас Бірз і Мадлена Стренд, проїхав безпосередньо до головної контори заводу. Мадлена здивовано поглянула на Бірза, виходячи з автомобіля.

— Чому ми приїхали до контори? Адже ви хотіли, здається, показати мені роботарів, а не заводських клерків?

Бірз усміхнувся.

— З вашого дозволу, я лише зроблю деякі розпорядження. Це нас не затримає, будьте певні. Тільки на одну-дві хвилинки я прошу вас зайти до мого кабінета. Прошу вас, Мадлено!..

— Ну, гаразд.

Швидкими кроками Мадлена піднялась широкими сходами на другий поверх, де був кабінет Бірза, який працював тепер у приміщенні головного інженера заводу. Бірз ішов за нею на відстані кількох кроків, уважно стежачи за ходою Мадлени — вільною, певною і сміливою. Зуби його були стиснені, він мов чогось ждав.

І майже водночас з тим, як на обличчі Бірза з'явилась урочиста усмішка, що розсунула його зціплені до того зуби, — майже водночас з тим Мадлена раптово спинилась і схопилась руками за перила. Її голос пролунав якось особливо тривожно.

— Томас, це ж ваш роботар! Чого він тут?

Просто при дверях кабінета стояла велетенська металічна постать. Вона стояла нерухомо, як мертва статуя, як стоять по музеях металічні постаті рицарів у панцері. Короткий, товстий і круглий циліндр-ковпак був у неї замість голови. І на ньому — дивне срібне півколо спіральної антени. Жодного руху, важкий непохитний спокій у довгих руках, опущених униз, у коротких товстих ногах, на які твердо спирався широкий тулуб з великим рубильником-вимикачем на грудях.

І тільки в маленькому овальному віконці на циліндрі-голові щось світилося неспокійним вібруючим оранжевим світлом. Наче щось кипіло, буяло і намагалось виплеснутись назовні. Це дивне вогняне око примушувало згадувати про казкових однооких гігантів-циклопів з стародавніх міфів…

Мадлена відступила на крок назад. Не відриваючи широко відкритих очей від металічної потвори, нового механічного циклопа, вона промовила:

— Чого він… він стоїть тут? Томас, який він страшний!..

Бірз ще раз посміхнувся — криво і саркастично. Але відповів лагідним, ласкавим голосом:

— Хай вас це не непокоїть, Мадлено. Це мій служник. А всі мої служники завжди до ваших послуг, Мадлено. От дивіться, який він запобігливий, цей механічний служник. Хіба він не кращий за живу людину?

Говорячи так, Бірз узяв Мадлену під руку і ввічливо, спокійно, але твердо провів її вперед, до роботаря. Мадлена зробила всього два-три кроки до дверей і здригнула.

Мов бачачи її, мов відчуваючи її наближення, роботар незграбним рухом уклонився їй, схиляючи вниз свій важкий тулуб і опускаючи довгі руки так низько, що вони торкнулися підлоги. Потім він випростався, повільно підвів руку і натиснув нею на двері, що широко відчинилися.

Бірз голосно розсміявся.

— Ну, хіба не чудовий швейцар? Як уклонився, га? Як двері відчинив! Дивіться, він навіть просить вас зайти.

Справді, роботар другою рукою зробив широкий жест, мов запрошував зайти до кімнати. Він застиг у цьому русі, тримаючи двері відчиненими.

— Ну, прошу, Мадлено! Повторюю, лише на одну хвилину, — говорив Бірз.

Його обличчя знов стало похмурим, посмішка зникла з нього.

Мадлена обережно пройшла повз роботаря, не зводячи з нього очей. Він залишався нерухомим. Але ледве вони увійшли до кабінета, як роботар, ніби побачивши це, опустив руку вниз. Двері м’яко зачинились, не підтримувані більше залізною рукою.

— Подобається, Мадлено? — запитав Бірз.

Мадлгна відповіла чесно.

— Краще без такої потвори. Я особисто віддам перевагу живому швейцарові.

Бірз знов посміхнувся.

— Звикнете, Мадлено. Це тільки спочатку, поки для вас це новина. А потім… потім ви звикнете до думки, що всі ці механічні люди існують для вас, готові до ваших послуг, готові виконати перші-ліпші ваші бажання, бо вони — мої служники, мої раби… вони біля ваших

ніг так само, як біля ваших ніг, Мадлено, і я сам!..

— Томас, ви обіцяли мені не говорити поки що про ваші почуття, — перебила його Мадлена.

— Але ви дозволили мені сподіватися…

— Тільки не зараз… Іншим разом.

Мадлена м'яко поклала руку на плече Бірза. Її очі дивилися на нього з проханням. Томас Бірз чемно уклонився.

— Гаразд, хай буде по-вашому. Сідайте, прошу вас. Я тільки подзвоню телефоном.

Він узяв трубку. Через секунду гучний голос відповів йому, лунаючи по всій кімнаті:

— Станція керування роботарями слухає.

Бірз незадоволено скривив обличчя.

— Пробачте, Мадлено. Я забув вимкнути гучномовець, Адже вам нецікаво слухати цю розмову.

Мадлена байдуже махнула рукою.

— Робіть, як хочете.

Бірз повернув рукоятку, яка вимикала гучномовець. Тепер Мадлена чула лише його голос — впевнений, владний голос, що наказував:

— Система вісімнадцять, літера «К». Контакт чотири. Керування моїм кишеньковим генератором. Перевірте його приймання.

Він вийняв з бокової кишені невеличку чорну плескату коробку з блискучими кнопками і натиснув одну з них.

— Так? Правильно, значить, усе гаразд. Так, вистройте і залиште до мого сигналу. Все.

Бірз поклав трубку на апарат і звернувся до Мадлени знов таким самим ввічливим тоном:

— Все готово, Мадлено. Можу продемонструвати вам моїх роботарів. Не одного лише служника, що ось — бачите? — знов відкриває перед нами двері, а десятки роботарів, що чекають на нас.

Вони вийшли з кабінета. Мадлена мимоволі вже на східцях озирнулась: роботар стояв знов нерухомо, як статуя. І лише вогняне віконце на його голові жило якимсь незрозумілим дивним життям.

Здалека доносилися роздратовані вигуки робітників і сюрчки полісменів. Бійка перед заводом все ще тривала. Бірз нахмурився: це було неприємним ускладненням. А втім — хіба не сам він вирішив організувати сьогодні цей урочистий приїзд і марш роботарів через заводські ворота? Хай робітники, хай всі страйкарі подивляться на залізних штрейкбрехерів. Це непоганий спосіб психологічного впливу!

Мадлену вразило майже цілковите безлюддя на заводі. Порожні

цехи, порожній велетенський двір, порожні проходи між цехами. Лише де-не-де можна було помітити окремі людські постаті. То були або доглядачі — представники своєрідної інституції, внутрішньозаводської напівлегальної поліції, або справжні полісмени, що проходили, оглядаючи подвір'я, як дбайливі вартові.

Далеко з лівого боку щось металічно блимнуло і зникло за рогом. Роботар? Адже саме в тій стороні заводські ворота. Мадлена запитливо поглянула на Бірза. Але той дивився в інший бік, набиваючи тютюном свою незмінну люльку. Тому Мадлена запитала про інше.

— Куди ми зараз ідемо?

Бірз вперше посміхнувся зовсім весело, навіть жартівливо.

— До гуртожитку роботарів.

А що Мадлена поглянула на нього дуже здивовано, то він додав:

— Адже я сьогодні ще не ставлю роботарів до роботи, до верстатів. Для цього потрібно дещо переустаткувати. От роботарі і йдуть до свого гуртожитку, де мусять перебути до завтра. Ну, не сердіться, Мадлено, це я, звісно, жартую. Просто — ми йдемо до цеху, де поки що поставлені роботарі. Проте, ось ми вже й дійшли.

Біля великих дверей тут стояв уже не роботар, не металічна людина. Двоє доглядачів, двоє людей у формених куртках компанії Говерса стояли при вході до цеху. Вони чітко піднесли долоні до кепі, побачивши Бірза, що запитав у них:

— Усе гаразд?

— Так, містер Бірз, — відповів один з доглядачів.

— Прошу, міс Стренд, — уклонився Бірз, показуючи Мадлені на двері і запрошуючи її увійти.

І, тільки переступивши поріг, Мадлена вже не стримала вигуку здивування, змішаного з страхом. Дійсно, це було дивне видовище.

Великі електричні лампи заливали яскравим білим світлом всі кутки великого приміщення, посередині якого рівними шеренгами по чотири в ряд стояли велетенські залізні потвори, стояли роботарі. Вони були схожі один на одного, як кілька краплин води. Око неспроможне було відрізнити їх чимсь одного від одного. Лише великі чіткі цифри на грудях кожного давали можливість помітити, що всі ці потвори були одного випуску, одної серії, зроблені один услід за другим. Номери йшли підряд:

В 460 «С»,

В 461 «С»,

В 462 «С»,

В 463 «С», — тощо аж до В 475 «С». Тоді починалася дальша серія

— «Д», що мала так само п’ятнадцять номерів.

Роботарі стояли рівними шеренгами, мов чекаючи на накази. Ніби застигнувши на місці, Мадлена дивилася на них.

Тим часом Томас Бірз владно виступив уперед. Він тримав у руках щойно вийняту з кишені вже знайому Мадлені чорну плескату коробку з кнопками. Ось він оглянувся на Мадлену. На обличчі його сяяла усмішка перемоги й певності.

— Прошу, Мадлено. І якщо після цього ви не переконаєтесь, що це мої раби, я просто не повірю вам. Адже ви — інженер, Мадлено, ви розумієте красу механічного чуда.

Він підвів руку і голосно вигукнув:

— Здорові були, потворки!

Замість відповіді — роботарі як один простягли вперед і вгору праві руки, мов вітаючи свого господаря.

— Опустіть руки!

Роботарі знов опустили руки; жодної секунди затримки не помітила Мадлена.

— Три кроки вперед! — пролунав голос Бірза.

Із скреготом, мов це пересувалися танки, важко ступаючи, загін металічних жахливих гігантів зробив три кроки вперед до Бірза і спинився нерухомо на місці.

— Але… але хіба вони можуть чути вас, Томас? — здивовано проговорила Мадлена.

— Все взнаєте, Мадлено, все, — хрипким, дещо напруженим голосом відповів Бірз.

І майже відразу він вигукнув знов:

— Ану, пішли прогулятись, потворки! Навколо мене, навколо мене!

Як уві сні Мадлена бачила: один за одним сунули вперед роботарі, високо підіймаючи ноги і повільно помахуючи в такт крокам довгими руками. Вони йшли чередою один за одним, утворюючи кільце навколо Бірза і Мадлени. Вони наближалися до двох живих людей, що стояли у центрі кільця, яке помітно звужувалось.

— Е, ні. Ширше кільце, ширше! — вигукнув Бірз.

Майже відразу кільце розсунулось. Але Мадлена, перелякана, вже стояла біля самого Томаса Бірза. Вона ледве стримувала нервове тремтіння.

— Досить, Томас, досить, — шепотіла вона, пригортаючись до плеча Бірза. — Я вже вірю вам цілком. Досить!

Проте, Бірз мов не чув її. Захоплено, як божевільний, він

палаючими очима стежив за ритмічними рухами роботарів, що кружляли навколо нього. Він змахував руками в такт їхній ході, він був цієї хвилини страшний не менш від потворних роботарів, — цей завжди досі витриманий і спокійний Томас Бірз. Він стежив за переднім роботарем, повертаючись навколо самого себе і невідривно вдивляючись у його рухи.

— Досить, Томас… досить… Я не можу більше… — вже зовсім безсило повторила Мадлена, майже втративши надію вплинути на Бірза.

Він не чув нічого, захоплений спогляданням своїх створінь, винайдених ним металічних людей.

Тільки тепер Мадлена помітила, що пальці Томаса Бірза мов грають на кнопках загадкової чорної плескатої коробки. Так грає музикант на гармонії — тільки музикант грає швидше, грає в темпі мелодії. А пальці Бірза додержували якогось іншого ритму, який не збігався навіть з ритмом ходи роботарів.

Мимоволі Мадлена відзначила певну послідовність у рухах пальців Бірза. Ця послідовність чомусь нагадала Мадлені азбуку Морзе. Ніби Бірз пересилав якісь сигнали.

І раптом Мадлена зрозуміла: адже з свого кабінета Бірз говорив телефоном: «Керуватиму моїм кишеньковим генератором…» Ця коробка — автоматичний генератор. Ось воно що!

Досвідчений інженер-радіотехнік, Мадлена Стренд починала розуміти суть справи. Роботарями керують за допомогою умовних радіосигналів. Тепер вона дивилася вже не на роботарів, а на малесенький загадковий генератор в руках Бірза. Ось де секрет керування потворами.

Але ось Бірз спинився. Він, здавалося, помітив невідривний погляд Мадлени, що стежила за рухами його пальців. Швидким рухом він відвернувся, сховавши коробку генератора за собою.

Через дві-три секунди роботарі раптово спинилися. Вони завмерли в різних позах. Це нагадувало дивну картину, коли в кіно обірветься фільм — і люди, які щойно рухалися й жили на екрані, застигнуть нерухомими мертвими силуетами, як на фотографії.

У раптовій тиші голос Бірза пролунав різко й наполегливо:

— Здається, Мадлено, місця для сумнівів не залишається. Що ви скажете мені тепер?

— Ви геніальний винахідник, Томас, — тихо відповіла Мадлена.

— І це все?

— Поки що. Ми не закінчили огляду. Я хочу ще подивитися, як

ваші роботарі працюватимуть. Можна буде це зробити?

— Завтра я до ваших послуг. Завтра, бо я ставлю, як уже сказав вам, роботарів до верстатів лише завтра.

— Отже, і я відповідатиму вам завтра, — напівіронічно вимовила Мадлена, що вже остаточно опанувала себе.

8. АЛЕ — ВАШ БАТЬКО РОБІТНИК, МАДЛЕНО!

Минув ще один день. Мадлена поверталась додому сама. Томас Бірз залишився на заводі, щоб зустріти другу партію роботарів. Кілька годин пробула Мадлена на заводі і сьогодні, дивлячись на роботу механічних людей біля верстатів. І вона справді побачила непереможну силу Бірзового винаходу.

Мадлена йшла вулицею, поспішаючи; і ввесь час їй увижалися залізні постаті роботарів. Надзвичайне, ніколи не бачене видовище!

Роботарі стояли коло верстатів — і працювали. Чіткими машинними рухами вони піднімали руки, брали якусь деталь, ставили її на місце, перечікували, поки верстат обробить її, — і потім здіймали вже оброблену деталь з верстата і клали її до ящика з готовою продукцією.

Звісно, їм бракувало людської свідомості, Мадлена добре це бачила. Наприклад, іноді роботар клав на верстат деталь боком — бо вона так лежала раніше, її так незручно поклала перед роботарем людина-доглядач. Верстат, звичайно, нівечив деталь, — проте роботар, не помічаючи того, приймав ту деталь і клав укупі з добрими.

— Нічого не поробиш, машина, — пояснив Мадлені Бірз. — Не можна навчити її свідомо ставитись до речей. А втім для нас досить і того, що роботарі пильно виконують нескладні накази.

Мадлена згодилась. Але незабаром вона втомилась. Треба було мати надто міцні нерви, щоб спокійно перебувати серед роботарів. Жахала машинна чіткість їхніх рухів, не було певності, що роботар раптом не повернеться та з такою ж чіткістю не задушить людину своїми могутніми руками.

Чомусь Мадлені згадалося, як вона колись оглядала психіатричну лікарню. Хворі стояли, сиділи, лежали по палатах. Лікар, що показував Мадлені лікарню, щось розповідав їй про хвороби, про методи лікування хворих. Але Мадлена не чула майже нічого. Її вразили дивні погляди хворих.

Вони дивилися не на неї, а кудись далеко-далеко, мов крізь Мадлену. Здавалося, вони не бачили її зовсім, здавалося, вони уважно

споглядали щось невідоме за нею, ніби вона була зовсім прозора для їхнього гарячкового погляду.

І невідомо було, чи залишиться хворий наступної хвилини спокійним, чи зробить щось таке, чого ніхто й не чекав від нього… Цілковита невідомість найближчого майбутнього — ось те, що здалося тоді Мадлені найстрашнішим.

І щось подібне до цього відчула Мадлена й тут, біля роботарів. Вона дивувалася і сама: адже — що схожого між хворими психічно людьми і удосконаленими машинами, роботарями?.. Але це було так. Мадлена, трохи вагаючись, сказала про це Томасові Бірзу. Той посміхнувся.

— Дивне, дивне враження, Мадлено! Адже з моїми роботарями, навпаки, можна бути певним у кожній наступній хвилині і годині. Вони завжди робитимуть лише те, що я накажу їм через мій передавальник. Розумієте — я! І ніхто інший. Як же могли б вони зробити щось невідоме мені, несподіване для мене, непередбачене мною? Ні, такому не бути. Правда, ти, опудало?

Бірз жартівливо ляснув долонею по спині найближчого від них роботаря. Почувся дивний звук — наче хтось ударив по залізному ящику, де сховано музичні інструменти. Роботар відповів на удар довгою тихою луною — мов звучало щось у нього всередині.

А руки його все так само чітко працювали, беручи, деталь з ящика, підкладаючи її до верстата і знімаючи, коли верстат закінчував обробляти деталь…

Згадуючи про це, Мадлена здригнулася: жахлива річ, коли машина набуває суто людських властивостей та вигляду. І вона здригнулася ще раз: їй учувся голос Бірза що впевнено говорив:

«Залізними руками роботарів ми схопимо за горлянку всіх тих, хто насмілиться протистояти нашій волі. Важкими ногами роботарів ми розтопчемо всіх, хто спробує стати нам на перешкоді!..»

Так, то його слова. Слова жорстокої, впевненої, холодної людини. Справді-бо, чи не розтоптали б роботарі навіть сьогодні кожного, хто спробував би спинити їхню ходу? Мадлені згадалися бліді обличчя робітників, які вона бачила з вікна автомобіля. Чомусь згадався Тім. Чого це він так і не зайшов до неї? Може, не хотів її бачити? Але тоді чому він кинувся вчора вранці до автомобіля?

Заглибившись у думки, Мадлена увійшла до своєї квартири, — і спинилась на порозі своєї робочої кімнати. Назустріч їй з крісла підвелась постать чоловіка. То був Тім — але в якому вигляді?

Обличчя його було подряпане, під правим оком темною плямою

вирізнявся синець, один рукав піджака був майже відшматований.

— Що з вами, Тім? — здивовано запитала Мадлена.

— Не лякайтесь, Мадлено, — стиха відповів він. — Маленька неприємність. Невеличка сутичка з полісменами. Бачите, мені конче треба було побувати на заводі, дещо роздивитись. Ну й трапилось… Проте, я забув попросити у вас пробачення за те, що без вашого дозволу вдерся до вашої квартири.

Мадлена махнула рукою.

— Хіба я не звикла до ваших химерій? Розповідайте краще, що сталось і для чого вам треба було побувати на заводі.

Вона підкреслено байдуже зняла жакет і, підійшовши до дзеркала, почала поправляти зачіску.

— Звісно, я маю деякі химерії, — гірко відгукнувся Тім. — На превеликий жаль, я не така витримана людина, як…

Він побачив, як суворо поглянули в його бік зеленуваті очі Мадлени, немов чекаючи: а що він скаже далі, цей нечемний відвідувач?..

Тім зітхнув.

— Проте, це інша справа. Мені треба було роздивитись, Мадлено, як працюють роботарі. Ви ж пам’ятаєте, що відповів мені Бірз, коли я гукнув вас в автомобілі?

Мадлена промовчала.

— Отже, за допомогою двох добрих хлопців, двох робітників, що непогано знають усякі входи та виходи з заводу, я пройшов у двір без дозволу полісменів. Побачив те, що мені треба було. Уже повертався назад, коли полісмени мене помітили. Звичайно, вони не хотіли відпускати мене самого, а запропонували мені своє товариство — хоч до зустрічі з їхнім сержантом. Але я вважав, що їхнє товариство для мене зайва честь. Довелося показати полісменам деякі зразки доброго боксу, щоб вони не зчинили галасу і не вжили зброї. Мені пощастило, все закінчилось добре, якщо не зважати на синець та пошматований піджак. Ще раз пробачте, але я не мав іншого способу втекти. А в вас мене ніхто не шукатиме — бо кому спаде на думку, що бунтівник сидить у квартирі шановної пані, яка приїздила до заводу з самим паном Томасом Бірзом.

— Киньте жарти, Тім! — гнівно відповіла Мадлена… — Для чого говорити зайве?

Тім раптово спалахнув.

— А для того, Мадлено, що мені соромно за вас. Я не пізнаю тієї Мадлени, що приятелювала зі мною в Джерсеї. Безперечно, ви можете

відповісти мені, що не хочете слухати такі речі. Можете сказати, що я взагалі занадто багато собі дозволяю. Особливо після позавчорашнього візиту до вас Бірза…

— Що ви хочете сказати? — гнівно поглянула на нього Мадлена.

— Нічого, Мадлено, нічого, я можу лише відзначити ваше щире захоплення залізними потворами, що несуть голодування та важкі злидні тисячам і десяткам тисяч робітників.

Тім говорив із запалом, бо відчував, що ставить на карту все, що має. Або виграє, або остаточно програє; все одно, іншого виходу нема.

Мадлена сіла в крісло, нервово крутячи рукавички.

— Даремна іронія, даремна запальність, Тім. Я просто тверезо ставлюся до речей, — відповіла вона, намагаючись зберігати спокій. — Не треба бучних слів про злидні та голодування. Ви згущуєте фарби за звичкою журналіста. Робітників ніхто не примушував страйкувати. Хіба не правда? І якщо страйковий комітет програв свою гру — в тому винний він сам.

Тім не витримав. Він рвучко схопився з крісла, куди сів було перед тим, і, бігаючи по кімнаті, заговорив, забувши про чемність, про своє ставлення до Мадлени.

— Не програв гри комітет, ні! Я не вживаю бучних слів, не згущую фарб! То ви навмисне заплющуєте собі очі і не хочете бачити дійсності. Добре, припустімо на хвилинку, що страйк зірвано, що робітники повинні згодитись на всі вимоги компанії Говерса. Що буде тоді? А, то я за вашими словами згущую фарби? Та ви бачили, Мадлено, що робиться вже тепер серед робітництва? Чи бачили ви, як голодують діти? Чи бачили ви, як мати відмовляє собі та батькові в шматочку хліба, щоб зберегти його для дитини?.. Люди, що працюють по дванадцять годин на добу, на вашу думку, не мають права вимагати людських умов життя?..

Він на мить спинився, жадібно хапаючи ротом повітря. Мадлена дивилась на цього широко розкритими очима. Тім знов гаряче заговорив:

— Я розумію, що такий, як Бірз, відверто плює на робітництво. Зрозуміло. Адже він завжди був такий, він не даремно продав свій хист Говерсові. Але ви, Мадлено! Я не знаходжу слів, щоб висловити своє обурення. Погляньте в майбутнє: гаразд, хай роботарі перемогли. Говерс диктує робітникам свої умови. Їм не залишається нічого більше, як покірливо згодитись на них. Кінець страйкам, бо Говерс завжди має в резерві армію залізних штрейкбрехерів. І навіки злидні, навіки напружена праця, так?.. Мадлено, — голос Тіма став

несподівано м’яким, теплим. — Мадлено, згадайте на хвилинку про вашу власну родину. Ваш батько — робітник, Мадлено. Що чекає вашого брата? Вашу сестру? А скільки таких батьків та сестер є на світі? Ви забули про це? Хто знає, може, саме тепер ваш старий батько обмірковує, чи не взяти йому участь у страйку, щоб врятувати для родини ті кілька доларів на місяць, які відбирає в нього фабрикант, зменшуючи зарплату. Він обмірковує, він, нарешті, вирішає взяти участь у страйку, боротися, не зважаючи на голодування… бо не знає він ще нічого про роботарів, не знає, що його дочка пильно допомагає Бірзові душити робітників руками бездушних потвор.

— Я не допомагаю, — слабо відгукнулась Мадлена.

— Ну, так гаряче співчуваєте, принаймні. Як же, — велике здобуття техніки, нова ера капіталізму! Так же, Мадлено?

Мадлена мовчала. У мозку її стукотіли слова Бірза: «Залізною рукою роботарів ми схопимо за горлянку всіх тих, хто насмілиться протистояти нашій волі…» І ось слова Тіма про її батька, про її сестру, брата, що носить червоний галстук… Тім помітив її вагання.

— Дозвольте, Мадлено, говорити з вами одверто. Може, це буде в останній раз.

— Говоріть.

— Страйковий комітет два дні тому доручив мені просити вас допомогти нам боротися проти роботарів. Страйковий комітет доручив мені нагадати вам про те, що ви дочка робітника. Я йшов позавчора ввечері до вас, щоб сказати вам про це, але… — голос Тіма забринів гірко, — але ваші вікна були відчинені. Мимоволі я почув кінець вашої розмови з Бірзом. О, Мадлено, я не хотів підслухувати! Ніколи в житті! Проте, кілька фраз я почув. І, почувши їх, я не пішов вже до вас. Я повернувсь назад, бо мені було надто важко. Ви пам’ятаєте вашу розмову з Бірзом, Мадлено?

— Я нічого не відповіла йому, — тихо промовила Мадлена, немов обороняючись.

— Ви обіцяли йому сказати щось на другий день. Що ви відповіли йому? Ви кохаєте його, так? О, я знаю, він уміє гарно промовляти. Що проти нього той божевільний хлопець, який мріє про комунізм, про перемогу робітників над Говерсом… Так, Мадлено?

— Тім, ви помиляєтесь. Я не кохаю Бірза. Я поважаю його за геніальний винахід. Але щодо кохання… Я просто не могла тоді спокійно говорити, бо мене дуже вразило його оповідання про роботарів.

Мадлена говорила повагом, очевидно, підшукуючи слова. Тім

підбіг до неї:

— Це справді так? Це не жарт, ви не хочете обдурити мене?.. Мадлено, я собі не вірю!

Мадлена поглянула на нього і мимоволі усміхнулась: такий був чудний у ту мить Тім. Волосся його розкуйовдилося ще більш, очі сяяли радістю, він увесь палав.

— Мадлено, я нічого більш не хочу питати у вас тепер. Я тільки прошу вас: подаруйте мені одну годину. Поїдьмо зі мною! Ви побачите на власні очі, що діється серед робітників. Вчора і сьогодні на заводі ви з Бірзом бачили один бік красивої медалі, механічну працю роботарів, останнє досягнення капіталістичної техніки. Дуже прошу, поїдьмо! Я покажу вам другий бік цієї медалі, я покажу вам, що саме несуть з собою роботарі для живих робітників, для їхніх родин. Їдьмо, Мадлено!

Мадлена не могла відмовити на таке палке прохання. Вона підвелася:

— Гаразд, їдьмо. Але ви в такому вигляді… — поглянула вона виразно на подраний піджак Тіма.

— Нічого. Там фраки не потрібні. Ходімо!

… Цього вечора Томас Бірз не застав Мадлени Стренд удома. Дуже здивований, він повернувся до заводу, залишивши їй записку:

«Що сталося, Мадлено? Де ви? Буду дуже радий побачити вас завтра на заводі. Справи йдуть добре. Якщо прийдете, роботарі вітатимуть вас. Як? Побачите. Вони мої — і робитимуть те, що схочу я, без будь-як их несподіванок для мене. Томас».

9. ВИТЯГ ІЗ ГАЗЕТ І ТЕЛЕГРАМИ

З передової статті газети «Дейлі Телеграф»:

«Ми дуже раді, що можемо подати в сьогоднішньому номері газети нашим читачам точну картину того, що відбулося вчора в Нью-Гаррісі. То був історичний день, від якого справді треба тепер починати нове літочислення. День, коли вперше до верстатів заводів велетенської компанії Говерса поставлено механічних людей — роботарів. Керував цією операцією відомий талановитий інженер Томас Бірз, славетний винахідник роботарів.

Винахід роботарів треба вважати за надзвичайно важливу подію, що рішуче змінює співвідношення сил між капіталом та робітничим класом. Досі робітники завжди мали змогу впливати на господаря підприємства загрозами страйку, що завдавав капіталістові великих втрат. Витримувати робітничі страйки і навіть відповідати на них локаутами — могли тільки найбагатші промислові компанії. Але і в них боротьба не завжди давала бажані наслідки.

Тепер картина різко міняється. Немає потреби пробувати зірвати страйк, користуючи послугами штрейкбрехерів. Не треба витрачати гроші й час на боротьбу проти страйку взагалі. Перше-ліпше підприємство може завжди виписати собі партію роботарів, що негайно стануть до верстатів і тим самим позбавлять страйк усякого значення. Для чого страйкувати, якщо страйк не спиняє виробництва?..

Учора роботарі Томаса Бірза блискуче склали іспит. Поставлені до верстатів, вони працювали ввесь день і могли б працювати ще й уночі, якби не брак доглядачів. Живі люди втомилися, вони потребували відпочинку, а залізні їхні товариші по роботі були такими ж свіжими і працездатними, як на початку дня. Через кілька днів нью-гарріські заводи компанії Говерса знову працюватимуть повним ходом, як працювали до страйку. Адже цими днями компанія Говерса надсилає до Нью-Гарріса нові партії роботарів, щоб забезпечити механічною робочою силою всі основні цехи.

Ми передбачаємо надзвичайний розквіт Говерсової компанії — першого об’єднання капіталістів, що пішло на рішучі заходи в справі подолання робітничих виступів, — цієї багатоголової гідри, яку досі аж ніяк не щастило перемогти. Відомо ж, що коріння всяких

революційних робітничих виступів треба шукати в злочинній діяльності Червоних Країн, які ввесь час підтримують такі виступи за допомогою своїх незчисленних агентів-комуністів. Але тепер настав кінець цьому. Залізних роботарів не загітує жодна з Червоних Країн з їхніми красномовними комуністами. Настав час справжнього співробітництва капіталу з розумними робітниками, що не хочуть слухатися комуністичних ватажків. Ми знаємо, що організація «Бойових хрестів» у Нью-Гаррісі останніми днями значно збільшилася. Ця організація бере в свої руки керівництво громадським життям у Нью-Гаррісі. Її рішучі дії допоможуть робітництву вийти остаточно з-під комуністичного впливу. Спираючись на організацію «Бойових хрестів», на чесних свідомих робітників, — уряд установить добрий лад. А тих, що й надалі намагатимуться не припиняти божевільної боротьби, чекає поразка, якщо не вживати ще серйозніших висловів, як от, приміром, — загибель під п'ятою роботарів…»

З газети «Ред Стар»:

«Отже, роботарі — факт. Капітал напружує свої останні сили, щоб вийти цілим, хоч і пошарпаним, із боротьби проти робітництва. Даремні намагання! Капітал доживає свої останні години.

Роботарі його не врятують. Але, — можуть сказати нам, — роботарі працюють, роботарі ґрунтовно змінюють співвідношення сил між капіталом і робітничим класом, роботарі вже зривають страйк у Нью-Гаррісі?..

Так, роботарі працюють. Проте, невідомо ще, як саме вони працюють. Невідомо, наскільки дорожче обійдеться їхня праця підприємствам. Роботарі поки що не змінили співвідношення сил, бо вони навіть не змогли зірвати страйк у Нью-Гаррісі. Адже страйк не припиняється. Робітництво не здає своїх позицій.

Крім того, Говерс забув про солідарність робітничого класу. Ще невідомо, що саме принесе нам майбутнє… Поки що ми можемо констатувати: страйк не зірваний. Перемога роботарів є, по-суті, їхня поразка. Бо ставили їх до верстатів не для того, щоб вони там працювали замість робітників, — адже це коштувало б надто дорого, — а для того, щоб негайно зірвати страйк, який дедалі дужче збільшує втрати Говерса. Капіталіст сподівається стягти з робітників по закінченні страйку всі ті зайві витрати, на які він пішов, ставлячи роботарів до верстатів з єдиною метою зірвати страйк. Але надія зірвати страйк не справдилася. Отже, роботарі не перемогли, навпаки, вони зазнали жорстокої поразки. А з ними вкупі — і всесильна

Говерсова компанія…

Боротьба не втихає. Хай допомагають капіталові його вірні лакеї — фашисти з їхньою бойовою організацією. Це не новина для нас і всіх робітників. Адже ще два місяці тому ми друкували незаперечливі матеріали, які доводили, що так звані «Бойові хрести», ця організація фашистів регулярно одержує гроші від самого Джонатана Говерса. Вона, ця пихата організація, просто перебуває на його утриманні.

Ми ніколи не заплющували очей на небезпеки, що чекають на нас. Ми готові до рішучого бою. Увесь час комуністична партія закликала робітництво уникати боїв з поліцією, уникати відкритих сутичок. Ми не хочемо зайвих жертв. Але — коли справа йде про рішучий бій, коли треба боротися за остаточне визволення з-під залізної п’яти капіталу, що надсилає проти нас роботарів та озброєних фашистів, — ми готові зустрінути ворога як слід, готові битися до останньої краплі крові. Хай пам’ятають про це наші вороги! Бо черга йти в наступ — за революційним робітництвом, що під проводом комуністичної партії завоює свою владу.

Переможуть робітники, переможе пролетаріат, що, не зважаючи на злидні та голодування, страйкує й далі. За недовгий час Говерс з його компанією та роботарями лопне, як мильний пухир. І разом з ними лопне вся капіталістична система, яку роз’їдають вікові суперечності. Криза капіталу цього разу буде його загибіллю. Хай живе робітничий рух, хай живе страйк у Нью-Гаррісі, що виховує незламних борців революціонерів! Хай живе пролетарська революція!..»

З бюлетеня «Біржові новини»:

«Учора о дванадцятій годині столична біржа взнала про те, що компанії Джонатана Говерса пощастило поставити до верстатів замість страйкуючих робітників механічних людей, роботарів. У наслідок цього акції компанії Говерса підвищилися за одну годину на двадцять вісім пунктів. Це підвищення можна вважати за рекордне, бо цього року ніякі акції навіть у моменти найбільшого піднесення діяльності біржі не підвищувалися так високо протягом такого короткого часу.

Але картина різко змінилася о третій годині, коли стало відомо, що поява роботарів у Нью-Гаррісі не принесла з собою рішучого зриву страйку робітників. Адже біржа чекала саме на такий наслідок з’явлення роботарів коло верстатів. Відомості про те, що страйк триває далі, спростовання попередніх надій на припинення страйку, — звели нанівець перемогу акцій компанії Говерса. Акції почали падати — і протягом півгодини знизилися на тридцять два пункти, себто, опинилися по курсу нижче, ніж вони стояли вчора. Біржові діячі

пояснюють це тим, що поки триває страйк, не можна нічого сказати про реальну вагу роботарів, а тим паче про будь-яку їхню перемогу над страйком.

Катастрофічне зниження ціни акцій компанії Говерса спинилося тільки закриттям біржі. Отже, становище акцій компанії Говерса таке: вранці, до одержання відомостей про роботарів, — сто чотири долари. О першій годині дня — сто тридцять два долари. О четвертій годині — сто доларів. Передають, що на завтра можна передбачати й дальше катастрофічне зниження ціни тих акцій».

І нарешті — радіотелеграма Джонатана Говерса у Нью-Гарріс, інженерові Томасу Бірзу (відіслана о п'ятій годині того ж таки дня):

«Становище не врятоване акції падають вимагаю рішучих заходів використайте всі можливості впливу страйкарів робіть що хочете страйк треба зірвати за всяку ціну Говерс».

Бірзові принесли цю радіотелеграму на завод. Він прочитав її, зневажливо знизав плечима. Спробував потягти з люльки — і несподівано для себе помітив, що люлька погасла. Бірз дуже довго набивав її тютюном і запалював. Коли над люлькою звився сивий пахучий димок, Бірз помітив, що у нього тремтять пальці лівої руки, яка тримала люльку. Це було дуже неприємно. Це свідчило про те, що нерви винахідника роботарів не були у повному порядку.

Розкурюючи люльку, Бірз нервово ходив по діагоналях свого кабінета, ввесь час говорячи собі:

— Більше спокою, більше витриманості…

І тільки тоді, коли він пересвідчився, що пальці його лівої руки перестали тремтіти, коли від нервової напруженості не залишилося вже, здавалось, нічого, — тільки тоді Бірз вийшов з кабінета і підійшов до мовчазної велетенської залізної постаті роботаря, яка стояла біля його дверей. Він вийняв знов з кишені радіотелеграму Говерса, ще раз уважно прочитав її і процідив крізь зуби:

— Так, рішучих заходів… Хотів би я знати, яких саме?.. Але, спробуємо, спробуємо!

З несподіваною усмішкою він енергійно поляскав по плечу роботаря:

— Ти чув, хлопчику? Говерс вимагає рішучих заходів; добре! Доведеться щось зробити. Га?

Роботар нічого не відповів, як і слід було сподіватися. Але Бірз і не чекав на відповідь. Він посміхнувся ще раз і попростував назад до кабінета, неуважно повторюючи:

— Справді, справді цікаво… Ану, обміркуймо це!

Вже зовсім спокійними рухами він взяв папір, вийняв автоматичний олівець і уважно почав креслити на папері якийсь план. Він креслив, закреслював і знов креслив. Через кілька хвилин різкий дзвінок викликав до його кабінета технічного директора заводу.

— У мене до вас є прохання, містер Кроль, — звернувся до нього Бірз. — Ви, здається, добре знаєте місто. Перевірте, будь ласка, чи правильно я накреслив план?

— Цілком правильно, — ствердив містер Кроль, перевіривши рисунок.

— А в страйковому комітеті вам не доводилося бувати?

— Ні, ніколи, — здивовано і навіть трохи ображено відповів містер Кроль.

— У кого ж я міг би взнати про приміщення страйкового комітету? — задумливо проговорив Бірз.

— Я можу вам порекомендувати одного з наших професіональних робітників, — вагаючись, порадив містер Кроль. — Він, безумовно, не раз бував у комітеті.

— Дуже добре. Тільки я попрошу вас особисто з’ясувати у нього дещо, щоб не викликати цю людину сюди. Мене цікавлять дуже нескладні відомості. Хай ваш професіоналіст уважно накреслить олівцем на папері, як заходити з вулиці до комітету. Та хай не забуде відзначити, куди відчиняються кожні двері будинка — на вулицю чи до кімнати. Це дуже важливо.

І, простеживши спокійним поглядом, як виходив здивований незрозумілим наказом містер Кроль, — Томас Бірз ще раз зловісно посміхнувся і взявся за папери.

Але працювати він не міг. Щось залишилося від неприємного почуття, з яким він читав телеграму Говерса і роздивлявся потім тремтіння своїх пальців.

Томас Бірз чекав замовлених відомостей.

10. ІМ ’ ЯМ ЗАКОНУ — КОМІТЕТ РОЗІГНАНО

Засідання було призначено на восьму годину вечора.

Усі члени страйкового комітету вже зібралися. Не було тільки Тіма, що обіцяв принести рішучу відповідь від Мадлени Стренд. Майк Тізман звернувся до Боба Леслі, що писав якогось листа:

— Щось не віриться мені, щоб з Мадленою вийшло добре, Боб.

Боб Леслі відірвався від листа і суворо відповів:

— Хто сказав тобі, що я дуже вірю в це? Проте, безглуздям було б не спробувати. Адже це єдина людина, яка могла б допомогти нам.

Майк Тізман не відповів. Його душив кашель. Сухий тяжкий кашель, який він заробив двадцятьма роками праці коло Говерсових доменних печей. Відкашлявшись, він звернувся до сусіда:

— Кажуть, товариші, що в Червоних Країнах робітників надсилають коштом держави лікуватися. Як захворів, так і надсилають… На море або в гори… Усе не так, як у нас. От де живуть люди!..

Кашель заважав йому говорити. Але, вхопившись сухими жовтими пальцями за комір сорочки, Майк задумливо говорив далі, мов розповідаючи дивну казку:

— Кажуть, кожен робітник взагалі має там відпустку щороку. Підходить твій час, тобі й говорять: іди, товаришу, у відпустку. Ось тобі гроші за два тижні вперед, роби що хочеш… Це так усім, чисто всім робітникам. А хворим — лікування. Кому на річку, кому в ліс, — у кого яка хвороба. Таким, як я — море… Живи собі на березі моря, лікуйся. Дивно!..

І він знов закашлявся. Потім вибрав слушну хвилинку між двома нападами кашлю і закінчив:

— Двадцять років мрію про море. Хоч би глянути на нього, яке воно справді…

— А ще чого б ти хотів?

— Отак би через те море та просто до Червоних Країн… — замріяно вимовив Майк Тізман. — Більш нічого не хотів би. Тільки це зовсім неможливо, бо уряд не випустить. То раніш було можна їхати

куди хочеш. А тепер…

— Та годі тобі, — нетерпляче перебив Майка Боб Леслі, — де той Тім подівся? Що з ним сталось?..

— Не лайся, Боб, — раптом почувся веселий голос Тіма. — Я вже прийшов. І, як бачиш, не сам.

Справді він був не сам. Поруч нього стояла жінка в синьому плащі, що з ніяковістю оглядала всіх присутніх. То була Мадлена. Боб Леслі підвівся:

— Дуже радий вітати товаришку Мадлену Стренд. Ми довго чекали на вас, і навіть був час… був час, коли ми майже втратили надію бачити вас у себе. Проте, очевидно, це вже минуле. Ще раз від імени всього комітету вітаю вас!

Мадлена зрозуміла натяк Боба. Вони втратили надію тоді, коли вона їздила на завод з Томасом Бірзом. Вона трохи почервоніла, але Тім визволив її:

— Справи, товариші, справи насамперед, — весело вигукнув він. — Товаришка Мадлена обіцяла нам свою допомогу — і того досить. Але треба, щоб про це ніхто не пробалакався. Бо інакше можуть бути неприємності. Я пропоную на сьогодні тільки одне: обміркувати, що робити далі з роботарями. Товаришка Мадлена потім подасть свої думки.

Усі перезирнулися: що робити з роботарями?.. Нелегке запитання!

— Тім, я не розумію, — перепитав Боб Леслі, — що можемо ми робити з ними? Як би, навпаки, вони чогось не зробили з нами. Звісно, я жартую, але твого запитання не розу…

Він не скінчив своїх слів. З вулиці пролунав дитячий зойк. Потім почулося важке гупання — немов хтось раз-у-раз ударяв по землі молотом.

— Що таке?..

Двері розчинились — і до комітету збіг переляканий хлопчик з блідим, скривленим обличчям. Мадлена ледве пізнала його: це був той самий хлопчик з червоним галстуком, що приносив до неї листа Тімові від Боба Леслі.

— Чого ти? Що сталося?

Хлопчик ледве переводив дух. Нарешті, вимовив:

— Роботар… Іде…

Справді, гупання наближалось. Тепер уже можна було певно сказати, що то хтось ішов — важкою повільною ходою. Мадлена відчула, як холодіють у неї кінці пальців. Боб Леслі схопивсь за край стола, немов хотів використати його, як зброю.

Тім гарячково вслухувався в ці дивні й страшні звуки — і перед його очима знов повставала незабутня картина з'явлення першого роботаря в кабінеті Говерса. Іде, іде залізна потвора… чи не саме так увижалося йому в таксі перетворення полісмена на роботаря?.. Залізна людина вийшла вже на вулицю, вона йде сюди!

Гупання гучнішало. Воно лунало вже зовсім біля дому. Важкі кроки пролунали біля дверей. У тривожній мовчанці двері з гучним рипінням широко розчинилися.

Хлопчик ще раз зойкнув і кинувся до вікна, подалі від дверей. У чорному прямокутнику дверей вималювалася велетенська залізна постать. Роботар, відчинивши двері, спинився і стояв нерухомо, немов чекаючи на щось.

Жоден член його складного й важкого тіла не ворушився. Роботар стояв, як статуя — металічна нерухома статуя, поставлена невідомим божевільним скульптором просто перед дверима, щоб загородити всім путь. Нерухоме страховище мов вивчало середину кімнати, вп'явшись у людей безоким поглядом своєї округлої металічної голови.

Люди за столом нерухомо сиділи, не зводячи очей з роботаря. Але, нарешті, він ворухнувся. Він круто повернув праворуч, зробив два кроки — і знов повернувся металічним обличчям до людей.

— Чого він хоче? — стиха прошепотів Тімові Боб Леслі.

— Не він, а той, хто його надіслав, — також тихо відповів Тім. — Хіба я знаю? Стривай!

Роботар стояв нерухомо. Знов не ворушилась жодна частинка його залізного тіла, знов він перетворився на мертву статую. Мовчання

панувало в кімнаті, — важке, напружене мовчання. Раптом Мадлена прислухалась і здригнулася.

— Ще… Ще йде!.. — вимовили її зблідлі уста.

Знову почулося гупання, що перейшло потім у важкі кроки. Повагом до кімнати увійшов другий роботар. Він також постояв з півхвилини біля дверей, потім повернувся, — але вже ліворуч — і став з другого боку дверей. І ще почулося гупання, ще почулися важкі кроки: тепер роботарі йшли не по одному, а заразом, по три-чотири. Вони спинялись, не заходячи до кімнати, перед дверима, ставали під вікнами, утворюючи собою нерухому залізну стіну, що відрізала членам страйкового комітету усі виходи на вулицю.

Боб Леслі обвів поглядом вікна кімнати. У кожному з них похмуро виднілися важкі залізні постаті. І в непевному промінні вуличних ліхтарів ледве помітно виблискували срібні антени на головах роботарів…

— Що? Здається, нас заарештували? — спробував пожартувати Тім, звертаючись до Мадлени.

Але жарт не вийшов. Тім і сам відчував, як тремтіли його губи. Майк Тізман зайшовся кашлем. Він кашляв дедалі голосніше, обличчя його посиніло. Хлопчик відскочив від вікна: крізь шибку він побачив, як нерухомі до того залізні постаті роботарів, що, здавалося, стерегли всі виходи, — одностайно піднесли свої довгі руки і склали їх, схрестивши, на широких грудях. Це було останньою краплею, останнім виразом знущання з людей: роботарі стояли в переможних позах, вони стояли, як доглядачі, як полісмени.

— Гаразд! Якого біса вам тут треба? — вигукнув нарешті Боб Леслі, звертаючись до роботарів, як до звичайних людей.

Відповіді, розуміється, не було.

Раптом задзвонив гучномовний телефон. Боб відгукнувся у мікрофон:

— Алло, хто це? Що? Томас Бірз?

— Так, це я, Томас Бірз, — почув він, а разом з ним і всі присутні, холодний голос.

— Чого вам треба? І до речі, на якого біса ви надіслали до нас ваших потвор?

— А що, хіба вони нечемно поводяться з вами? — іронічно відповів Бірз. — Вони, як мені здається, не чіпають вас.

— Киньте зайві розмови, містер Бірз. Що вам треба від нас?

— Я хотів наочно показати вам моїх роботарів. Хотів, щоб вони зробили вам візит. Ви ж тепер, кажуть, господарі становища, усі

робітники перебувають під вашим впливом. Так же? — голос Бірза набув ще більш глузливого виразу. — Отже, мої залізні робітники, роботарі, теж прийшли до вас — засвідчити вам свою пошану.

Бірз голосно зареготав: так йому припав до вподоби його жарт. Але Леслі було не до сміху:

— Забирайте звідси ваших потвор під три чорти! Що це за демонстрація?

— Не демонстрація, а серйозна справа, — знов холодно відповів Бірз. — Я доводжу вам, що з цього часу я більш не жартую. Кінець усяким розмовам та ввічливим відносинам. Війна, так війна. Отже, я пропоную…

— Що? Ви насмілюєтесь пропонувати?

— Я не насмілююсь, а просто пропоную, бо сила в моїх руках. Озирніться навколо: хіба вас не оточують мої роботарі? Отже, я пропоную: ви припиняєте страйк, не пізніше, як завтра вранці. Ви оповіщаєте про припинення страйку газети. Ви відмовляєтесь від ваших вимог і згоджуєтесь на посередництво професіональної організації.

— Ніколи! — гаряче вигукнув Боб Леслі.

— Побачимо. Якщо ви не зробите цього, страйковий комітет буде розігнаний спільними силами поліції, «Бойових хрестів» і роботарів. Керівники комітету будуть заарештовані. Роботарі вкупі з полісменами займуть усі ваші приміщення, як ото зараз зробили самі роботарі. Компанія закриває всі свої крамниці. Якщо ви спробуєте хвилювати робітників і організувати будь-які виступи, — до міста введуть військо, що стоїть табором за десять кілометрів від нього. Зрозуміло? Отже, обміркуйте все це. Відповіді мені не треба, бо боротись далі можуть тільки божевільні або нерозумні діти. А я все ж таки вважаю вас за дорослих, хоч і не зовсім розумних…

Боб не витримав. Не дослухавши, він кинув трубку на апарат. Потім повернувся до товаришів:

— Розумієте? Він пропонує! Чули?

— Чули, — відповів Тім, — бо телефон говорив на всю кімнату. Ну?

— Хай розганяють, хай приходить військо, нам піддаватися не можна, — промовив суворо Майк Тізман. — Нам нема чого втрачати, крім своїх кайданів. Оповістимо всіх про наступ капіталу. Попрохаємо допомоги в робітників інших міст та провінцій.

— Але перед тим треба мати можливість вийти звідси, — немов про себе задумливо сказала Мадлена, поглядаючи на залізні постаті

роботарів.

Справді, роботарі стояли все так само нерухомо. Схвильовані словами Бірза члени страйкового комітету забули про них.

Раптом блискавична думка майнула в Тіма. Він підскочив:

— Товариші, чи знаєте ви, що все це означає? Це означає поразку роботарів! Розумієте: якби вони могли добре замінити робітників коло верстатів, то Бірз не надсилав би їх сюди. Навіщо б було це робити? Виходить, він не певний у них як робітниках, значить, будемо боротися далі!

— Правильно, Тім, — відгукнувся Боб Леслі.

Тім розкрив рот, щоб сказати ще щось, але раптом спинився: він помітив, що роботарі поворушилися. Ось вони один за одним почали повертатись і виходити з дверей. Пішли, нарешті, й ті, що стояли біля вікон. Через хвилину шум важких кроків, що потроху віддалялись, зник зовсім.

— Арешт знято, — пояснив Тім. — Це Бірз, певний, що нам нічого не залишається, як згодитись на його пропозицію, відкликав їх назад. Гаразд. Отже, засідання продовжується. Я бажав би все ж таки обговорити, що робитимемо ми далі з роботарями?

Усі знов здивовано поглянули на нього: що, зрештою, хоче він сказати? Робити з роботарями?..

— Знов-таки бачу, що ви не розумієте мене. Я хочу сказати, що не можна далі байдуже ставитись до залізних потвор. Я пропоную спробувати вплинути на них. Хіба ми не можемо загітувати їх?

Боб Леслі підвівся, підійшов до Тіма і обережно постукав його зігнутим пальцем у лоб:

— Здається, ти того… трохи збожеволів. Агітувати машину? То ти просто надто перехвилювався. Ну нічого, Тім, заспокойся. Помовч трохи, випий води. Воно допомагає…

Але Тім одвів його руку.

— Я не збожеволів і не жартую, — цілком серйозно відповів він. — Я просто висловився літературно, так би мовити, образно. А пояснить вам це товаришка Мадлена.

Всі погляди зосередилися на тендітній постаті Мадлени Стренд.

— Тім досить правильно сказав, хоч і не так, щоб його можна було відразу зрозуміти, — почала Мадлена, — але я зараз поясню вам у чому справа. Ви знаєте, що роботарів рухає радіоенергія, яку вони дістають через ефір. Отже, я хочу зробити ось що…

Вона не встигла закінчити, бо до кімнати знов вбіг хлопчик і вигукнув:

— Полісмени!

За ним до кімнати увійшло чотири полісмени з сержантом. Цей останній підняв руку і спокійно вимовив:

— Ім’ям закону оголошую страйковий комітет розпущеним. Будь ласка, розходьтесь. По одному через кожну хвилину. Якщо ви спробуєте ще раз зібратись, усіх заарештуємо.

Його погляд спинився по черзі на кожному з присутніх. І затримався на єдиній жіночій постаті.

— Міс, — звернувся сержант до Мадлени Стренд, — будь ласка, виходьте першою.

Томас Бірз почав виконувати свої загрози.

11. РОБОТАРІВ ТРЕБА ПІДКОРИТИ НАШІЙ ВОЛІ

Як сталося, що Мадлена згодилась допомагати страйкарям? Як сталося, що вона прийшла на засідання страйкового комітету з Тімом?

Після пам'ятної розмови з Тімом Мадлена поїхала з ним до робітничих кварталів. Тім попрохав Мадлену самій вказати, де спинитись та куди зайти. І те, що побачила Мадлена в робітничих будинках, справило на неї надзвичайно гнітюче враження. Вона ніколи не думала, що боротьба робітників проти компанії Говерса призводить до таких злиднів.

Мадлена гадала, що страйк лише просто знесилив місто, що він тільки заважає спокійно працювати. Тепер вона наочно побачила, на що доводиться йти робітникам під час жорстокої боротьби проти капіталу.

Люди були без хліба. Люди із схудлими обличчями не мали ковдри, щоб укрити нею дітей. Мати тремтячими пальцями розподіляла між дітьми невеликий шматок хліба та три картоплини. Вона не їла сама, вона ховала злиденні рештки на завтра, хоч і бачила, що діти не наїлися, що вони просто голодні; вона відкладала, хоч і чула, що діти благають дати їм ще по півкартоплини.

Страйковий комітет допомагав робітникам, він видавав їм гроші, хліб тощо. Але кошти були надто обмежені, а робітників, що страйкували, було надто багато. На родину з матері, батька і трьох дітей припадало на день двадцять центів — щось із два фунти хліба.

Мадлена згадувала сухе впевнене обличчя Томаса, згадувала його жорстокі слова про залізні руки, якими він обіцяв задушити всіх непокірних. Їй здавалось, що вона бачить ті руки, що вона чує, як важко топчуть важкі ноги роботарів ці маленькі будинки з робітниками і їхніми дітьми.

Ідуть, ідуть залізні роботарі — і земля гуде під їхніми кроками! Вони ідуть суцільною шеренгою, вони не звертають убік, мов не бачать, не відчувають перешкод. Вони сунуть з заводу, вони посуваються сюди, до робітничих кварталів. Високо підносять вони свої безжалісні ноги. Люди біжать від них, люди з переляканим

обличчям тікають, як мурашки. Батьки несуть на руках своїх дітей, намагаються врятувати їх, забувши про все інше.

І не бачачи, не чуючи нічого, — роботарі ідуть по парканах, по будинках. В грізному тріщанні падає, руйнується все. А роботарі йдуть, ідуть, — безжалісні, важкі, металічні потвори! І десь далеко позаду посміхається злісною, лютою, оскаженілою посмішкою сухе обличчя Томаса Бірза з люлькою в зціплених зубах…

У голові Мадлени все йшло обертом. Вона насилу опановувала себе. Відганяла всі кошмарні привиди. Вона знов бачила перед собою знедолених людей, зголоднілих, зблідлих людей.

І все ж таки робітники не поступались! Ніде Мадлена не чула розмов про припинення страйку. Батько втішав дівчинку:

— Нічого, дочко, ось скоро переможемо, тоді куплю тобі цукерок. Ти які більш любиш, білі чи червоні?

Тім майже нічого не говорив Мадлені. Він просто подеколи давав сухі довідки про те, як допомагає страйковий комітет та скільки в нього ще залишається грошей. Нарешті Мадлена не витримала:

— Досить! Я не можу більше. Почуваю, наче я зробила якийсь злочин…

Вони поверталися назад. Мадлена відкинулась на спинку автомобіля і про щось напружено думала. Як крізь сон вона чула, що Тім усе ще розповідає їй про боротьбу робітників, про допомогу страйкові, яку пощастило йому організувати через газету «Ред Стар». Раптом вона відчула, як голос Тіма знову зробився м’яким і ласкавим. Тім запитував її:

— Що ж тепер відповість мені Мадлена? Невже вона не переконалася в правдивості моїх слів?

Автомобіль наближався до центру міста. Мадлена зітхнула:

— О, Тім, навіщо питати! Ви ж і самі добре бачите, що я не можу не згодитися з вами. Але…

— Що саме?

— Невже для того, щоб допомогти робітникам, щоб перемогти Говерса треба зводити нанівець винахід роботарів? Невже немає іншого шляху? Адже подумайте, який надзвичайний винахід ті роботарі! Я не пам’ятаю за останні двадцять-тридцять років нічого, що б мало хоч приблизно таку вагу, як цей винахід?

Тім усміхнувся. Автомобіль спинився. Він допоміг Мадлені вийти з нього, охоче прийняв запрошення Мадлени зайти відпочити до неї. І коли він уже сидів у широкому і вигідному кріслі робочої кімнати Мадлени, коли Мадлена сіла в таке ж крісло поруч нього, — Тім

обережно взяв між свої широкі долоні маленьку руку дівчини і проговорив:

— Хто вам сказав, що роботарів треба нищити? Їх треба підкорити нашій волі. Невже мені, журналістові, треба пояснювати вам, спеціалістові радіотехніки, як саме взятися до цієї справи?

Мадлена подивилася на Тіма широко розкритими очима.

— Що, хіба не розумієте, Мадлено? Ви тільки подумайте, яка б то була надзвичайна річ. Роботарі, цей дійсно геніальний винахід, працюють не проти робітництва, а разом з ним. Залізних потвор перетворено з ворогів робітників на їх друзів. Людина, що спромоглася б це зробити, з мого погляду заслуговувала б називатися геніальною. Але як зробити це — я, звісно, не знаю.

— Як? Тобто ви гадаєте, що роботарів можна справді підкорити вашій волі? А Бірз?

— У тім то й річ, що треба вирвати роботарів з-спід впливу Бірза. Слухайте, Мадлено, згадаймо історичні факти. Колись, наприклад, дикуни й думати не могли про те, щоб відібрати з рук білого авантюрника рушницю, з якої він стріляв на них. А потім?.. Потім вони добре навчились поводитись з рушницею і спрямовувати кулі з неї проти тих же білих авантюрників. Мадлено, коли дикун зміг так опанувати техніку рушниці, — невже ми не опануємо техніки роботарів? Адже роботарі — це сучасна найдосконаліша машина, це нова рушниця в руках авантюрників капіталістів. Ми ще не знаємо її, вона просто жахає нас, бо її винахідник відразу й несподівано спрямував вчинки цієї машини проти нас. Але, хіба ми не можемо відібрати ту машину з його рук? Це справа тільки часу. Для того я прошу вас допомогти нам, щоб прискорити той час.

Мадлена стиснула руку Тіма, очі її сяяли:

— Гаразд, Тім! Угоду підписано. Це проблема не менш важлива за ту, яку розв’язав Томас Бірз. Отже, наша мета: підкорити роботарів нашій волі. Гаразд. І знаєте що?..

Мадлена спинилась. Вона задумалась. Із обличчя її потроху збігала радісна усмішка, яку з захопленням до цього спостерігав Тім. Обличчя Мадлени помітно сумнішало, наче темна хмарка набігала на нього.

— Та що з вами, Мадлено? — запитав її збентежено Тім.

Мадлена мовчала. Вона пригадувала:

… малесенька, чорна овальна плеската коробка, яку Томас Бірз виймає з кишені. На коробці блискучі кнопки. І ось важкі й незграбні роботарі ідуть колом, утворюють кільце, підкорюючись наказам Бірза, який пересилає їм накази за допомогою маленької чорної коробки,

натискуючи на її блискучі кнопки, граючи тими кнопками, як музикант грає клавішами гармонії. І ритм руху пальців Бірза не збігається з рухом роботарів, цей ритм нагадує азбуку Морзе… Умовні сигнали…

— Що з вами? Ви зблідли? — почула Мадлена стурбований голос Тіма.

Вона провела рукою по чолу, по очах, мов відганяючи якийсь привид.

— Слухайте, Тім, — сказала вона повільно, — слухайте. Є один спосіб керувати роботарями, який я бачила на власні очі.

— Який? — аж підстрибнув Тім.

— Не радійте надмірно. Це не така легка справа.

І Мадлена розповіла Тімові про кишеньковий генератор Томаса Бірза. Вона не встигла ще закінчити, як Тім, що допомагав їй розповідати енергійними жестами своїх рук і голови, вигукнув:

— Так це ж чудово! Ми візьмемо той генератор у Бірза…

— Як? — спокійно запитала Мадлена.

Тім поїжився, мов на нього вилили холодної води:

— Е… ну, одне слово, візьмемо.

— Силоміць візьмете чи вкрадете? — запитала Мадлена тепер уже насмішливо.

Цього Тім перенести спокійно вже не міг.

— А хоча б і силоміць, а хоча б і вкрали? Хіба це змінює становище? Хіба для нашої мети не все одно, якими шляхами і способами підкорити собі роботарів?

Мадлена мляво махнула рукою:

— Ну, годі, годі, Тім. Далебі, ви як пожежа, як вулкан. Ну, гаразд, припустімо навіть, що ви як-небудь дістали той генератор. А далі? Адже треба ще вміти з ним поводитись.

Тім збентежено поглянув на Мадлену:

— А хіба ви не вмієте, Мадлено?

Вона похитала головою.

— Так ви ж радіоінженер!

Мадлена ще раз хитнула головою:

— Мало бути інженером. Звідки я можу знати всі таємниці винаходу Бірза? Адже він нікому про це не розповідав і не розповідає. А втім, подивимося, — раптом змінила вона тон, помітивши, як нахмурився Тім. — Не сумуйте, Тім. Ще все попереду. Не треба тільки нічого красти чи грабувати. Я ж сказала вам, угода підписана. Так чи так, а ми підкоримо роботарів нашій волі. Загітуємо їх. Згода?

— Згода, Мадлено, згода! — радісно відповів Тім Кроунті.

… Тепер зрозуміло, як Мадлена потрапила на засідання страйкового комітету. Зрозуміло також і те, що саме думав Тім, коли дивував членів комітету своїми словами про загітування роботарів. На жаль, ні він, ні Мадлена не встигли добре пояснити комітетові, що вони мали на думці. З розігнаного засідання Мадлена поспішала до себе, до своєї лабораторії.

Тепер вона добре бачила, що гаяти часу не можна, бо вірний слуга компанії Говерса, інженер Томас Бірз, не спиниться ні перед чим, аби тільки роздушити страйк.

Скинувши плащ, Мадлена негайно взялася до роботи. Проте, сторонній глядач майже нічого в цій роботі не зрозумів би.

Мадлена сиділа біля складного апарата, що нагадував собою якийсь дуже заплутаний радіоприймач, і напружено вистукувала щось телеграфним ключем. Якби той сторонній глядач був досвідченим радіотехніком, то він, поглянувши на все це, пояснив би нам:

— Це — добрий радіопередавальник на коротких хвилях. Мадлена намагається зв’язатися ним з якоюсь далекою станцією. З якою саме? Почекайте, дайте розібратись, що саме означають ті крапки та риски, які вона невтомно вистукує. Що? Невже?.. Так! Вона вистукує азбукою Морзе умовні сигнали, назву короткохвильної станції однієї з Червоних Країн, однієї з країн, де переміг соціалізм. Що їй там треба? Адже це заборонено — зв’язуватись навіть радіом з будь-якою з Червоних Країн. Дайте прислухатися: ось їй хтось уже відповідає. Вона говорить…

Але ми з читачем, безперечно, не дали б можливості сторонньому слухачеві, тим паче радіотехнікові, слухати далі розмову Мадлени з Червоною Країною. Хто знає, може, той технік перекаже про це до табору Бірза та Говерса.

А нам цього зовсім не хотілося б. Бо, безперечно, всі наші симпатії належать іншому таборові — робітникам Нью-Гарріса, що вперто борються проти капіталу. Адже так?..

12. ДИВНІ ШТРЕЙКБРЕХЕРИ

Похмурий ранок. Щохвилини може линути дощ. Коло заводських воріт, як і раніше, стоїть шеренга полісменів, що пильно охороняє завод від страйкарів. А втім, заводські ворота охороняють не тільки полісмени.

Недалеко від них стоїть ще численніша шеренга робітників, що теж охороняє заводські ворота. Але ця шеренга охороняє завод від штрейкбрехерів. Робітники не пропускають жодного з них, хоч штрейкбрехери і мають спеціальні довідки від жовтої професіональної організації, яка засвідчує їхній «добрий» намір.

Спочатку робітники глузують з таких:

— Продажні душі, страйк зірвати хочете? Отакий ваш «добрий намір»? Ану, завертайте назад! Та скоріш, а то в нас руки чогось сверблять!

Розумні штрейкбрехери добре розуміють такі натяки. Вони повертають і поспішають назад, бо не хочуть спробувати на своїй спині важкі робітничі кулаки. Проте, деякі штрейкбрехери намагаються пройти і сперечаються з страйковими патрулями.

Тоді їм доводиться не солодко. Бо хоч робітники і пам’ятають наказ страйкового комітету уникати сутичок та бійок, — але важко стримати себе, коли бачиш отаку мерзенну людину, що хоче заробити на злиднях страйкарів.

І тоді в повітрі лунають лайки, хтось верещить, хтось біжить назад від заводу, проклинаючи страйк та робітничі патрулі. Полісмени коло воріт чують це, але не втручаються.

Їм поки що заборонено ув’язуватись у сутичку між робітниками, якщо такі сутички, звичайно, не стосуються безпосередньо до поліції.

Очевидно, Бірз ще не сказав останнього слова. Він на щось чекає. Він добре бачить, що страйковий комітет не виконав його ультиматума, страйк не припинено. Проте, Бірз також не здійснює своїх погроз. Тім сказав би, що тут щось недобре: невже Бірзові пощастило налагодити остаточно справу з роботарями, що він перестав загрожувати робітникам?

Знов сутичка між робітниками та черговими штрейкбрехерами, що намагаються пройти до воріт. Їх двоє, чоловік і жінка. У чоловіка,

мабуть, болять зуби, у нього перев'язана щока. Жінка теж якась незграбна, кремезна і забруднена. Навіть її родичі не могли б пізнати під тим брудом свою матір чи сестру.

Штрейкбрехери намагаються пройти. Їм кричать:

— Назад! Назад! Ти, чортів сину, не лізь, бо останні зуби виб'ємо.

Дивно, але обидва штрейкбрехери все ж таки прорвались. Пошарпані, розтираючи собі спину й плечі, вони, проте, підбігли до полісменів — і тут тільки відчули, що позбулися небезпеки.

— Ваші документи? — сухо звернувся до них полісмен.

— От, прошу, — зітхаючи і поправляючи пов'язку на обличчі, відповів чоловік, — усе гаразд. Мене й жінку надсилає сюди професійна організація, — прибирати приміщення, мити вікна тощо. Ну й трикляті патрулі, що роблять… І чому ви не допомагаєте нашому братові? — несподівано звернувся він до сержанта.

— Проходьте! — замість відповіді сухо наказав сержант, повертаючи документи. І, коли штрейкбрехери пройшли далі, він суворо сказав полісменові, що стояв біля нього: — Не люблю я отих гадин, штрейкбрехерів. Звісно, я сумлінно виконую свої обов'язки. Але, як згадаю, що вони зраджують своїх же братів, — з душі верне. Справді!

Тим часом штрейкбрехери були вже далеко. Вони йшли поруч мовчки. Дійшли до цеху, розшукали доглядача. Той підозріло подивився на них:

— Як це вам пощастило пройти?

— Ой, і не кажіть, — голосно зойкнув чоловік, — ледве кісток не поперебивали. Жінка ось і досі стогне.

Доглядач посміхнувся:

— Ото чорти, добре охороняють завод, ті патрулі. Немов свій власний. Ну, ідіть до цеху, треба вікна помити.

Штрейкбрехери попростували далі. Чоловік непомітно ледве чутно прошепотів жінці:

— Добре сказав той доглядач: «охороняють немов свій власний». Га?

Жінка не відповіла. Вони ішли вже повз залізні потвори. Роботарі стояли спиною до них коло верстатів і спокійно працювали.

В цеху майже зовсім не було людей, тільки доглядач проходив час від часу повз верстати і уважно придивлявся до роботарів. Іноді він знаходив непевний рух або нечітке підняття руки. Тоді він спинявся, оглядав роботаря, щось виправляв. Іноді йому не щастило виправити; тоді він дзвонив кудись телефоном. Чоловік-штрейкбрехер почув,

наприклад, таке:

— Лабораторія? Роботар номер 468 літера «С» не доносить руки. Так. На тому ж самому місці, що й попередній. Так, спостерігаю кожний рух. Виконано, буду коло нього.

Чоловік підштовхнув жінку:

— Тут! Далі не треба.

Потім голосно спитав доглядача:

— Можна починати? Гаразд! Ну, ти, незграбна, лізь угору.

Жінка полізла драбинкою вгору, захопивши з собою відерце та прилади для миття скла. За нею поліз і чоловік. Вони взялися мити шибки, перекидаючись фразами. Доглядач був далеко, говорити можна було вільно.

— Бачите непевні рухи? Це, значить, якийсь електричний вплив. Що саме? Може — якась індукція?

— Хіба я знаю? Але дивіться, роботар зовсім не те робить…

Жінка оглянулась: дійсно, роботар номер 468 літера «С» попсувався. Він розмахував руками, повертався, хитався.

Доглядач негайно спинив верстат і спробував доторкнутись до роботаря, переключити щось на його спині. Проте, з того нічого не вийшло, бо роботар, немов жива істота, відмахнувся від доглядача і продовжував свої дивні рухи. Доглядач кинувся до телефона.

— Алло, алло, — почули ті, що мили вікна. — Лабораторія? Дуже погано. Номер 468 літера «С» зовсім попсувався. Не можу навіть вимкнути його. Прошу доповісти інженерові.

А роботар усе викомарював якийсь дикий танець. Він ніби збожеволів: крутив ногами й руками, кивав головою, хитався і переступав з ноги на ногу.

Це було так дивно й страшно, що навіть звиклий доглядач отетеріло дивився на божевільну машину, чимраз далі відступаючи назад, щоб не потрапити випадково під важкі помахи рук роботаря.

Чоловік і жінка кинули мити вікно і, стоячи на драбині, і собі дивились на роботаря, не зводячи з нього здивованих очей.

Проте, це здивування не заважало жінці уважно стежити за роботарем, мов вивчаючи кожен його рух. Нарешті, вона стиха промовила до свого супутника:

— Бачите? Виходить, що його механізм може псуватись дуже легко. Добре, поки нікого немає, зміряю хвилю.

Жінка витягла з кишені невеличкий ящичок і поставила його на драбині. Потім повернула невеличку ручку на ящичку. Апарат тихенько засвистів. Жінка повертала ручку далі. Свист робився дедалі

нижчим, аж доки не зник зовсім. Тоді жінка поглянула на цифри, намальовані на ручці.

— Дванадцять з половиною метрів, — сказала вона. — Ач, яка коротка хвиля! Невже така частота може дати сталу роботу, надійне пересилання енергії?

— Обережно, Мадлено, ідуть, — застеріг її Тім (бо то був він).

Дійсно, до цеху увійшло троє людей. Мадлена злякано схилилась над відерцем. Тім старанно розтяг ширше пов'язку на обличчі: один з трьох новоприбулих був сам Томас Бірз.

Вигляд його завжди спокійного обличчя був незвично похмурий і лютий. Здавалося, винахідник роботарів ладний був за найменшу провину жорстоко побити підвладних йому людей. Його супутники йшли на крок позад нього.

Усі троє спинилися коло роботаря, що танцював свій божевільний танець. Доглядач улесливо вклонився Бірзові.

— Те ж саме місце, містер Бірз. Не можу нічого зрозуміти…

— Це й не ваш обов'язок розуміти, — грубо урвав його мову Бірз. — Ваша справа доглядати. А думати і розуміти буду я. Ну, що з ним таке?

— Знов почав робити непевні рухи, потім наче сказився, — відповів похмуро доглядач.

— Виходить, усе це було так, як і з попереднім?

— Зовсім однаково.

Не підходячи до божевільного роботаря, Бірз вийняв з кишені знайому уже Мадлені чорну плескату коробку з блискучими кнопками, свій загадковий генератор. Мадлена легенько штовхнула Тіма плечем:

— Бачите?

— Генератор? — ледве чутно відгукнувся Тім.

Він весь перетворився на увагу. Мадлена замість відповіді тільки нахилила голову.

Бірз, дивлячись невідривно на роботаря, натиснув кнопку на генераторі. Помічники його не зводили очей з потвори, яка раптом змінила характер своїх рухів. Роботар уже не танцював, не підстрибував. Він стояв на місці, час од часу переступаючи з ноги на ногу. Але вся його здатність рухатись, вся сила — перейшла, здавалось, до сухих і довгих рук. В окремі моменти ці руки не можна було навіть розгледіти, — так швидко маяли вони в повітрі, так швидко вимахував ними роботар, мов вирішивши крутити руками швидше від пропелера.

Тім бачив, як Бірз натискував одну по одній різні кнопки

генератора. Залежно від цього дещо змінювалися і рухи роботаря. Але все одно вони залишалися ненормальними, поривчастими і непевними.

Нарешті Бірз мов утратив надію вплинути на роботаря. Він махнув рукою і собі, поклав генератор у кишеню і сказав супутникам, не повертаючись до них:

— Поламалося щось, чи що… Зовсім незрозуміло. Як би його вимкнути?

Бірз підійшов ближче до роботаря і хотів доторкнутися до його спини, повернути головний рубильник. Але йому не пощастило зробити це, бо роботар якраз знов почав із силою розмахувати руками. Бірз вилаявся:

— Чортів недотепа! Скажіть, щоб вимкнули ввесь цех, — наказав він доглядачеві.

Той кинувся до телефона і передав наказ.

За мить усе спинилося. Роботарі завмерли, — кожний у тій поставі, в якій захопив його поворот загального вимикача.

Несподівано пролунав важкий удар: то впав на підлогу роботар номер 468 літера «С». Він упав на тому місці, де стояв, і лежав нерухомою купою. Тільки руки його ледве помітно сіпалися.

— Чого це він рухається, містер Бірз? — спитав один з тих, що прийшли до цеху разом з Томасом. — Адже енергію вимкнено.

— Біс його зна. Якийсь вплив. Треба добре роздивитись.

Бірз повернув вимикач на спині роботаря — і руки номера 468 літера «С» перестали сіпатися. Потім Бірз озирнувся, оглядаючи все навкруги. Його погляд спинився на товстих кабелях, які підводили до цеху енергію для моторів, що рухали верстати. Ті кабелі проходили стіною близько від роботаря номер 468 літера «С».

— Чи не це?.. — непевно сказав Бірз.

Він знов повернув вимикач на спині роботаря. Залізна потвора трохи ворухнулась, і руки її знов почали сіпатися.

— Вимкніть струм живлення моторів! — звелів Бірз.

Доглядач вимкнув рубильник. Верстати спинилися — і тієї ж миті у роботаря, що лежав на підлозі, остаточно перестали сіпатись руки. Тепер він залишився зовсім нерухомий і мертвий.

— Маєте! — голосно сказав Томас Бірз. — Індуктивний вплив струму з кабелів. Цікава штука! Гаразд. Не ставити на це місце сьогодні жодного роботаря. Бо причина не в механізмі роботарів, а в цих клятих кабелях. Відразу надішліть сюди монтерів, хай пересунуть кабелі вбік. Або не так, це зайве…

Він спинився, трохи подумав, приклавши руку до лоба, і закінчив.

— Хай заекранують ці кабелі залізом. Це знищить індукцію.

Він повернувся, щоб іти з цеху, і раптом помітив чоловіка й жінку, які старанно мили вже вікна.

— А це звідки люди? — спитав він доглядача.

— Надіслала професійна організація прибирати цех, внаслідок нашого замовлення, містер Бірз. Трохи їм нам'яли боки страйкарі, поки вони дісталися до заводських воріт. Але нічого, працюють.

— Гаразд. Слухайте, ви! — крикнув Бірз нагору. — Перекажіть там докладно про те, що бачили тут, як працюють наші роботарі. Скажіть отим божевільним, що скаженіють, а працювати не йдуть, скажіть їм, що страйкові настав кінець. Чуєте?

Очевидно, Бірз не вважав за можливе втратити хоча б найменшу можливість психологічно вплинути на страйкарів, використовуючи для цього навіть випадкових штрейкбрехерів. Він запитливо дивився вгору. Чоловік, що мив вікно, кивнув головою у пов'язці:

— Гаразд, містер, перекажемо! — голосно відповів він.

Бірз здивовано поглянув на нього: кого йому нагадує цей голос?.. Ніби якогось знайомого… Але часу для того, щоб пригадувати, було замало. І він, не згадавши, хутко пішов з цеху.

— Тім, який ви необережний, — з докором сказала Мадлена. — Адже він міг пізнати ваш голос.

— Що ви? Йому й на думку не спаде, що ця потвора з пов'язкою на обличчі може бути Тімом Кроунті. Так само, як не може бути, щоб оця брудна жінка була чарівною Мадленою Стренд. Ха-ха-ха!..

— Гей, ви там, чого регочете? Робити треба! — суворо гукнув на них знизу доглядач.

— Працювати, так працювати, — стиха відповів Тім. — Ну, я мию скло, а ви, Мадлено, кінчайте ваші вимірювання. Треба все ж таки скоріш тікати, бо, одверто кажучи, я не звик старанно мити вікна… так само, здається, як і ви?.. Так значить, хвиля дуже коротка?

Проте, Мадлена не відповідала: вона заглибилась у дальші вимірювання.

13. ПЛАН ТІМА КРОУНТІ

— Мені це не подобається, Тім.

Боб Леслі рішуче підвівся і підійшов ближче до Тіма.

— Ну, добре. Припустімо, що ми знайшли способи дістати цей самий генератор, який керує роботарями. Гаразд. Це не головне. Але — чи певний ти, що у Бірза він один? А коли ми накажемо роботареві повернути ліворуч, а Бірз своїм другим генератором накаже йому повернути праворуч, — що зробить роботар тоді? Га?

Тім похмуро мовчав.

— А навіть і для цього, — продовжував Боб, — і то треба добре вміти поводитися з тим генератором, знати, коли й яку саме кнопку натискувати. Хіба ти знаєш це?

— Ні, — примушений був визнати Тім. Але він одразу додав: — Мадлена допоможе. Це ж її спеціальність.

Тепер замислився Боб Леслі. Звісно, допомога Мадлени, — неабиякий чинник. Це безперечно. Але…

— А як ставиться взагалі до цієї твоєї думки товаришка Стренд? — нарешті запитав Боб Леслі.

І як добре, що, запитуючи це, він неуважно дивився у вікно. Бо інакше він, безумовно, помітив би, як зашарівся Тім.

Адже запальний репортер яскраво пригадав останню розмову з Мадленою, вже після відвідування заводу у вигляді штрейкбрехерів. Тім гаряче доводив Мадлені конечну потребу дістати загадковий генератор, щоб підкорити роботарів своїй волі. Мадлена сперечалася, вона категорично відмовлялася брати участь у здійсненні цих планів. Правда, її докази не збігалися з доказами Боба Леслі, але сказати, що вона прихильно ставилась до сміливих авантюрницьких задумів Тіма, — було б надто неточним. Бо Мадлена говорила:

— Ні ви, ні я, Тім, не знаємо як слід злагоди ні роботаря, ні того генератора. Що робитимемо ми з ним? Проте, це питання другорядне. А насамперед — як ви дістанете генератор? Думаю, що Бірз своєю волею вам його не дасть. А грабувати чи красти — це не методи. Я рішуче відмовляюся від цього. Не хочу — і все.

— А коли б я приніс вам генератор, чи відмовилися б ви працювати з ним? — запитав Тім.

— Я б спитала, насамперед, як саме ви його дістали.

Тім спалахнув:

— Припустімо, я сказав би, що вкрав його. Що тоді? Ви відмовилися б?

Мадлена повільно похитала головою:

— Не знаю, Тім. Цілком можливо, що й відмовилася б.

Згадуючи про цю розмову, Тім відчував себе дуже погано. Що відповісти Бобові? Адже сказати йому, що Мадлена проти, це значить провалити всю справу. Взнавши таке, Боб ніколи не допоможе Тімові здійснити його плани.

— Так як же ставиться до цього Мадлена? — пролунав знов голос Боба Леслі.

І Тім вирішив. Зібравши всі сили, напружившись, як людина, якій треба стрибнути в холодну воду, він відповів, вдаючи байдужість:

— Звісно як. Позитивно. Вона допоможе опанувати цю штуку. Дай тільки можливість.

Тоді Боб повільно повернувся до Тіма:

— Ну, гаразд. Хай буде по-твоєму. Я залишаюся при своїх думках, але тобі заважати не хочу. Добре. Хлопці допоможуть тобі. Скажи Джорді Рундалеві, що я не заперечую. Тільки… може б ти краще кинув це діло, Тім?

— Ні. Я зроблю все, як сказав тобі. І тоді ти примушений будеш погодитись зі мною цілком, — твердо відповів Тім.

Так чи так, а відступати Тім уже не міг. Будь що він мусів довести, що саме він був правий, а не хтось інший.

Томас Бірз повертався додому. Вийшовши з будинку губернатора, він простував до свого автомобіля. Не обертаючись, він відчував, з якою пошаною дивляться йому вслід люди, що проводжали його до дверей будинку після розмови Бірза з губернатором.

Так, Томас Бірз тепер став досить важливою особою. Сам губернатор обіцяв йому повну, цілковиту підтримку. Він сказав:

— Я не збираюсь форсувати події, містер Бірз. Але мушу вас поінформувати: в разі потреби військові сили прийдуть вам на допомогу. Ми маємо певні інструкції з центру.

Бірз виходив з будинку губернатора, самовпевнено усміхаючись. Побачимо, побачимо, що залишиться тепер від опору цього нещасного страйкового комітету!

Раптом він побачив двох чоловіків, які, похитуючись, ішли тротуаром в напрямку до нього. Здається, вони трохи випили. Бірз прискорив кроки, щоб не зустрінутись з ними на тротуарі і скоріше

увійти до свого автомобіля. Але він не встиг цього зробити.

Один з прохожих налетів на нього і мало не впав, штовхнувши Бірза в бік. Він утримався на ногах лише тому, що вчепився в плече інженера руками. Він ледве стояв, він зберігав рівновагу тільки спираючися на Бірза.

— Е-е… пробачте… е-е… — бурмотів він.

Другий, що ніс на руці красиве пальто на шовковій підкладці, підбіг до Бірза й собі та почав так само перепрошувати. Очевидно, він соромився свого товариша.

— Пробачте, містер, — говорив він, безнастанно вклоняючись, — він трохи випив… І ось ніяк не втримається на ногах…

Але ось він і сам хитнувся так, що ледве не впав. Його стиснений кулак несподівано вдарив Бірза по голові. Інженер відчув, як все перекрутилося перед його очима. Він крикнув:

— Та відчепіться від мене ви, гуляки! Що ви — збожеволіли? Хіба ж можна так необережно?..

— Про… пробачте…

Другий гуляка схопив нарешті свого товариша під руку і швидко відтяг його, звільнивши Бірза. За кілька секунд вони вже відійшли вбік. І був вже час, бо до Бірза наближався полісмен, який помітив цю сцену з свого поста.

— Нічого не треба, — відмахнувся Бірз і стрибнув у автомобіль. — Додому, — наказав він шоферові і звичним жестом опустив руку в кишеню, щоб узяти сірники запалити люльку.

І раптом він схопився за бокову кишеню. Йому здалося, що його піджак якось відійшов убік.

— Мій бумажник! — вигукнув він, обмацуючи себе руками.

Бумажника не було. Але не це було головне.

Тремтячими від люті пальцями Бірз помацав другу бокову кишеню, де лежав його кишеньковий генератор. Генератора теж не було.

Тільки тепер Бірз збагнув, що він став жертвою спритних кишенькових злодіїв, які під виглядом п’яних обікрали його. Очевидно, злодії вкрали генератор, обдурені його формою. Їм здалося, що це або якийсь гаманець, або футляр з дорогоцінностями.

Бірз аж сплюнув з досади. Такий старий спосіб — і він не зрозумів відразу. Шкода, шкода… Бірз помітив, що шофер усе ще запитливо дивиться на нього.

— Що таке? — незадоволено запитав він.

— Містер Бірз сказав щось про свій бумажник. Може, покликати полісмена?

— Ні. Це дрібниці. Поїхали!

Автомобіль рушив, залишаючи позаду себе легеньку блакитнувату хмарку бензинового диму. Бірз напівлежав на дивані і зосереджено курив.

Злодії, побачивши таке, здивувалися б не менш, ніж дивувався шофер, який іноді поглядав на Бірза у дзеркало, що було в нього на передньому склі. Дивно: людину обікрали, вихопили бумажник і ще щось важливе, а вона така спокійна. Може, Бірз лише вдає байдужість? Ні.

Інженер думав зовсім про інше. Напівзаплющивши очі, він мріяв про те, що сьогодні вже зможе остаточно поговорити з Мадленою. Про бумажник з невеличкою сумою грошей і про генератор він чомусь зовсім і не думав. Ось він доторкнувся до спини шофера:

— Повертайте на Брукленд-стріт. До котеджа інженера Стренд, — наказав він.

А гуляки швидко йшли тихим провулком, так швидко, що тепер уже навряд чи хтось міг би подумати, що вони тільки-но хиталися і насилу зберігали рівновагу. Ще через квартал їх зустрів чоловік у кепі. Він зачекав, поки вони підійшли до нього, і швидко запитав:

— Ну, як?

Перший з гуляк показав рукою на другого. Другий, озирнувшись, подав чоловікові в кепі дві речі: шкіряний бумажник і чорну плескату коробочку. Потім він разом з товаришем ще швидше пішов уперед. А чоловік у кепі; усміхнувшись, сховав речі під макінтош і пішов зовсім в іншу сторону.

Тим часом автомобіль Бірза під’їхав до котеджа Мадлени Стренд. Бірз вистрибнув з автомобіля, але відразу ж спинився: вікна квартири Мадлени були темні. Бірз прикусив губу. Це було зовсім неприємно. Ось уже другий день Мадлена уникає зустрічі з ним. Щоб пересвідчитися остаточно, Бірз енергійно натиснув кнопку електричного дзвінка. Йому не відповів ніхто, як і слід було сподіватися.

Ось чому Томас Бірз повернувся на завод значно раніше, ніж сподівався.

І саме тоді, коли автомобіль Бірза від’їздив від котеджа Мадлени, — Тім Кроунті уважно розглядав невеличку плескату чорну коробочку, яку поклав перед ним на стіл веселий життєрадісний Джорді Рундаль, промовивши:

— Маєте, товаришу Кроунті. А бумажник я, з вашого дозволу, здам Бобові. Може, він знайде в ньому щось цікаве.

Він вийшов. Тім залишився сам. Серйозні сумніви мучили його. Справді, що робити з цим генератором? Що Мадлена відмовиться з ним працювати, — Тім був певний. Щодо цього, він добре знав вдачу Мадлени Стренд. А сам він… що зробить він сам з цією коробкою?

Чотири ряди кнопок без будь-яких визначень що й до чого. Два невеличкі важелі. Два гнізда, куди, маючи бажання, можна було встромити штепсель. І все. Те, що було в чорному ебонітовому футлярі, скріпленому гвинтами, залишалося загадкою для Тіма. Що робити з цією загадкою? Адже він мусить виправдати всю цю історію.

Тім обережно пересунув один з важелів. У коробці щось тихо загуло. Тім повернув другий важіль. Гудіння стало вищим. Але і це не допомогло Тімові збагнути призначення важелів. Він відзначив лише для себе:

— Важелі, очевидно, запускають цей генератор. А вже потім, натискуючи кнопки, керують роботарями. Різні кнопки — різні рухи.

І зовсім несподівано для самого себе Тім знайшов рішення складної проблеми використання чорної коробки. Він підстрибнув майже до стелі:

— Гей-гей, ось воно!

— Що таке, Тім? — здивовано запитав у нього Боб Леслі, який увійшов до кімнати разом з Рундалем.

— Знайшов! Знайшов! — вигукував Тім.

— Що ти знайшов?

— Як поводитися з генератором.

— Так скажи. — Боб Леслі спокійно сів біля столу.

— Слухай, Боб, я говорив уже тобі, що залежно від того, яку ти кнопку тут натиснеш, роботар зробить той чи інший рух. Це мені і Мадлена розповідала, і я сам ранком на заводі бачив.

— Ну? Звідки ж ти взнаєш, яка кнопка спричиняє який саме рух.

— А мені й не треба цього знати, — переможно відповів Тім.

— Як так? — відверто здивувався Боб.

— Дуже просто. Мені досить вивести з ладу роботарів. Хай Бірз керує ними, хай лагодить їх. А з мене вистачить зараз, на даному етапі, того, що вони робитимуть дурниці.

— Та що ти, збожеволів чи що?

— Ні, все гаразд. Слухай. Припустімо, роботарі роблять певні рухи. А я тим часом натискую перші-ліпші кнопки. Одну, другу, третю, кілька водночас. Роботар одержуватиме безладні, заплутані накази, він зіпсується. А чого ж мені ще треба? Адже ввесь план компанії Говерса таким чином зламається. Роботарі не працюватимуть коло верстатів. І

кінець усій історії.

Боб Леслі задумався.

— Що ж, Тім, нібито ти маєш рацію. Якщо роботарів одного за одним доведеться лагодити, це означатиме провал, зрив планів Говерса. Давай, давай, подивимося. Ходім разом з тобою. А ти, Джорді, зачекай тут. Сюди мусить прийти товаришка Мадлена. Скажи їй, що ми з Тімом пішли на завод.

Хіба міг Бірз думати, що найпильніша охорона заводських воріт і стін не завадить голові страйкового комітету і рудому репортерові пробратися на завод? Ніколи в житті Бірз не міг би припустити такого. Він був певний тієї охорони, яку несли на заводі полісмени та «Бойові хрести».

І все ж таки Боб Леслі та Тім Кроунті, звісно, переодягнені у звичайний робочий спецодяг, вільно йшли поза цехами, де працювали роботарі. Правда, вони не дуже поспішали назустріч доглядачам і полісменам; правдивіше навпаки, вони уникали таких зустрічей. Боб Леслі був проти зайвого риску. Саме тому він рішуче відхилив і чергову пропозицію Тіма спробувати вплинути генератором на роботарів у цеху.

— Ні, Тім, це надто небезпечно. Доглядачі знають один одного. Давай інакше. Я пам’ятаю, отам на майданчику стоїть один роботар, який накладає зливки сталі на платформу. Ото тобі й об’єкт. Пішли.

Роботар біля платформи робив мірні, чіткі рухи. Він нахилявся, підіймав важкі й довгі зливки сталі, які не під силу було б підняти і трьом чоловікам, — і клав їх на платформу. Десять або п’ятнадцять зливків — і платформа від’їжджала, звільняючи місце дальшій. Роботар працював без відпочинку, сумлінно й бездоганно. Щось в його роботі нагадувало підіймальний кран. Така сама сухість рухів, економність і чіткість.

Тім обережно вийняв з кишені чорну коробку і повернув важелі. Почулося вже знайоме гудіння.

— Дивись, Боб, обережніше. Він може враз оскаженіти, — попередив Тім Боба, пригадуючи випадок з божевільним роботарем, якого спостерігали вони з Мадленою у цеху.

Боб Леслі уважно стежив за рухами Тіма. Ось репортер натиснув одну кнопку, другу, третю… Потвора біля платформи працювала так само чітко.

— Щось не так, — прошепотів Тім. — Ось, зараз.

Він пересунув важелі до краю. Гудіння враз перетворилося в свист. Безладно, поспішаючи, Тім натискував на всі кнопки коробки по черзі

і разом кілька. Даремна робота: роботар працював, не змінюючи жодного руху.

Тім спинився. Його бліде обличчя дивилося на Боба з помітною безпорадністю. Боб нахмурився:

— Може цю коробку треба кудись включати? — сказав він нарешті. — Як мотор, скажімо? Ну, штепселем в електрику чи що?

— Ні, — розгублено відповів Тім. — Я ж бачив. Бірз нікуди не вмикав його. Просто виймав з кишені й натискував кнопку.

— Ну?

— І роботар змінював рухи…

Тім ще раз натиснув кнопку, щоразу пересуваючи важелі коробки, щоб знайти потрібний стан.

Не помагало ніщо. Гудіння і свист клятої чорної коробки — ось усе, що було наслідком усіх спроб.

Роботар спокійно, не звертаючи на це уваги, старанно працював. Жодної зміни в його рухах ні Тім, ні Боб помітити не могли.

Генератор хоч і діяв, але не впливав на роботаря!

14. БОБ ЛЕСЛІ ВИСЛОВЛЮЄТЬСЯ

Невиразний, якийсь глухий непокій дедалі більш охоплював Томаса Бірза. Це почалося, скільки він пам’ятав, з того дня, коли принесли радіотелеграму Говерса. До цього часу все здавалося Бірзові простим і нескладним. Ось армія роботарів стає до роботи. Це гнітюче впливає на страйкарів, вони втрачають можливість чинити опір, вони деморалізуються, страйк закінчується на потрібних компанії умовах, страйкарі стають до роботи — і все. Цілковита перемога. Адже Бірз краще будь-кого іншого розумів і знав, як дорого коштує компанії праця роботарів коло верстатів. Кожен день такої роботи не тільки не давав прибутків, а, навпаки, спричиняв втрати, більші, ніж збитки від звичайного простою заводу.

Щодо цього, то комуністична газета «Ред Стар» не помилялася. Спочатку Бірз аж ніяк не погоджувався визнавати факт величезних втрат від праці роботарів; адже навіть розмови про це були неприємні авторові й творцеві залізних потвор. Проте, незабаром він збагнув, що це зовсім не кидає тіні на його винахід. Зрештою, що було дешевим в країні, крім самої живої робочої сили? Нічого. І не дивно, що роботарі коштували Говерсові теж не дешево.

Томас Бірз сидів за своїм столом і в тисячний раз обмірковував усе це, задумливо крутячи пальцем срібний олівець. До всіх таких міркувань ці два дні домішувалися думки про незрозумілу відсутність Мадлени, яка мов навмисне уникала зустрічі з Бірзом. Що це? Жіноча соромливість, яка не дозволяє Мадлені відверто прийти до Бірза? А може, гірше; може — це вияв того, що Мадлена кохає не його, а когось іншого. Наприклад, рудого Тіма…

Срібний олівець закрутився в сухих тонких пальцях Бірза швидше. Правда, Мадлена заперечувала свою прихильність до Тіма. Проте, хіба це не могло бути звичайними хитрощами.

— А, бісова іграшка!

Олівець вистрибнув нарешті з пальців Бірза і впав на великий килим, який вкривав усю підлогу кабінета. Бірз нахилився, щоб підняти його. І в той момент, коли він нарешті знайшов вже холодну

паличку олівця, — задзвонив телефон. Він дзвонив настирливо, різко і довго, не спиняючись ні на мить.

Не вагаючись, Бірз узяв трубку з одного з апаратів, які стояли на його столі. Він добре знав цей настирливий дзвінок: то був телефон, який зв'язував його безпосередньо з станцією керування роботарями — серцем, мозком і нервовою системою залізної армії.

— Я слухаю вас. Я Бірз, — кинув він у трубку неуважно.

Але відразу ж він міцніше притиснув трубку до вуха. Тривожний голос з трубки доповідав:

— Містер Бірз, трапилася якась аварія з вашим генератором, бо він подає нам вкрай незрозумілі сигнали.

— Які сигнали? — Бірз схопився вільною рукою за ручку крісла.

— Сигнали, які ви подаєте нам для виконання, для передачі роботарям, стали незрозумілими. Вони суперечать один одному. Протягом кількох секунд ми одержували, наприклад, таке: система чотири, контакт один, система дев'ять, вісім, одинадцять, контакт шість і три. Це ж зовсім нездійснимо, бо роботарям довелося б підвести водночас обидві ноги і так само водночас схилитися головою до землі. Очевидно, зіпсувався ваш генератор і невірно передає ваші накази. Дозвольте доповісти, містер Бірз, я можу негайно надіслати вам інший кишеньковий генератор.

— Вдячний. Надішліть. А коли почалися ці сигнали? Коли ви помітили несправність генератора?

— Дві-три хвилини тому. Спочатку технік викликав мене, бо не знав, що робити. Ми вдвох намагалися розібрати ваші накази. Але я швидко пересвідчився в тому, що це марна праця, і вирішив доповісти вам.

— Так. Зараз сигнали тривають?

— Тривають, містер Бірз. Такі ж незрозумілі. Може, ви зробите ласку і передаватимете їх, поки вам принесуть генератор, просто телефоном? Адже нічого не можна зрозуміти.

Черговий по станції керування роботарями вважав, очевидно, що Бірз продовжує подавати сигнали, натискуючи кнопки свого кишенькового генератора. Хм… Голос Бірза пролунав хрипко й суворо:

— І знов сигнали тривають?

— Так.

— Негайно візьміть пеленгаційні апарати і встановіть, де саме міститься генератор, який пересилає ці сигнали.

— Але…

— Слухайте, що я кажу. Ці сигнали подавав не я. Сьогодні, кілька годин тому, невідомі злодії вкрали в мене мій кишеньковий генератор разом з бумажником. Очевидно, це вони й подають сигнали, не вміючи поводитися з генератором. Вони просто натискують кнопки, які потраплять під руку. Але — як вони потрапили сюди, на завод? Адже сигнали йдуть з заводської території, так же?

— Так.

— Ну, зрозуміло, інакше б ви не дзвонили сюди. Гаразд. Пеленгуйте, знайдіть негайно генератор. Зараз я сам прийду до вас.

— Єсть, містер Бірз.

У гучномовці щось дзенькнуло, і він замовк. Бірз підвівся й потягнувся. Втоми як не бувало. Мозок працював спокійно, хоч і напружено.

— Значить, це були не просто злодії. Це були підіслані агенти, що вкрали генератор не випадково, а навмисне, — розмірковував Бірз. — Гаразд. Вони на заводській території. Побачимо, що вони заспівають, коли їх спіймаємо. Напевно, комуністи. Тільки вони здатні на таке.

Срібний олівець сумно тріснув у пальцях Бірза і розпався на дві половинки. Томас Бірз неуважно глянув на нього і кинув у кошик під столом. Час не чекав. Треба було поспішати до станції.

Технік з пеленгаційним апаратом, який давав можливість точно встановити, де саме знаходиться генератор, повільно посувався від станції вздовж двору. Пеленгаційний апарат червоною стрілкою чітко показував напрям, в якому неслися сюди дивні сигнали вкраденого генератора.

Бірз поглянув на апарат.

— Так. Можна йти швидше. Тут помилки не буде, — наказав він технікові.

Його гострі очі помітили сержанта і двох полісменів, які проходили двором.

— Агов, сержант! — крикнув він. — Ідіть сюди. Будь ласка, приготуйте зброю і йдіть зі мною. Треба заарештувати людей, що невідомими шляхами пройшли потай на завод.

— Єсть, містер Бірз, — була відповідь.

Невеличкий загін посувався, куди вказувала червона стрілка апарата.

А на відстані всього метрів триста від загону, за рогом великого ковальського цеху, коло поодинокого роботаря, що спокійно продовжував свою працю, — Тім і Боб вперто намагалися витягти з загадкового генератора хоч би якусь ознаку того, що він може

впливати на залізну потвору. Не допомагало ніщо.

— Підійди ближче до нього. Може, відстань дуже велика.

— Зараз, — відповів спітнілий Тім.

Генератор гудів, свистів, але роботар не чув нічого і не змінював жодного руху.

— Може, досить, Тім?

— Ні, я спробую ще.

— Дивись, ми й так надто довго стоїмо тут. Може хтось помітити.

— А ти поглядай. Ось я зроблю останню спробу.

— Тільки швидше. Час іти.

Тім знов натиснув на важелі і кнопки.

Саме цієї миті технік доповів Бірзові:

— Ось бачите, генератор зовсім близько. Стрілка апарата майже не хитається.

Бірз оглянув свої сили. Полісмени були напоготові. Перед загоном була довга стіна ковальського цеху, що загиналася крутим рогом праворуч. Де ж злочинці?

Боб Леслі відійшов убік від Тіма і визирнув з-за рогу будинка. І одним стрибком він повернувся назад. Не говорячи жодного слова, він вихопив з рук здивованого Тіма генератор, поклав його біля роботаря і штовхнув Тіма.

— Біжімо!

По тому він швидко кинувся під платформу і, спритно ховаючись за нею, а далі за іншими вагонами, побіг вздовж рейок. Тім поспішав за ним. Він не запитував нічого. Все було зрозуміло й так. Боб Леслі помітив серйозну небезпеку. Треба тікати. І Тім, напружуючи всі сили, біг і собі, намагаючись не відставати від Боба і краще ховатися поза загонами.

Томас Бірз обережно визирнув з-за рогу. Нікого немає і тут, коли не зважати на роботаря, який працював, навантажуючи платформу. Бірз перевів погляд на пеленгаційний апарат. Стрілка його просто застигла, ледве помітно вібруючи. Генератор був десь тут, на відстані кількох метрів.

Полісмени йшли один за одним, вийнявши револьвери і тримаючи їх напоготові. Сам Бірз тримав в руці маненький браунінг з піднятим запобіжником, готовий першої-ліпшої хвилини спинити пострілами людей, які насмілилися з’явитися сюди, на завод з украденим у нього генератором.

Технік спинився:

— Тут.

— Де тут? — роздратовано перепитав Бірз. — Адже ви бачите, нікого немає.

Технік вагався. Що йому відповісти? Те, що тут нікого не було, він бачив добре й сам. Але пеленгаційний апарат чітко вказував: генератор працював тут. Полісмени з цікавістю дивилися на нього і на розлютованого Бірза.

І раптом Бірз нахилився. Він побачив біля ніг роботаря чорну плескату коробку. Генератор!

Швидким рухом Томас Бірз схопив його. Так, це він. І працює. Важелі включення зсунуті до краю. Але — де ж люди? Де злочинці?

Тримаючи в руках генератор, Бірз розгублено озирався по сторонах. Дивно, але людей не було. Не менш розгублено дивився і технік разом з полісменами.

Нарешті Бірз зрозумів, що таке становище робить його просто смішним хоча б в очах полісменів. Він вимкнув генератор, поклав коробку в кишеню і розпорядився:

— Ви вільні, сержант.

— Єсть! — і сержант з полісменами, віддавши честь, повернулися й пішли геть.

— Так само вільні й ви, — відпустив Бірз і техніка.

Залишившись на самоті, Бірз ще раз оглянув все навколо себе. Нікого… А це що?

Він хутко нахилився, розглядаючи щось невеличке, блискуче і округле. Ця річ яскраво виблискувала на брудній, вкритій пилюкою, землі. Це було скло з годинника-браслета. Очевидно, воно щойно впало тут, бо не встигло ще навіть забруднитися. Коло нього Бірз помітив на м’якій пилюці чіткі сліди ніг. Тут стояла людина в черевиках на суцільній гумовій підошві. Ні в Бірза, ні в техніка, ні тим більше в сержанта з його полісменами не було такого взуття.

Бірз задумливо свиснув, підняв з землі скло, поклав його в кишеню і попростував назад до свого кабінета. Машинально він перераховував у пам’яті всіх бачених протягом цих днів людей: у кого було взуття на гумовій підошві?.. Але згадати йому не щастило.

… Старий сторож біля крайнього ливарного цеху мирно сидів у своїй халабуді, коли до нього вскочив захеканий Боб Леслі. За ним вбіг не менш утомлений Тім Кроунті. Старий здивовано підвівся, вдивляючись в обличчя некликаних гостей. Але Боб не витрачав часу марно. Він підійшов до старого, нахилився до нього і проговорив, ласкаво ляскаючи його по спині:

— Ну, діду Рундаль, випускай нас. А то дехто тут зможе надто

зацікавитися нами.

Старий, здавалося, пізнав його:

— Це ти, Боб? — прошамкав він.

— Атож. Джорді кланявся тобі. Каже — незабаром прийде до тебе сюди гостювати. Але випускай швидше. Бо на нас з товаришем полюють.

Він прислухався. Ні, здавалося, все було тихо. Трохи повернувшись до Тіма, Боб пояснив йому:

— Цей старий — батько нашого Джорді.

А старий, теж не гаючи часу, обережно відсунув убік шафу, що стояла біля стіни. За нею відкрилися незаштукатурені дошки паркана: халабуда не мала четвертої стіни, замість неї правив заводський паркан. Майже всюди бетонований, тут, на задвірках, він подекуди був дощаний. Саме в такому місці і приткнулася халабуда сторожа.

Озирнувшись на товаришів, старий так само обережно взявся за кінець дошки і несподівано легко вийняв її з паркана. Він просунув голову в отвір, подивився в усі боки і, лише пересвідчившись, що поблизу паркана зовні нікого немає, витяг ще дві дошки, звільнивши неширокий, але цілком достатній прохід.

— Викидайтеся вже, — повернувся він до товаришів з напівжартівливим, напівсуворим наказом.

— Спасибі, товаришу Рундаль! — востаннє поплескав його по плечу Боб і зник в отворі.

Слідом за ним вистрибнув і Тім. Заводські небезпеки залишилися позаду, втікачі були вільні.

Тільки тепер Тім згадав, що генератор залишився там, біля роботаря. І все той Боб Леслі! Ну, хіба потрібно було кидати його там?

— Навіщо ти зробив це? — смикнув він Боба за рукав.

— Що саме? — не зрозумів той.

— Навіщо кинув там генератор?

— А тобі ще погратися хотілось?

— Що за манера розмовляти? — образився Тім.

— Звичайна. Бо ти дійсно іноді буваєш дитиною.

— Боб, я не дозволю тобі… — спалахнув Тім.

Боб Леслі весело, але глузливо засміявся.

— Так-таки й не дозволиш, Тім?

Тім зніяковів.

— Не те що не дозволю, а… Ну, чого ти в’їдаєшся?..

Обличчя Боба Леслі враз посерйознішало. Він уповільнив ходу і, взявши Тіма під руку, заговорив тихо й переконливо:

— Слухай, Тім Кроунті, я хочу з тобою серйозно порозмовляти. І непогано буде використати для цього саме цей час, бо він найслушніший. Ти можеш говорити серйозно, без дитячих образ, без зайвого гонору?

Тім незадоволено знизав плечима.

— Навіщо зайві запитання?

— Ну, добре. Слухай, Тім Кроунті, невже ж ти не розумієш, що в наслідок твоєї запальності, твоєї гарячності, тебе можна іноді прийняти навіть за провокатора?

— Що? Що ти сказав?

Тім аж підстрибнув.

— Не хвилюйся. Давай обміркуємо це. От тобі випадок з тим генератором. З самого початку я просив тебе кинути цю марну справу. Ти не погоджувався, ти настоював на своєму. Що вийшло з того? Ну, скажи чесно?

— Нічого, — похмуро визнав Тім.

— Погоджуюся з тобою, нічого не вийшло. Проте, навіть не нічого, а гірше. Вийшло так, що ми з тобою рискували невідомо для чого, рискували нашою волею і навіть самим страйком. Не розумієш? Слухай далі. От ти лаєш мене, що я кинув там твій генератор. А чи подумав ти, що сталося б, якби нас спіймали там, — він виразно махнув рукою до заводу, — з генератором Бірза, щойно вкраденим у нього? Ти подумав про це?

— Ні.

— От і я бачу, що ні. А я можу тобі сказати. Нас заарештували б — це нічого. Надіслали б до в’язниці — теж нічого. Але надіслали б нас туди, як звичайних злодіїв, що обікрали шановного містера Бірза і тепер з’явились на завод продовжувати свої крадіжки. Розумієш, нас посадили б у в’язницю не як революціонерів, а як звичайних злодіїв, кишенькових злодіїв? І про це негайно роздзвонили б цілому місту, цілій країні. Насамперед, щодо тебе, про це взнала б Мадлена… Ну чого ти хмуришся? Щодо мене, то — знайди кращий спосіб скомпрометувати страйковий комітет, ніж обвинуватити його голову, як злодія, в кишеньковій крадіжці? Тепер, сподіваюсь, ти розумієш, чим ми рискували взагалі, і чому я кинув там цей генератор?..

Тім мовчав. Справа поверталася тепер зовсім іншим боком. Боб Леслі був правий. «Як завжди», — чесно відзначив про себе Тім. Але якийсь неспокійний дух сперечання примусив його запитати:

— Тоді навіщо ти йшов зі мною, коли заздалегідь знав про такий риск?

Боб Леслі м’яко усміхнувся:

— Щоб не залишати тебе самого, бо інакше ти, дурню, вже сидів би у в’язниці. З твоєю запальністю, з твоєю манерою лізти прожогом у воду, гарячково вирішувати та розв’язувати всі питання, — ти ж найкращий об’єкт полювання для полісменів. Згадай, хіба тебе можна було спинити, коли ти вигадав всю цю історію? Ти пам’ятаєш нашу розмову? Ех, Тім, і скільки в тобі тієї зайвої запальності!..

Він зітхнув, докірливо похитав головою і додав по паузі:

— А тепер — умова. Після всього цього — жодної авантюри без погодження зі мною, без моєї згоди, Тім. Я дуже шаную й ціню тебе, мій друже. І саме тому я вимагаю цього. Ти ще дуже потрібний нашій загальній справі, щоб надалі так нерозумно рискувати, так недоцільно і, пробач, дурно авантюрничати. Згода?

А що Тім зніяковіло мовчав, Боб Леслі додав востаннє:

— Ну, добре. Тепер я піду до товаришів, а тобі радив би сповістити про наші справи редакцію. Нам дуже потрібна допомога. Адже ми тепер — підпільна організація. Ну, бувай!

Він потиснув Тімову руку і пішов.

Дивно, але Тім аж ніяк не міг знайти в собі якогось почуття образи на Боба. Голова страйкового комітету був цілком правий, з якого боку не пробував розглядати все це Тім. І що більше він обмірковував, то більше ніяковів. Дійсно, він тримав себе, як нерозумна дитина. Але — як міг він, Тім Кроунті, дозволити так рискувати Бобові Леслі? Адже той пішов на всю цю авантюру лише для того, щоб не залишати Тіма самого під час неодмінних небезпек. Ні, цього разу Тім дійсно з’їв чижика… Хоч би Мадлена не взнала цього, бо тоді буде зовсім неприємно.

— Останні новини! Газета «Дейлі Телеграф»! Газета «Біржові новини»! — прокричав коло нього хлопчик газетяр.

— А «Ред Стар» є?

— Є.

— Давай по примірнику всіх.

І, розплатившись з хлопчиком, Тім почав перегортати сторінки газет, шукаючи відгуків на нью-гарріські події.

15. СТЕЖТЕ ЗА ЛІВИМИ РУКАМИ

Томас Бірз не міг сидіти спокійно, він ходив то вперед, то назад по кімнаті, нервово спиняючись і знов починаючи ходити. Мадлена сиділа в кріслі, перебираючи руками тонесеньку хустку. Ніщо не нагадувало в ній ту незграбну жінку, що мила вчора вранці вікна в цеху.

Бірз помітно хвилювався.

— Всі слова даремні, Мадлено? Зрозуміло, адже ви не та, до якої я звик. Ви навіть не слухаєте мене. Ви обіцяли відповісти мені на моє запитання ще чотири дні тому. І проте, вас не було вдома всі рази, коли я приїздив до вас. Як зрозуміти це, Мадлено?

— Я не хотіла відповідати вам, це так.

— Чому? Може, ви не хочете сказати мені чогось неприємного? Кажіть, я не боюсь. Краще вислухати відверту неприємність, ніж нічого не знати і лише почувати вашу замкненість. Прошу, кажіть.

Мадлена поворухнулась. Трохи перечекала, поки Бірз спинився коло стола, потім спокійно відповіла:

— Так, Томас. Я не можу сказати вам нічого такого, що було б вам до вподоби. Ви бажали б почути, що я кохаю вас? Такого ви, на превеликий жаль, не почуєте. Я вже говорила вам, що поважаю вас, як талановитого інженера, поважаю за винахід, за ваш геніальний винахід роботарів. Але… ми різно дивимося на речі, більше того — ми з вами в різних таборах, як от ви тоді сказали.

— Що? Значить ви проти мене? — нахмурився Бірз.

— Ні, я не проти вас. То ви проти мене та моїх друзів. Пам’ятаєте ваші слова про переможний хід роботарів, що знищать усіх, хто стане вам та їм на перешкоді? Знайте, що то ви погрожували мені особисто. Бо коли ви надсилаєте роботарів проти робітників — я з робітниками і проти роботарів.

Бірз утратив свою звичну стриманість:

— Безглуздя! Ви — з робітниками? З отими обідранцями? Не може бути! Ви, кваліфікований інженер, єднаєтесь з робітниками? Ви не йдете зі мною? Не вірю, не може бути!

— Так, містер Бірз! Я сказала, що ми різно дивимося на речі. Якби ваші роботарі ішли не проти робітників, а за них — я була б з вами.

Бірз здивовано оглядав Мадлену з ніг до голови, наче вперше бачив її. Оця дівчина насмілюється відмовляти йому, Томасові Бірзові, чиє ім'я можна тепер побачити по сторінках газет цілого світу… Він приніс до її ніг свій великий винахід — і вона не приймає його… Було з чого дивуватися.

Бірз одійшов до вікна. Він дивився на вулицю, хоч і бачив там тільки окремі плями світла від ліхтарів та нечастих прохожих. Раптом він повернувся.

— Здається, міс Стренд, до вас іде ваш добрий знайомий, Тім Кроунті. Цікаво побачитись!

Мадлена підвелась, очі її заблищали. Зрадницька почервонілість з'явилася на її обличчі. Бірз помітив це.

— Так, — стиха промовив він, — гаразд. Ось воно що? Добре, зараз дізнаємось.

Він одступив у глиб кімнати, майже сховавшись у тіні, що її відкидав абажур настільної лампи. Ледве він це зробив, — двері розчинилися, і до кімнати вбіг Тім, розмахуючи газетами.

— Мадлено! — радісно закричав він. — Перемога! Страйковий комітет одержав гроші. Більше того, ось відомосте що Говерсові акції на біржі падають і далі. Падають, як отой роботар, що танцював біля нас вчора на заводі, пам'ятаєте, коли ми мили вікна. Ми переможемо! Бірз нічого не зможе зробити з нами. З вашою допомогою ми розіб'ємо його та його роботарів ущент.

Він розмахував газетами і запально, збуджено вигукував усе це, не помічаючи стривоженого виразу обличчя Мадлени, що даремно намагалася вказати йому на постать Бірза, який все ще ховався в тіні, пильно вдивляючись в Тіма. А той продовжував собі:

— Здається, я не дуже спізнився, Мадлено? — він хутко підніс угору ліву руку і поглянув на годинник, що був на руці. — Ні, якраз прийшов як умовилися. Тільки ось десь загубив скло з годинника. Доведеться зняти годинник, бо зламаються стрілки…

Томас Бірз здригнув. Рука його намацала в кишені скло, знайдене ним у поросі біля того місця, де стояв кинутий злодіями генератор. Так… цікаво… Ану, які черевики на Тімові Кроунті?..

Тім, не помічаючи нічого, знімав з руки годинник і говорив далі:

— Та що ви мовчите, люба Мадлено, як води в рот набрали? Що трапилося? Такі чудові новини, а ви сумні. Мадлено, ми переможемо. Хай Томас Бірз пишається з того, що розігнав страйковий комітет, що винайшов роботарів. Це не врятує ні його, ні його хазяїна Говерса. Ми переможемо, Мадлено, переможемо!..

Він оторопіло спинився, бо побачив Бірза, що помалу виходив із тіні. На губах Бірза грала недобра іронічна усмішка. Він чемно вклонився Тімові:

— Добрий вечір, містер Кроунті! Дуже радий, що ви кількома словами так добре з'ясували мені становище. Дуже вдячний вам. Майте на увазі, не тільки ті залишаються непоміченими, хто, як ви, ходить у взутті на безшумній гумовій підошві… бо іноді такі ось герої гублять на місці своїх не зовсім красивих вправ невеличкі спогади, як от такі, наприклад… це не ваше скло з годинника, між іншим?

Він простяг Тімові руку. На долоні виблискувало скло, загублене Тімом сьогодні, під час спроб підкорити роботаря за допомогою Бірзового генератора. Тім відчув, що багрово червоніє. А Бірз безжалісно продовжував:

— У вас, містер Кроунті, непогана компанія. Ваші товариші чудово кваліфіковані, як кишенькові злодії. Що ж, маючи такого здібного шефа, такого талановитого організатора, як ви…

— Як ви смієте! — вигукнув Тім.

Але Бірз спинив його:

— Я-то смію. А як смієте підвищувати голос ви, кого ледве не спіймала сьогодні поліція з украденим у мене генератором? Мені завжди здавалося, що злодієм треба називати не лише того, хто безпосередньо вкрав річ, а й того, хто користується з украдених речей або є організатором крадіжки. Хіба не так, містер Кроунті? Хм… мовчите?.. Добре. Це краще. Так значить, — ви об'єдналися тут, як мої вороги? Ха-ха-ха, воєнний союз, блок проти мене! Ха-ха-ха! Добре, добре. Ха-ха-ха!

Він нервово й сухо сміявся, наче неспроможний був стримати цей сміх. Але ось Бірз спинився і вже майже спокійно заговорив далі.

— Значить, — війна? Добре, побачимо, хто переможе. Міс Стренд, маю честь вітати вас. Містер… чи то, товариш Кроунті, ще раз висловлюю вам подяку. Іноді буває добре, коли люди мають надто довгий язик. На жаль, мені не пощастило вчора пізнати вас під тією брудною пов'язкою, яка, між іншим, дуже пасувала до брудних справ людини, що носила її. Шкодую, що не пізнав, бо ми з вами поговорили б тоді інакше. На все добре! Але майте на увазі, що з вашого власного бажання тепер починається відвертий бій. Бережіться. Бо під час боротьби я вважаю за добрі всі засоби. На війні, як на війні! І радив би вам заздалегідь шукати порятунку десь інде, не пробуючи звертатися до мене. Бувайте!

Він ще раз підкреслено чемно уклонився й вийшов. Тім усе ще

оторопіло дивився йому вслід.

— От як вийшло… Хіба ж я знав, що він тут?.. Ну, хай його, все одно, тепер вже не допоможе.

Він повернувся до Мадлени. Вона дивилася на нього з усмішкою і, здавалось, зовсім не сердилась.

— Який же ви невитриманий, Тім! По-перше, до кімнати не заходять, не постукавши. По-друге, насамперед вітаються, і тільки тоді щось починають розповідати. А прийшовши до жінки — взагалі не починають розповідати, поки вона не висловить бажання слухати. Це знає кожен чемний, вихований чоловік. По-третє…

— По-третє, по-четверте, п’яте і так далі — усе це дурниця, — перебив її Тім. — Хай робить, що хоче, той Бірз.

— Не сперечаюсь, але ви занадто гарячий, Тім.

— І це вам не до вподоби?

Мадлена загадково усміхнулась.

— Гаразд. Досить про це, — уникливо відповіла вона. — Давайте говорити про справи.

Раптом вона спинилася, запитливо поглянула на Тіма і, мов згадавши, запитала:

— Проте, що то за розмову Бірз вів про злодіїв, про крадіжки?

Тім ще раз багрово почервонів. Але ховатися не можна було. Ковтаючи слова, ламаючи одну цигарку за другою, — він примушений був розповісти Мадлені про всю сьогоднішню історію з його авантюрою, з генератором, з невдачею, з тіканням крізь отвір у паркані… Як чесна людина, Тім не зміг змовчати і про розмову з Бобом Леслі.

Мадлена слухала мовчки. Обличчя її то червоніло, то блідло. Час від часу вона відвертала очі, мов не бажаючи дивитися на Тіма. Але ось він кінчив і благально поглянув на неї. Мадлена так само мовчала.

— Мадлено… — тихо промовив Тім. — Мадлено, я, звісно, дуже неправий. Але я визнав свою провину. Не карайте мене ще… благаю вас!

— Я не збираюсь карати вас, Тім, — нарешті відповіла Мадлена. — Але я змушена чесно сказати вам, що ви дійсно показали себе сьогодні нерозумною дитиною. Боб Леслі цілком правильно сказав про це. Моя пошана до нього тільки збільшується… тоді, як до декого іншого навпаки…

— Мадлено, досить! Змилуйтесь!

— І отакий хлопець, що його не можна вважати навіть за дорослу людину, насмілюється розмовляти зі мною інтимно, запитувати мене

про щось…

— Зглянтеся, Мадлено!

— Не можу. Відчепіться, Тім, бо я не можу.

Але Мадлена вже весело усміхалась. А Тім напівжартівливо ловив її руки і благав пробачення, обіцяючи надалі виправитися і заслужити її прихильність.

Несподівано Мадлена підвелася і, оглядаючись, запитала Тіма:

— А яка зараз година, Тім?

— Пів на восьму. Але хіба це важливо?

— Ой, та я ж ледве не запізнилась! От було б некрасиво!

Тім враз осів. Він випустив руку Мадлени, брови його зсунулися, він збентежено запитав:

— Ви йдете кудись, Мадлено? Поспішаєте? Я вам заважаю?

Мадлена дзвінко розсміялась.

— Іду, поспішаю, але ви мені не заважаєте. Проте, — мовчіть. Ані слова більше. Я вчора умовилась о цій годині розмовляти з… стривайте, зараз дізнаєтесь!

Вона підбігла до свого радіопередавальника. Тім, зацікавлений, дивився на її руки, дивувався, як впевнено працює вона коло цієї складної машини.

Короткохвильний передавальник, який посідав почесне місце у кутку великої робочої кімнати Мадлени, завжди викликав у Тіма почуття великої пошани. Ці складні котушки, заплутані у дротах прилади, циферблати з стрілками, що нервово вібрували, як тільки Мадлена повертала незрозумілі чорні ручки з білими насічками, великі і маленькі лампи, які не горіли, а лише жевріли дивним оранжевим чи блакитним світлом, — все це здавалося Тімові спорудженням не менш складним, ніж велика електростанція, яку він колись оглядав.

Там він ходив від машини до машини, боячись наблизитися до махових коліс, які скажено крутилися з такою швидкістю, що цього руху не можна було навіть помітити оком. Тут Тім не підходив до радіопередавальника ближче як на два-три метри, бо тендітне мереживо дротинок, котушок і дрібних деталей, здавалося, самим своїм виглядом заперечувало можливість наближення до нього грубої неповоротної людини з її довгими ногами і незграбними руками.

Мадлена повернула головний вимикач, і кілька ламп зажевріли химерним світлом. Потім вона зробила кілька повертів рукоятками, прислухалася — і чітко застукала телеграфним ключем. Озирнулася на Тіма:

— Слухайте!

У великому репродукторі, що стояв на масивній поличці над передавальником, щось засичало. Мадлена неголосно, але чітко сказала до вкритого вигадливими візерунками мікрофона, який звішувався перед нею на тонких гумових стрічках і ледве помітно хитався перед її обличчям:

— Алло, я слухаю. Товаришу Галеран, я слухаю!

Тім не стримався:

— Галеран? Це значить… Невже?..

Мадлена спинила його рухом руки. Але Тім спинився б і сам, бо тієї секунди великий репродуктор заговорив так виразно, ніби за його шовковою стінкою ховалася жива людина, яка розмовляла зовсім непідвищеним голосом приємного низького тембру:

— Добридень, товаришко Стренд! Радий вітати вас. Чого ви не вмикаєте екрана? А може, то говорю зовсім не я? Завжди треба пересвідчитись.

— Вмикаю, — відповіла Мадлена, повертаючи ще дві ручки.

Тільки тепер Тім помітив праворуч, на столі коло передавальника, велику скляну споруду, що нагадувала гігантську напівпрозору грушку, покладену на стіл широким своїм кінцем, дном, до Мадлени і його. У скляній грушці враз почало переливатися ніжне вібруюче блакитне сяйво; здавалося, в ній неспокійно билися й кипіли бурхливі хвилі загадкового світла.

Ось Тім помітив, як у вузькій частині грушки від загальних світлових хвиль відокремився тонесенький, як лезо ножа, як кинджал, промінь світла і, залишаючись мов прив’язаний одним своїм кінцем до вузенького краю грушки, забігав своїм другим кінцем по її дну. Він бігав швидше й швидше, створюючи на матовому скляному дні грушки дивні й незрозумілі візерунки. За мить промінь мов зник, залишилося суцільне вібруюче сяйво на тому скляному дні. А ще через кілька секунд серед блакитних хмарок, що пробігали по дну грушки, почали вимальовуватися ще туманні, ще неясні, але дедалі чіткіші контури чоловіка, немовби на цьому своєрідному екрані невидимий кіноапарат показував актора, знятого крупним планом, по пояс.

Зображення потроху коливалося, але залишалося ввесь час чітким і різким. Можна було розгледіти енергійні риси обличчя незнайомця, вільно зачесане вгору волосся, тонкі брови, прямий невеличкий ніс, коротко підстрижені вуса і круте підборіддя, яке свідчило про твердий характер. Очі незнайомця запитливо дивилися, ніби чогось шукали. Ось незнайомець приємно усміхнувся, наче побачивши нарешті Мадлену.

Широко відкриті очі Тіма помітили на лівому борті піджака незнайомця малесенький значок. Тім підвівся з крісла, на якому сидів, і підійшов ближче до екрана, щоб роздивитися цей значок. Так, сумніву не може бути!

— Та це ж… — вигукнув Тім радісно, але спинився, бо Мадлена швидко смикнула його за рукав.

Тоді Тім нахилився до вуха Мадлени і прошепотів їй:

— Мадлено, адже у нього в петлиці значок з серпом та молотом…

— Не заважайте, Тім, — так само тихо відповіла йому Мадлена.

Але незнайомець ніби почув цей коротесенький діалог. Усмішка зникла з його обличчя, яке враз набуло запитливо-підозрілого виразу; очі незнайомця спинили свій погляд на Тімові. © http://kompas.co.ua

— А це хто, товаришко Стренд? — запитав репродуктор. — Чи можу я при цій людині говорити про наші справи?

— Цілком можете, бо це — товариш Тім Кроунті, один з працівників страйкового комітету та кореспондент газети «Ред Стар», — відповіла Мадлена.

І враз приємна усмішка знов з’явилася на обличчі людини на екрані.

— Чув про товариша Тіма, — похвально відгукнувся репродуктор, — чув. Не раз доводилося читати його блискучі статті у газеті. Добридень, товаришу Тім!

Очі незнайомця дивилися просто на Тіма, губи його ворушилися — і цей рух цілком збігався з словами, які лунали з репродуктора, створюючи враження, що в кімнаті розмовляє саме цей чоловік.

— Чи є якісь новини, товаришко Стренд?

— Може, тільки те, що ми з товаришем Тімом на власні очі пересвідчилися вчора: роботарі не вільні від індуктивного впливу змінного струму. Вчора нам пощастило побувати на заводі і побачити, як один з роботарів попсувався з цієї причини.

— Добре, — відгукнувся співрозмовник на екрані, — це дуже важливо, дуже. А щодо частоти, якою пересилають їм енергію?

— Сьогодні також пощастило виміряти. Дуже коротка хвиля: всього дванадцять з половиною метрів, товаришу Галеран.

Чоловік на екрані, видимо, задумався. Тім з інтересом спостерігав, як він підніс до лоба руку, швидким рухом потер праву брову і, мов згадавши щось, заговорив знову.

— Так, це досить коротка хвиля. Добре, вона майже цілком відповідає можливостям нашого потужного передавальника. Отож і я можу передати вам радісну новину. Я переговорив з нашими

організаціями, зробив їм доповідь про ваше становище і взагалі про справи з роботарями. Дуже радий, що можу повідомити вас про позитивні наслідки.

— Згодились? — радісно урвала йому мову Мадлена.

— Так. Починаємо досліди. Вам доведеться пильнувати і акуратно сповіщати нас про поведінку роботарів. Звичайно, ми не будемо відразу робити щось ґрунтовне. Це б викликало підозріння. Ми спинилися на тому, що почнемо з впливу, скерованого на якусь дрібничку. Отже, стежте за лівою рукою роботарів. Щодня рівно о дванадцятій ми робитимемо досліди. Завдання таке: рівно о дванадцятій годині щодня кожен роботар мусить підвести ліву руку. Це значитиме, що наше пересилання енергії підкоряє собі пересилання компанії Говерса. Якщо ми досягнемо цього — перемога за нами. Але мушу попередити вас…

— Що таке? — збентежено відгукнулася Мадлена.

— На наші досліди нам доведеться витратити чимало часу. Адже ви й самі розумієте, що нам зовсім невідома конструкція роботарів Томаса Бірза. Наші винахідники автоматичних механізмів ішли іншими шляхами. Тут, у вашій справі, ми зможемо посуватися вперед лише помацки. Ось чому я дуже просив би вас передати товаришеві Бобу Леслі, як голові страйкового комітету, що, на мою думку, йому доведеться не лише чекати наслідків наших дослідів, а й собі багато чого зробити.

— Щодо цього, будьте певні, товаришу Галеран. Наш Боб Леслі часу не марнує.

— Я б, наприклад, порадив йому організувати напад і оволодіти центральною станцією, яка керує роботарями. Може, тоді і наші досліди були б ні до чого, — продовжував Галеран.

— Дещо ми вже робимо, — відгукнувся Тім. — Про центральну станцію керування роботарями ми вже одержали самі інструкції від нашого центру. Але захопити її дуже важко, бо це справжня залізобетонна фортеця.

— То вам видніше, — погодився Галеран. — Я хотів лише порадити вам, бо досліди можуть затягтися. Але, звісно, і вашому комітетові, і вашому центрові на місці краще видно.

— Зробимо все, товаришу Галеран. Ви от тільки подолати роботарів нам допоможіть. А решту ми самі організуємо.

Галеран усміхнувся:

— Гаразд, гаразд. Здається, я сказав вам про все. Чи немає у вас, товаришко Стренд, яких запитань?

— Чи залишається таким самим час нашого зв'язку? — чомусь схвильовано запитала Мадлена.

— Так. О пів на восьму щовечора за вашим часом. На все добре, треба кінчати. Бажаю успіху. Головне, щоб робітники трималися, не припиняли страйку. Передайте, товаришу Тім, вітання вашій газеті, що так добре організовує допомогу страйкарям.

— А ви й про це знаєте? — відгукнувся Тім.

— О, ми багато чого знаємо, — весело промовив Галеран. — Проте, поговоримо іншим разом. Ще раз на все добре. Завтра ж таки о дванадцятій починайте стежити за лівими руками роботарів.

Репродуктор замовк. На світлому екрані побігли знов блакитні хмарки, що повільно затягували зображення Галерана. Його силует повільно відходив назад, розчинявся у світловому тумані. Ще кілька секунд — і на екрані залишилися самі безформні хмарки, що швидко пробігали зліва направо. Але ось зникло й це. Екран раптом згас, бо Мадлена вимкнула і його, і весь передавальник. Потім вона повернулася до Тіма. Обличчя її було таке веселе, зеленуваті очі так безпосередньо сяяли радістю, що Тім зрозумів: зараз Мадлена відчула надзвичайну задоволеність, щиру відверту радість, бо вона справді допомагала страйкарям.

— Отже, — весело сказала вона, — що ви думаєте з приводу цього, Тім?..

Не залишалося ніяких сумнівів. Мадлена цілком була на боці робітників. Тім ураз підстрибнув. Він хвилювався, йому хотілося сказати Мадлені щось неймовірно приємне, таке, що висловило б і його власну радість, його гарячу подяку Мадлені за її допомогу. Але Тімові бракувало слів, як і завжди, коли він хвилювався. Тому йому довелося скористатися з ніг та рук. Рудий репортер гаряче почав витанцьовувати якийсь невідомий, хоч і дуже жвавий, танець.

Це було щось подібне до переможних танців негрів або індійців. Вимахуючи руками, Тім високо підстрибував і щось вигукував, приблизно таке:

— Гей, гоп, ура! Хай живе, ура, алло, наша бере!

Мадлена не могла стримати сміху: такий комічний був запал Тіма. Нарешті вона спинила дикий танець.

— Годі, Тім. Будьте серйозні.

Тім спинився. Він схопив руку Мадлени і палко промовив, пильно дивлячись їй в очі:

— Мадлено, ви бачите, мені бракує слів. Але, якби я міг сказати те, що хочу сказати вже протягом кількох років, то я сказав би… що…

Мадлена запитливо і собі дивилася на нього. Десь у глибині її зеленуватих очей ховався, мов готовий був кожної секунди вистрибнути, веселий сміх. Здавалося, вона заздалегідь знає, про що хоче говорити Тім, і тільки чекає того слова, вимовити яке більш за все в житті боявся рудий репортер.

Від свідомості цього Тім остаточно розгубився.

— То я сказав би, що… Та не дивіться ви так, Мадлено! Я не можу говорити, коли ви так дивитесь на мене. Ні, не відвертайтеся. Мені хочеться бачити ваші очі. Я хочу сказати, що я… вам… ні, вас… я… ну, от, візьму й скажу. Слухайте: я вас…

Тімові не пощастило скінчити своїх слів. У вікно хтось постукав, тривожно й настійливо. Мадлена, а за нею і Тім, підбігли до вікна, відчинили його. У темному прямокутнику вимальовувалася постать чоловіка у глибоко насуненому кепі. То був Боб Леслі.

— Товариші, — ледве переводячи дух, вимовив він. — Небезпека! Томас Бірз здійснює загрози. Роботарі з поліцією й «Бойовими хрестами» зайняли всі наші приміщення. Усіх членів страйкового комітету заарештовано. Разом з ними схоплено багато наших активістів. Тільки мені пощастило втекти. Але я гадаю, що вони вже розшукують і тебе, Тім. Вас вони, здається, не чіпатимуть, товаришко Мадлено. А ти, Тім, тікай. Виходь, я знаю куди йти. Скоріше, скоріше. Бо інакше не втечемо!..

16. І ВСЕ Ж ТАКИ — ВОНИ ПІДВОДЯТЬ РУКИ!

Той вечір, ніч та дальший ранок газети всієї країни немов одноголосно умовилися вважати за час, коли остаточно з'ясувалося співвідношення сил та намірів обох таборів. З одного боку — всесильна компанія Говерса з її роботарями, підтримкою від уряду, «Бойовими хрестами» та розлютованим Бірзом, що відверто сказав: «Вважаю за добрі всі засоби, аби вони допомагали моїй справі»; з другого боку — робітники Нью-Гарріса з їхнім розігнаним страйковим комітетом, беззахисні, голодні, що вперто страйкували далі і відмовлялись від усяких переговорів через посередництво жовтої професіональної організації.

Щодо оцінки становища газети звичайно різко розходилися.

Буржуазні газети, підтримуючи Говерсову компанію та існуючий державний лад, кричали, немов скажені, про «божевілля» робітників, «злочинну» діяльність комуністів та потребу «поставити робітників на роботу хоч би за допомогою війська».

Комуністичні газети, навпаки, вимагали негайно припинити насильство з боку компанії Говерса, закликали робітників Нью-Гарріса триматися міцніше, закликали весь робітничий клас країни допомогти страйкарям, збираючи кошти та оголошуючи страйки солідарності по своїх підприємствах.

Боротьба набирала велетенських розмірів.

Безперечно, тепер не міг уже мовчати та вичікувати й уряд. Спеціальна нарада парламенту визнала насамперед за доцільне й необхідне закрити всі комуністичні газети, що, мовляв, «закликали несвідому частину людності до протиурядових вчинків», «створювали небезпечне становище по всій країні» і, нарешті, «штовхали окремі прошарки населення на зраду держави шляхом відвертого повстання».

Таким способом за два дні комуністичні газети по всій країні було закрито. По вулицях різних міст з'явилися велемовні об'яви, що в них губернатори провінцій закликали всіх громадян додержувати спокою, забороняли будь-які виступи та демонстрації, загрожуючи розганяти їх збройною силою.

Але всі ці заходи викликали зовсім несподівані наслідки.

Закриті комуністичні газети, частина з яких до цього виходила лише два-три рази на тиждень, почали тепер виходити регулярно щодня підпільним виданням, закликаючи вже до відвертої революційної боротьби та оголошуючи нью-гарріських робітників героями і піонерами революції.

Становище дедалі ускладнялося.

По різних містах країни спалахували робітничі страйки; закордонні газети відверто друкували великі й докладні листи від своїх власних кореспондентів про те, що революція в країні Говерса вже наблизилась і поволі набирає форм справжньої громадянської війни.

На біржі панувала паніка. Акції Говерсової компанії впали протягом трьох днів на шістдесят пунктів. Услід за ними почали падати акції інших промислових компаній та підприємств. Досить було того, щоб телеграф приніс відомості про страйк у будь-якому місті, — і акції компанії, якій належали підприємства того міста, починали невпинно падати. Багато далекоглядних обережних ділків уже переказували свої гроші за кордон, пам’ятаючи науку революції в Червоній Країні.

Джонатан Говерс, сам всесильний і могутній Джонатан Говерс, некоронований король машинобудівельної промисловості цілої країни, аж нетямився. Він добре бачив, що роботарі не тільки не дали того ефекту, якого він сподівався, а навпаки, ускладнили становище до краю. Говерс, можливо, згодився б навіть забрати роботарів від верстатів і кинути всяку думку про них, про їх дальше використання. Але це означало б цілком здатися і прийняти всі умови робітників — страйкарів.

На таке він іти вперто не хотів.

Але роботарі завдавали йому дедалі більше втрат. Адже ні він, ні Томас Бірз ніколи не вважали за доцільне рішуче заміняти живих робітників роботарями. Залізні ж люди коштували самі по собі надто дорого, та й потребували надто багато дорогої енергії. Говерс, як і Бірз, сподівався лише, що роботарі морально вплинуть на страйк і примусять робітництво поступитися.

Такого не сталося, — але повертати назад тепер також не можна було, бо справа зайшла надто далеко. Якби Говерс з його компанією визнав свою поразку і примушений був згодитися на всі вимоги переможців-страйкарів, — на такі ж поступки примушені були б відразу піти і всі підприємці цілої країни, що в своїх вчинках і боротьбі з страйками та з робітниками лише покірливо наслідували приклад

лідера наступу капіталу проти робітників — все ще всесильного Джонатана Говерса.

Таким чином Говерсовій компанії доводилося, не зважаючи на втрати, тримати і далі роботарів коло верстатів, вдаючи, ніби це дуже корисно, і в той же час енергійно розгортати дальшу боротьбу проти страйку.

Але як боротися проти ворога, якого не можна розбити остаточно? Страйковий комітет розігнано, більшість його членів заарештовано. Проте, комітет все ж таки існує і далі, хоч у ньому працює тепер більшість інших, нових людей. Страйк не припиняється. Заарештувати цих нових працівників, — знайдуться знов інші. І знов страйк не скінчиться…

Томас Бірз дістав від компанії необмежені повноваження. Крім того, він мав категоричну обіцянку губернатора допомагати компанії всіма способами, — від поліції до військової сили включно. І все ж таки Томас Бірз не знав, що йому робити далі.

Найпростішим, здавалося, було б ввести до міста військо, яке стояло за десять кілометрів від Нью-Гарріса. Але на другий день після такого заходу газети цілого світу вразили б читачів всієї земної кулі сенсацією про виникнення відкритої громадянської війни в країні Говерса. Ні, поки що військо вводити не можна було, цей захід треба було зберігати на випадок конечної, остаточної потреби.

Кабінет Томаса Бірза на заводі перетворився на центральний штаб боротьби проти страйку. Бірз забув про роботарів, доручивши доглядати їх своїм помічникам; він забув про свій інженерський диплом, про те, що він — винахідник і конструктор. Говерс вимагав від нього віддати всі сили виключно на боротьбу проти страйку — і помалу, день за днем Бірз звикав до своєї нової діяльності керівника загальної боротьби проти робітників.

На заводі та біля нього чергували міцні загони полісменів, бо можна було побоюватись відкритих виступів робітників. Бірз, заглибившись у гору паперів, донесень, доповідей та рапортів, безпорадно стискував собі пальцями виски.

— Заарештовано вже вісімнадцять чоловік найактивніших діячів страйку, не рахуючи вже всякої дрібноти, що сидить у в’язниці. Але головні — Боб Леслі та той скажений Тім Кроунті — втекли. Безумовно, Мадлена Стренд… ця зрадниця, ця… — Бірз не знаходив слів, — безумовно, вона знає, де перебувають її нові приятелі. Вони-бо напевно підтримують зв’язок з нею. Проте, не можу ж я заарештувати її… не можу!..

Він заплющував очі — і в його уяві повставало вродливе обличчя Мадлени, з його тонкими рисами, зеленуватими очима під густими бровами, що змахували як два темні крила. Мадлена!.. Скільки лиха вона завдала Бірзові… І все ж таки, він не може забути її, не може. Жорстокий, самовпевнений Томас Бірз, який, не замислюючись, готовий був знищити першу-ліпшу перешкоду на своєму шляху, — цього разу не міг примусити себе забути цю дівчину з її насмішливим поглядом.

До кімнати хтось постукав.

— Увійдіть!

— Телеграма з столиці містерові Бірзу. Крім того, чекає на дозвіл увійти представник організації «Бойових хрестів».

— Гаразд, просіть, — і Бірз розпечатав телеграму.

Там було таке:

«Втрет є пропоную вжит и всіх заходів паніка посилюється за кілька днів акції можуть знизитись до вартості звичайного паперу одночасно телеграфував губернаторові Говерс».

Бірз не встиг добре вилаятись на адресу машинобудівельного короля, що сидів у своєму палаці в столиці і звідти лише командував, Бірз не встиг навіть щось сказати, бо в кімнату ввійшов чоловік у формі і з знаком рогатої свастики на рукаві. Струнка постать, підтягнений вигляд — свідчили про те, що цей чоловік вже не вперше в своєму житті одягає форму.

— Маю справу до містера Томаса Бірза. — Чоловік у формі підійшов до стола, зняв кашкет, поклав його на папери.

Його погляд спинився на щойно одержаній Бірзом телеграмі. Він вказав на неї пальцем.

— Якщо не помиляюсь, телеграма від містера Говерса, — сказав чоловік. — Так, так. Я щойно розмовляв з паном губернатором, і він так само при мені одержав телеграму від містера Говерса. Здається, ці телеграми говорять про одне і те ж.

Чоловік у формі підійшов до крісла і зібрався сісти. Але, поглянувши на Бірза, він помітив, що інженер дивиться на нього холодно й запитливо. Тому чоловік у формі чемно вклонився і відрекомендувався:

— Моє ім’я — Гордон Блек. Керівник організації «Бойових хрестів», з учорашнього дня. До ваших послуг. Надісланий сюди два тижні тому, як адьютант. Взявши на пропозицію центрального командування керівництво місцевою організацією, мушу рекомендувати вам кілька заходів.

Бірз з цікавістю подивився на Гордона Блека і мовчки вказав йому рукою на крісло.

— Вдячний, — вклонився Блек і сів з упевненою спокійністю.

Його біляве обличчя з коротенькими вусиками під самим носом, гладко виголене і припудрене, засіяне суцільною сіткою дрібних зморшок, було трохи похмуре й зосереджене. Здавалося, він ще не звик цілком до свого стану авторитетного керівника «Бойових хрестів». Але ось Гордон Блек поправив револьвер у кобурі, що висів у нього на боці, і почав:

— Вам уже доповіли, що я прийшов до вас, як офіціальний представник нашої організації «Бойових хрестів».

Бірз відзначив про себе: безумовно, ця людина має неприємну й погану звичку по кілька разів монотонно повторювати одні і ті ж фрази. Проте, — у кожного бувають свої хиби.

— Так, — голосно відповів Бірз.

— Щоб у вас не залишилося ніякого сумніву відносно моїх намірів, які, звісно, цілком збігаються з намірами всієї очолюваної мною організації, прошу проглянути оце.

Випещена тонка рука з блискучими нігтями подала Бірзові папірець, на нижній частині якого Томас відразу ж упізнав характерний підпис Джонатана Говерса. На папірці стояло:

«Дорогий містер Гордон Блек! Прошу вас, — тепер, як повновладного керівника бойової організації, — вжити всіх заходів щодо ліквідації страйку. Зв’яжіться з Томасом Бірзом, координуйте з ним ваші дії. Покладаю всі надії на вашу ініціативу та на вашу організацію. На ваше ім’я відкрито спеціальний необмежений особистий рахунок у нью-гарріській філії державного банку. Губернатора повідомлено. Дж. Говерс».

Бірз знов з інтересом оглянув Блека, повертаючи йому цього листа. Але чоловік у формі вже зовсім звик, здавалося, до своєї ролі. Він навіть не дивився у бік Бірза, а, спокійно й акуратно ховаючи лист до бокової кишені, продовжував:

— Між іншим, забув вам сказати, містер Бірз, в моїй особі, до вашого відома, з сьогоднішнього ранку поєднуються дві постаті. Про одну ви вже знаєте. «Бойові хрести» виступили на сцену. Як керівник цієї організації, я входжу до складу вищої таємної ради при губернаторі.

— Он як? — здивовано проговорив Томас Бірз. — Ну що ж, далі?

— Далі вища таємна рада при губернаторі сьогодні ранком вирішила об’єднати керівництво організацією «Бойових хрестів» та

таємною поліцією, передавши це об’єднане керівництво мені.

— Вам? — не стримав здивування Бірз.

— Так. — Гордон Блек мов не помічав некоректного здивування Бірза і неуважно обдивлявся свої бездоганні блискучі нігті, говорячи далі: — Отже, я мушу про дещо з вами умовитися, містер Бірз. Насамперед, чи є у вас якісь нез’ясовані досі питання у стосунках з владою або поліцією? Адже нам потрібне цілковите єднання, щоб закінчити остаточно всю цю неприємну історію, від якої тхне вже запахами справжньої революції.

Гордон Блек говорив усе це цілком спокійно, навіть не підводячи очей на співрозмовника. Але говорив він уже як людина, що відчуває за собою велику силу і владу — авторитетно й певно. Навіть сам витриманий Томас Бірз, який звик вважати себе в Нью-Гаррісі за хазяїна становища, трохи здав свої позиції, коли відповідав на запитання Блека. Бо це відповідав вже не певний себе керівник боротьби проти страйку, не офіціальний диктатор міста і провінції Томас Бірз, а людина, яка відчула перед собою іншу, нову силу. Його голос лише поволі набув звичної певності, коли він проговорив:

— Скільки мені відомо, поліції пощастило затримати кількох людей з так званого страйкового комітету. З ними не пробували поговорити особисто?..

— Себто? — мов не зрозумів Гордон Блек.

— Ну, приміром, спробувати, як вони ставляться до звуків справжнього дзвінкого золота?..

Блек похитав головою:

— Даремно було б. То вперті божевільні люди. З ними пробували говорити кращі агенти. Але вони відповідали лише грубостями та лайками.

Виникла коротенька багатозначуща пауза. Бірз дивився на Блека, той лінькувато погладжував своє коліно над блискучою шкіряною крагою.

— Так, — нарешті вимовив Гордон Блек. — Які ще маєте пропозиції?

— Більше ніяких, — спалахнув Бірз.

Це ставало нестерпним. Блек розмовляв з ним зовсім неуважно. Треба поставити цю людину на її місце!

Але Бірз не встиг нічого сказати, бо Блек заговорив сам, з такою ж лінивою манерою, слово за словом.

— Так… здається, між тих заарештованих є один на ім’я Майк Тізман?

— Не пам’ятаю. Може й так, — сухо відповів Бірз.

— Але ми, — Гордон Блек зробив притиск на цьому «ми», — ми добре знаємо його. Знаємо, що його заарештовано та що він мав найщільніший зв’язок з Бобом Леслі і Тімом Кроунті. Цих двох ви напевно знаєте?

— Знаю… дуже добре знаю.

— Отже вам відомо, що обидва вони — Леслі і Кроунті — є ватажки страйку. І їх не заарештовано.

— Так.

Блек уже не цідив слова за словом. Він говорив дедалі швидше, впевненіше, мов даючи Бірзові можливість зрозуміти всю міць нового керівника фашистської організації, нового начальника таємної поліції:

— Вони переховуються десь у робітничих кварталах. Де — це може знати тільки міс Мадлена Стренд. Але, здається, ви, містер Бірз, були б проти того, щоб заарештувати її і довідатися від неї про місце перебування злочинців… хоча б за допомогою «третього ступеня допиту»?

Томас Бірз мимоволі зробив різкий рух: він одразу уявив Мадлену в руках поліції, в руках цього неприємного сухого чоловіка. «Третій ступінь»… це означає допит з погрозами, з муками — за поліцейським визначенням. Ні!.. Проте, — і Бірз нахмурився: звідки цей самий Гордон Блек знає щось про його взаємини з Мадленою?

— Звісно, її не треба заарештовувати, то був би цілий скандал. Адже Мадлена Стренд інженер, а не робітник, — відповів нарешті Бірз, ледве стримуючи себе. — А втім, звідки вам відомо, що я був проти її арешту?

Він сказав — і відчув сам, що вийшло якось штучно. Він же сам себе викривав. Але Гордон Блек дозволив собі усміхнутися тільки кінцями вусів. Це була навіть не усмішка, а легкий натяк на усмішку, — після чого Блек спокійно говорив далі:

— Звісно, лише тому, що вона інженер, як ви сами зараз сказали. Яке ж у нас право мати ще якісь відомості? Адже особисті справи міс Стренд нас не обходять… Тим більше, коли в цих особистих справах замішані ще якісь особи першорядного значення. Отже, ми гадаємо, що Боба Леслі та Тіма Кроунті треба знайти й заарештувати.

— Чому це допоможе? У страйковому комітеті почнуть працювати інші люди. Тільки й усього.

Гордон Блек все так само ввічливо усміхнувся кінцями губів:

— Не зовсім так. Обидва вони надто досвідчені в справах організації страйку, щоб можна було залишати їх на волі. Їх треба

взяти!

Він майже вигукнув цю останню фразу голосом, що ледве не зірвався у фальцет. Довго стримувана лють прорвалася в цьому вигуку. Бірз знов механічно відзначив і це, подумавши: «Твоя спокійність така ж штучна, як і моя. Цікаво, що саме непокоїть цю прилизану від блискучих краг до лакованого проділя на голові людину»?..

Задзвонив телефон. Бірз рвучко взяв трубку.

— Слухаю. Так. Де? На заводі? Яке нахабство! Негайно приставте його до мене. Так. Негайно!

Він гнівно поклав трубку.

— У цеху спіймали якогось хлопця, що, безумовно, мав намір пошкодити роботарям. Це не робітник, це якась невідома людина, очевидно, підіслана цим самим страйковим комітетом. Зараз цього хлопця приведуть сюди. Яке зухвальство!

Гордон Блек співчутливо похитав головою: дійсно зухвальство! Вони вже насмілюються переходити до відвертих злочинів!

— Вже навіть з цього витікає конечна потреба, містер Бірз, заарештувати ватажків, про яких ми говорили, — м'яко, але наполегливо зауважив Блек.

Двері розчинилися. Два полісмени привели злочинця. То був невисокий чорнявий хлопець у синьому спецодязі, — такому, як носили доглядачі роботарів та вбиральники заводів. Він тримав себе цілком спокійно, з цікавістю оглядався в усі боки, немов бажаючи добре запам'ятати все побачення. Лише полісменів він просто не помічав, його погляд проходив мимо них.

Це було ще дивніше, бо кожен з полісменів цупко тримав його рукою за плече. Лише підійшовши до стола Бірза, полісмени відпустили хлопця і відступили на крок назад.

Хлопець переступив з ноги на ногу, подивився на Бірза, Блека, з цікавістю оглянув рогатий хрест свастики на рукаві Блека і сховав усмішку, невимушено витираючи ніс лівим рукавом своєї куртки.

— Хто ти такий? — звернувсь до нього Бірз.

— Джім Кемп, якщо це що-небудь вам пояснить.

Цей хлопець зовсім не думав ніяковіти.

— Що ти робив у цеху?

— Прийшов подивитися на залізних потвор. Нічого, досить огидні. І хто їх тільки вигадав!..

Ясно, хлопець тримав себе неввічливо. Самий його тон був уже знущанням з тих, хто допитував Кемпа. У Бірза гнівно зійшлися брови на переніссі.

— Обшукайте його! — наказав він.

Полісмени знов виступили вперед і швидкими досвідченими рухами обшукали хлопця, не залишивши необмацаною жодної складки його одягу. Але вони не знайшли нічого, крім невеличкого аркушика паперу, тонесенького цигаркового паперу, на якому було щось надруковано нечіткими, розпливчастими літерами. То була прокламація страйкового комітету:

«Тримайтесь міцніше, товариші! — говорилося в ній. — Страйк мусить перемогти. Частину членів комітету заарештовано, але комітет не припиняє своєї роботи. Адже кожен свідомий робітник добре знає, що арешт будь-кого з революціонерів не може завадити загальній справі, її розгортанню та перемозі. На зміну кожному заарештованому приходять десятки нових свіжих, бадьорих бійців, сповнених волею до боротьби, до рішучої перемоги. Арешти лише підносять настрій справжніх революціонерів. Усі намагання компанії Джонатана Говерса та її цепового собаки Бірза зірвати страйк і придушити робітничий революційний рух — засуджені на невдачу. Ніякі роботарі не допоможуть Говерсам та Бірзам перемогти нас. Бо нам на допомогу йде все робітництво. По всіх містах і провінціях спалахують страйки солідарності. Наближаються вирішальні бої справжньої громадянської війни, яка несе з собою визволення робітників. Міцніше, товариші, ми переможемо капітал, як перемогли його героїчні Червоні Країни!..»

Підпис був: «Страйковий комітет».

Очевидно, прокламацію читали не один раз, розгортаючи й складаючи. Тоненький папір на згинах зовсім протерся і ледве тримався; від необережного руху вся прокламація могла розпастися на окремі чотирикутники.

Бірз, прочитавши прокламацію, передав її Блекові. І передаючи, він помітив, що в нього знов тремтять пальці лівої руки. Це вже ставало загрозливим явищем. «Насамперед спокій, насамперед міцно тримати себе в руках», — зауважив сам собі Бірз, але не стримав розлютованого погляду, яким дивився на хлопця. Голос його ставав хрипкіший.

— Де ти взяв це? — повільно розділяючи слова, запитав Бірз у Джона Кемпа.

Той переступив з ноги на ногу, зневажливо хмикнув носом і майже глузливо відповів:

— З літаків у місті розкидали, я й підібрав…

Швидким помахом руки Гордон Блек спинив Бірза, що підстрибнув з крісла, немов хотів метнутися до хлопця.

— Киньте, не варто, — спокійно сказав він, — не брудніть рук, мої агенти зуміють краще допитати його. Але ми робитимемо це не тут, а в спеціально призначеному для цього місці. Заберіть його! — наказав він.

Полісмени повели хлопця, що, усміхаючись, поглянув на Бірза і так само глузливо додав:

— І все ж таки вони підводять руки!

Бірз незрозуміло поглянув на Блека.

— Що то він сказав?

Гордон Блек знизав плечима:

— Не знаю. Поки що це здається мені просто дурницею. Але, будьте певні, ми дізнаємося в нього про все, і про цю фразу зокрема. Мушу вас завірити, третій ступінь допиту — це не абищо. Між іншим, як ви мали змогу щойно пересвідчитися, Боб Леслі та Тім Кроунті провадять і далі свою роботу. Тепер сподіваюсь, ви згодитесь, що їх обох треба взяти якнайшвидше. Ага?

— Я ніколи і не заперечував цієї потреби. Я був лише проти того, щоб шукати їх тими шляхами, про які говорили ви. Якби знайшовся інший шлях, я тільки вітав би його.

Гордон Блек знов звернув, здавалося, всю увагу на свої блискучі відшліфовані нігті, старанно розглядаючи, чи немає на них якоїсь плямки. Але це не заважало йому спокійно говорити:

— Можемо спробувати інший шлях, якщо перший вас не задовольняє, — в голосі його почулася ледве помітна іронія. — Скажімо, ми сьогодні ж випустимо на волю Майка Тізмана.

— Не розумію. Ви ж самі сказали мені, що із золотом нічого не вийде, бо це занадто вперта людина, той Майк Тізман.

Бірз, не ховаючи здивування, чекав на відповідь. Блек неуважно чистив нігті. Крізь зуби, не дивлячись на Бірза, він процідив:

— Я нічого не говорив вам зараз про золото. Ми візьмемо, заарештуємо за його допомогою обох і без золота. Він виконуватиме у нас почесну роль собаки-шукача. Він знає, де Леслі і Кроунті, він приведе нас до них, якщо вийде на волю. Наша справа — тільки не заважати йому розшукати обох і не загубити під час цього його самого. Розумієте? Не заважаючи йому шукати осіб, які цікавлять нас, ми не спускатимемо його з очей.

Тільки тепер він запитливо подивився на Бірза, немов перевіряючи враження, зроблене його словами. Бірз похмуро відповів:

— Гаразд, буду дуже радий. Але мушу вас попередити, що агенти поліції повинні бути готові до всього. Обидва завзяті люди.

Гордон Блек нічого не відповів, він лише досить презирливо поглянув на Бірза — і той зрозумів, що зовсім нечемно було, говорячи з Блеком, новим начальником таємної поліції і керівником бойової фашистської організації, висловлювати будь-який сумнів в якостях штурмовиків «Бойових хрестів» і агентів таємної поліції. Особливо після того, як Гордон Блек довів свою поінформованість розмовою про Мадлену Стренд і ставлення до неї самого Бірза…

Рішуче, керівник фашистів був діловою і надійною людиною!.. Бірз зітхнув.

— Гаразд, побачимо, що дасть нам звільнення Майка Тізмана. Побачимо…

17. ВИ ЗААРЕШТОВАНІ, МІСТЕР КРОУНТ І!

Ніч укрила все своєю темрявою. На цвинтарі міста Нью-Гарріс, здавалося, не було жодної живої істоти. І місяць, і зірки сховалися за густими хмарами, що суцільною ковдрою обгорнули землю. Чорна темрява, мов налита чорнилом, не давала змоги побачити щось вже на відстані одного-двох кроків.

Але Мадлена Стренд ніколи не боялась темряви, тим паче тепер, коли її привели сюди досить серйозні справи. Озброєна маленьким кишеньковим електричним ліхтариком, який дозволяв їй не спотикатися об горбки могил, вона легко знайшла невеличку капличку, де було призначено побачення.

Капличка хоч і була майже в центрі цвинтаря, але стояла осторонь від могил, на одному з країв центрального майданчика.

Коло каплички не було нікого. Двері її були напіввідчинені, наче хтось щойно був тут чи гостинно відчинив двері для відвідувачів. Мадлена увійшла, спустилась східцями вниз і опинилася всередині каплички. Тут було ще холодніше, ніж зовні. Вогке повітря пронизувало людину наскрізь. Мадлена сіла на широку лаву і загорнулася щільніше у плащ. Але це не допомагало, бо крізь тонку гумовану тканину холод, здавалося, проходить ще легше.

Минуло всього дві-три хвилини, але Мадлена відчула, що вона зовсім змерзла. Лише напруженням м’язів вона стримувала тремтіння всього тіла і щелепів. Проте, зуби в неї починали цокотіти.

«А може, цьому причиною хвилювання?» — подумала Мадлена.

Звідси, зсередини каплички з її відчиненими дверима й вікнами, що не мали шибок, було чути всі звуки, які тривожно й загадково лунали на цвинтарі. Мадлена намацала свій ліхтарик, покладений на лаві, бо відчула якийсь неприємний неспокій.

Нічні птахи кричали дедалі настирливіше, вони зліталися сюди, на цвинтар, здавалося, з усіх боків. Що тягло їх саме сюди?.. Крик одного з них пролунав зовсім близько. Мадлена здригнула: як же й неприємно кричать ці істоти!

Птах прокричав майже над самою капличкою, його крик обірвався

на високій ноті — і раптом Мадлена почула майже біля себе тихий голос, майже шепіт:

— Мадлено?..

— Так, це я, — відгукнулася вона радісно, озираючись: звідки доходить до неї цей голос?

Над її головою було лише невеличке ґратчасте вікно.

Пролунали легкі кроки, темряву каплички прорізав білий промінь ліхтаря. До каплички увійшов Тім. Він обдивився капличку зсередини, освітивши ліхтарем всі її кутки, і лише по тому, заспокоєний, поставив ліхтар на підлогу і підійшов до Мадлени. Він мав досить дивний вигляд: довге жіноче пальто, на голові щось подібне до хустки.

— Дивуєтесь? — весело спитав Тім. — Я й сам розумію, Мадлено, що воно виглядає досить смішно. Але інакше не можна було. Здається, за нами стежили.

Він визирнув за двері, ніби намагаючись щось побачити у густій темряві. І знов закричав якийсь птах — з докором, жалісно. Тім повернувся назад:

— Це Боб іде. Чуєте, який у нього приємний голос?

— Так це й ви кричали ніби птах? — здивувалась Мадлена. — Справді, досить поганий голос. І у вас був не кращий… Проте, мені ніколи й не здавалося, що ви могли сподіватися коли-небудь виступати в опері або давати концерти.

— Бачу, що ви в гарному настрої, — відгукнувся Тім. — Нічого не поробиш. Адже не міг я просто вийти на цвинтар і кликати вас: «Агов, Мадлено!»

Через півхвилини до каплички обережно зайшов Боб Леслі. Привітавшись з Тімом та Мадленою, він насамперед відчинив ґрати більшого вікна у задній стіні каплички.

— Краще мати маленький запасний вихід, — сказав він. — Знаєте, як по театрах, на випадок пожежі або чогось іншого… Пожежі я, звісно, не боюся тут, але ось «щось інше» може завжди трапитися… Тім, чи не варто тобі набрати людського вигляду? Товаришка Мадлена може злякатися такого страховища.

— Нічого, нічого. Мені доводилося бачити Тіма в іще кращому вигляді, — весело виговорила Мадлена, натякаючи на Тімову пов’язку, якою він закривав обличчя під час відвідування заводу.

— Якщо не помиляюсь, шановна товаришко, у вас у самої тоді був не дуже охайний вигляд? У кожному разі навряд чи хтось вирішив би тоді закохатися в вас, правда ж? — у тон їй відповів Тім. — Проте, як бачу, вам холодно? Еге, та ви тремтите від холоду!

— Я й сама не знаю, чи від нервів це, чи від холоду, — соромлячись своєї слабості, відповіла Мадлена, щільніше загортаючись у плащ.

— Е, ні-ні! Ви надто легко одягнені. Як же можна було накидувати на себе самий плащ, ідучи сюди, у цю цвіль та вологу! Ось, постривайте.

Тім дістав звідкись з ніші у стіні своє звичайне пальто та капелюх.

— Мені не холодно, вигляд мій теж не вартий уваги. Прошу, одягніться. Буде тепліше.

— Та що у вас тут, цілий склад одягу?

— А як же? Адже ця капличка служить мені за базу, — пояснив Тім, допомагаючи Мадлені одягти пальто.

— Га? Не можна пізнати! Зовсім тобі Тім! — сказав Боб Леслі, коли Мадлена одягла пальто й капелюх. — Їй-бо, не можна пізнати.

Справді, Мадлена й Тім були майже одного росту, і тепер здавалося, що на її місці сидить сам Тім у своєму пальто та капелюсі. Звісно, такому вражінню ще дуже допомагала зрадлива півтемрява, що панувала у капличці.

— Дякую, дякую, Тім, досить. Що чути нового? — спитала Мадлена.

— Дуже нового — нічого. Просто працюємо. Адже кореспондентська робота моя закінчилась: навіщо писати, коли «Ред Стар» закрито? Виходить наша «Ред Стар» тепер маленькими аркушиками, підпільно, їй не до моїх кореспонденцій. От бідолаха Бостер!..

— Хто це?

— Та мій редактор. Клопоту тепер у нього — скільки хоч, і ще трохи більше. А я перетворився на професіонального організатора страйку. Пишу прокламації, сам друкую їх, іноді навіть сам розкидаю… Іноді допомагаю Бобові розробляти плани…

— То й добре, Тім, — додав Боб Леслі. — Організатор з тебе виходить непоганий… Зокрема тоді, коли ти стримуєш себе і не вигадуєш надзвичайних пригод.

Мадлена засміялась:

— Мабуть, надалі не організовуватимете, Тім, крадіжок у Бірза?

— Ні, ні. Тепер у мене справи серйозніші, — Тім, здавалось, не хотів помічати дружньої іронії. — От, надрукував велику прокламацію, що, здається, справила непогане враження на читачів. Зв’язалися з центром через робітників-залізничників. Тепер у нас щодня передається туди пошта, і звідти ми щодня одержуємо

інструкції. До страйкового комітету втягли кількох товаришів замість заарештованих. Чотири хлопці в нас ввесь час чергують на заводі, стежать за роботарями… Будьте певні, Мадлено, все йде гаразд. Між іншим, — Тім заговорив урочисто, ніби рапортуючи: — Дозвольте вам доповісти, товаришко Мадлено, що роботарі що не день усе старанніше підводять руки, — радісно закінчив він.

Мадлена теж радісно всміхнулася:

— Добре. Значить, тут усе йде чудесно. А то вчора Галеран турбувався, що нічого не знає про наслідки його дослідів. Гаразд. Тепер далі. Що мені передати по радіо нашому центрові, яку інформацію? Адже я щовечора акуратно зв'язуюсь з центром, як просив товариш Боб, одержую інструкції, запитання. Ось, наприклад, вчора товариші з центрального комітету цікавилися, як посувається справа з захопленням станції керування роботарями. Що мені відповісти їм?

— Це робить Боб Леслі. Боб, маєш слово.

Боб говорив цілком серйозно, він не вмів жартувати, коли мова йшла про серйозні справи:

— Я прошу вас, Мадлено, передати товаришам у центрі, що ми підготовляємо все для захоплення станції керування роботарями. Справа затримується лише тим, що це можна буде зробити тільки під час загального повстання. Але про це вони і самі добре знають. Інструкції весь час підкреслюють, що нам конче потрібно уникати будь-яких сутичок з поліцією аж до спеціального розпорядження центру. Як кажуть, губернатор та його вища таємна рада останні дні тільки й чекають зачіпки, найменшої причини, щоб мотивувати нею виклик до міста війська. А робітництво дуже роздратоване. І мені доводиться щодня нагадувати товаришам, щоб вони додержували спокою. Довелося навіть відібрати всю зброю, залишивши її тільки у таких товаришів, в яких я цілком певний.

— Добре, перекажу все це, — сказала Мадлена. — Що я ще хотіла вам сказати?.. Невже забула? Ні, згадала. Товариш Галеран казав, що до двадцятого він сподівається закінчити свої досліди. Ми з ним розмовляємо так само щовечора.

— Сьогодні — шістнадцяте, — задумливо вимовив Боб Леслі. — Отже, через три дні?..

— Так.

Кілька секунд у капличці панувала мовчанка. Але ось Боб Леслі знов звернувся до Мадлени:

— Товаришко Мадлено, поясніть мені, будь ласка, як воно

робиться. Думав-думав і не додумався. Це ж виходить, що роботарі пошлють того Бірза під три чорти?.. Пробачте за такий вислів.

— Саме так, товаришу Боб, — відповіла Мадлена. — І справа ця зовсім не така проста, як здавалася недавно декому з присутніх. Ну що ж, поясню, коли зумію. Тім, — засміялась вона, — доведеться і вам, знавцеві справи, прослухати маленьку лекцію з радіотехніки. Ви нічого не маєте проти?

— Прошу, будь ласка. Тільки насамперед я хотів би пересвідчитися, чи відігрілися ви хоч трохи. Вашу руку, Мадлено!

Тім взяв Мадленину руку в свою і тихенько почав її розтирати.

— Ач яка холодна… Бідна, малесенька ручка, змерзла… Ми її відігріємо… Мадлена говоритиме, а ми відігріватимемо її руку…

Мадлена засміялась і, залишивши руку Тімові, почала говорити:

— Ви ніколи не були радіоаматором, товаришу Боб? — почала вона. — Ні? А слухали коли-небудь радіо? Ну, звісно, слухали. От всяка радіостанція, всякий передавальник пересилає електричну енергію через ефір. Один більше, другий менше, залежно від потужності. Звичайно, передавальники надсилають ту енергію в усі боки — і її можна прийняти приймачем усюди, куди вона дійде. Але можна ту енергію скерувати лише в один бік. То буде так зване скероване пересилання. Саме так пересилає енергію роботарям Говерсова станція, його передавальник. До речі, ви бачили на голові кожного роботаря оте невеличке блискуче коло — антену з срібної спіралі?

— Звісно, бачив.

— Так от, ця антена служить для того, щоб приймати з ефіру енергію, електрику з передавальника Говерса. Справа в тому, що керування роботарями Бірза дуже складне. Передавальник мусить давати їм і енергію, так би мовити, електричне живлення цих машин, і водночас керувати роботарями. Ну от, скажімо, в ефірі тече річка електрики від станції Говерса. Антена на голові роботаря — невеличкий канал, що ним ця енергія, ця електрика стікає до роботаря, до його акумуляторів, що ввесь час таким способом заряджаються. Зрозуміло це?

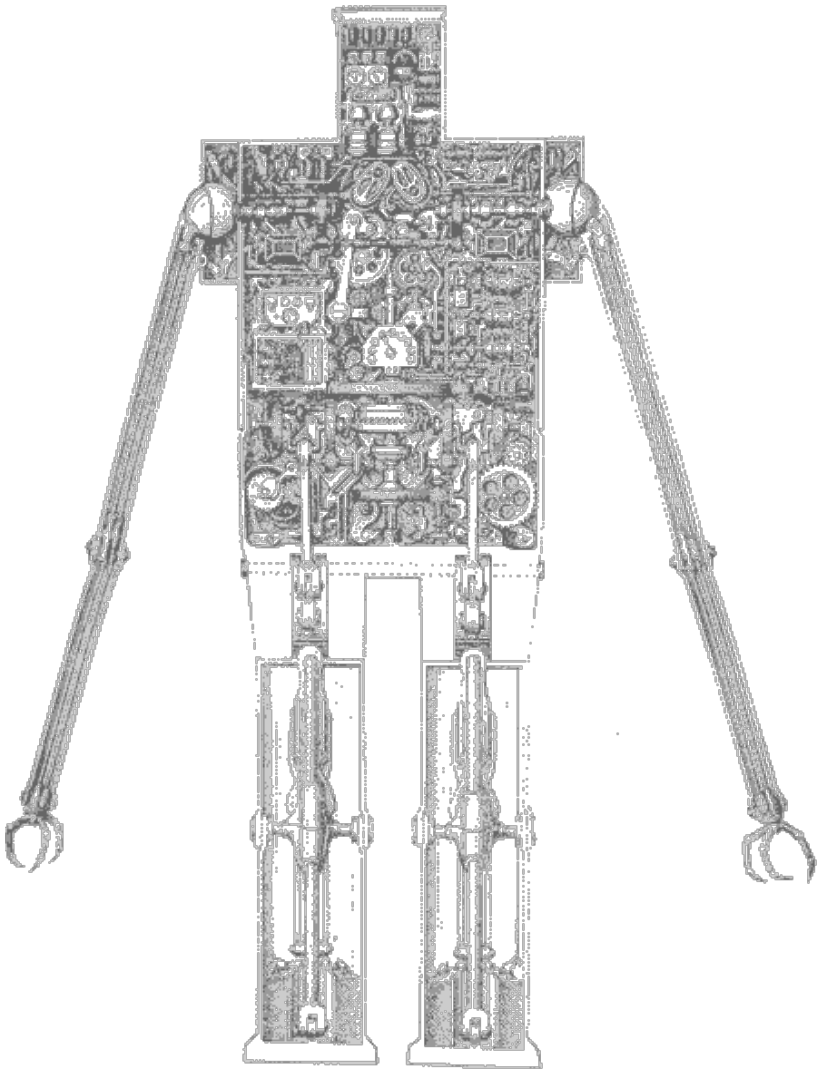

Схематичний розріз роботаря Томаса Бірда

— Можна зрозуміти, — тихо відповів Боб. — Але яка ж то хитра механіка?..

Мадлена усміхнулась:

— Це ще не так хитро. Бо я розповіла вам поки що про меншу половину механізму роботаря. От виходить, що роботар ввесь час дістає з ефіру енергію, якою він живиться. Але — треба ж ним керувати? Це друга половина справи — чи не найскладніша. Ну,

скажімо, передавальник подає радіом сигнали, як у азбуці Морзе — комбінації крапок і тире. Приймач, — а в голові кожного роботаря встановлено дотепний, чутливий радіоприймач, — приймач приймає ці сигнали. А в грудях роботаря вміщено складний механізм, який під впливом прийнятих сигналів надає руху тим чи іншим важелям — кінцівкам роботаря.

Боб Леслі почухав підборіддя.

— Дуже той… складно якось… — пробурмотів він.

— Зараз стане легше. Механізм в грудях у роботаря побудовано так, що він на кожен сигнал, прийнятий приймачем у голові роботаря, відповідає окремим рухом якоїсь кінцівки металічної людини. Скажімо — одна крапка примушує роботаря зігнути праву ногу в коліні. Дві крапки — зігнути ліву. Крапка-тире — підняти праву ногу. Тире-тире-крапка — скласти пальці лівої руки в кулак…

— І отак сигнал за сигналом? — перепитав зацікавлений Тім.

— Ага, сигнал за сигналом. Щось подібне до швидкодрукувального телеграфа, який передає сотні слів на хвилину. І залежно від цього, роботарі роблять ввесь час те чи інше, ті чи інші рухи, ту чи іншу роботу. Зрозуміло тепер?

Після мовчанки Боб Леслі відповів:

— Взагалі то зрозуміло. Але — як же…

— Що саме?

— Як же кожен з роботарів біля різних верстатів робить різні рухи? Адже передавальник один, він подає однакові для всіх сигнали. А роботарі роблять кожен своє. Цього я не розумію.

Мадлена радісно розсміялася.

— Дуже добре, Боб, дуже добре. Це запитання доводить, що ви зрозуміли основні принципи.

— А й справді, Мадлено, як це так? — зацікавився й Тім. — Адже, дійсно, сигнали для всіх однакові, а рухи різні.

— А про складний перемикач на грудях та спині роботаря ви, Тім, забули? — насмішливо перепитала Мадлена. — Отой самий, що його даремно намагалися переключити доглядач і сам Бірз. Пам’ятаєте? На грудях та спині роботаря, який зіпсувався, коли ми з вами мали такий чудовий вигляд штрейкбрехерів?

— Так що ж з того перемикача? — відверто здивувався Тім.

— Те, що той перемикач перемикає складну систему центрального механізму роботаря. Він як ключ для шифру. Поставили його в один стан — і роботар у відповідь на одну крапку зігне праву ногу в коліні, як я вам сказала. Поставили перемикач заздалегідь у другий стан — і

роботар. у відповідь на ту ж саму одну крапку вже піднесе руку і схопить щось на рівні грудей. Перемикач у третьому стані — і та ж сама крапка примусить роботаря відступити на крок назад. А таких становищ перемикача — кілька десятків. Звідси, зрозуміло, велика кількість можливих варіацій роботи механічної людини, що залежно від стану перемикача на один і той самий сигнал відповідатиме щоразу різними, але цілком обумовленими рухами.

— І виходить, кожен роботар мусить стояти лише біля того верстата, куди його поставлено?

— Поки не переставлено перемикач, так. Але, перевівши роботаря до другого верстата або поставивши його до іншої роботи, треба лише переключити центральний механізм на другий лад простим повертом перемикача. І все. Або тим самим перемикачем можна просто вимкнути механізм… як от намагався зробити Бірз з зіпсованим роботарем, пам'ятаєте?

— Так, — обізвався Тім.

— Тепер вже небагато залишилося, — продовжувала Мадлена. — Роботарі дістають енергію і сигнали через ефір. Ну, нас зараз цікавлять лише сигнали. Немов добрий приймач кожного роботаря налагоджено так, що він ловить з ефіру всі сигнали на хвилі довжиною дванадцять метрів. Це — довжина хвиль передавальника Говерса, його центральної станції керування роботарями. Всі умовні сигнали йдуть звідти…

— Мадлено, а як же Бірз керував роботарями за допомогою свого триклятого кишенькового генератора, з яким я не міг упоратися? — раптом запитав Тім.

— У тому й річ, що Бірз не керував безпосередньо роботарями. І ваше враження, Тім, було помилкою, яка й призвела до дальших неприємностей.

— Бач? Скільки я казав тобі про твою запальність? — підштовхнув Тіма Боб Леслі.

— Так. Це враження було помилкою, — продовжувала Мадлена. — Бірз за допомогою свого кишенькового генератора лише пересилав свої накази, висловлені умовними сигналами, центральній станції керування роботарями. Це все одно, якби він надсилав станції звичайні радіограми, навіть не шифровані. Він говорив умовними сигналами: «Переключіть роботарів на таку-то систему, вишикуйте їх в одну шеренгу, хай роботарі ідуть один за одним, хай спиняться, вимкніть того чи іншого роботаря…» Це були звичайні радіотелеграфні розпорядження, тільки шифровані. А черговий на станції керування

роботарями приймав ці розпорядження і залежно від цього включав ті чи інші автоматичні механізми, які вже мовою інших умовних сигналів пересилали роботарям ті чи інші конкретні накази.

— І, виходить, я…

— І, виходить, ви, Тім, натискуючи безладно на кнопки кишенькового генератора, відразу ж примусили чергового на станції, що приймав ваші сигнали, звернути увагу на їх безладність і безглуздя, пробачте на слові. Звісно, технік негайно ж подзвонив телефоном до Бірза, бо він вирішив, що кишеньковий генератор чомусь зіпсувався і перекручує сигнали, які надсилає Бірз. Адже технікові і на думку не могло спасти, що з генератором морочиться якась людина, яка не вміє поводитися з ним і лише вперше взяла в руки генератор, викрадений у Томаса Бірза…

— М-да… Це, звісно, в мене вийшло не зовсім добре, — чесно й відверто погодився Тім.

— Так от, закінчуючи мою лекцію, я хочу сказати таке: що сталося б, якби ми почали якимсь іншим передавальником пересилати в ефір сигнали такими ж точнісінько хвилями, що й передавальник Говерса, його центральна станція керування роботарями? Роботарі, настроєні на цю хвилю, приймали б наші сигнали, наші накази разом з сигналами і наказами Говерсової станції. А корилися б вони тому з передавальників, що був би потужніший. Бо його сигнали майже цілком приглушили б сигнали слабшої станції. Радіоаматори добре знають такі випадки, коли вони намагаються прийняти малосильну станцію, хвиля якої мало відрізняється від довжини хвилі іншого потужнішого передавальника. Слабішого з передавальників просто не можна приймати в таких умовах, бо його «забиває» потужніший. Отже, ми знаємо, що станція Говерса далеко не така потужна, щоб не можна було забити її хвилі іншим потужнішим передавальником…

— Майже розумію, — перебив Боб Леслі. — І той потужніший з передавальників є…

— Правильно! Хоч той передавальник, де працює Галеран, міститься дуже далеко, аж у Червоній Країні, проте — він один з найпотужніших у світі. Він щодня певної години скеровує всю свою енергію сюди в напрямі Нью-Гарріса, впливаючи своїми сигналами на роботарів і примушуючи їх, наприклад, підводити ліву руку. Це поки що досліди. А далі… Побачимо, що вони, ці роботарі, зроблять двадцятого числа.

Вона змовкла, замислившись. Тім доторкнувся до її руки.

— Галеран не говорив вам, Мадлено, нічого твердо про те, що саме

вони гадають зробити двадцятого?

— Досі нічого. Але вчора він сказав, що саме сьогодні дасть мені певні інструкції. Я була б дуже рада, коли б ви, товариші, надійшли до мене до того часу. Краще було б, якби ви були присутніми при моїй сьогоднішній розмові з Галераном.

— Важкенько, — відгукнувся Боб Леслі. — Адже нас можуть спіймати…

— Спробуйте, якщо зможете. На всяк випадок, я ось приготувала для вас ключ від дверей, щоб ви могли зайти до мене непомітно. Це з заднього ходу, знаєте, з двору.

Тім, перезирнувшись з Бобом, сховав ключ у кишеню:

— Гаразд. Спробуємо. Але сказати напевно нічого не можна, бо все залежатиме від обставин…

Раптом Боб Леслі прислухався. По тому, зробивши товаришам знак мовчати, обережно відчинив двері і вийшов з каплички. Тім насторожився.

— Щось трапилося. Чуєте? — прошепотів він Мадлені, схилившись до її вуха.

М’які кучері Мадлениного волосся приємно лоскотали йому губи.

Здавалося, що в напрямі до каплички повільно летів якийсь великий птах, що ввесь час жалісно стогнав. Але він летів не прямо, а, здавалося, ніби заплутаною спіраллю, бо його стогін лунав то праворуч, то ліворуч. Тім уважно прислухався.

— Хто це? — спитала Мадлена.

— Важкенько сказати. Я знаю, що так добре вміє кричати лише Майк Тізман. Але він заарештований…

До каплички вскочив схвильований Боб Леслі:

— Звідки він узявся, той Майк Тізман? Це ж він!

— Ти не помиляєшся, Боб? Адже Майк заарештований, він сидить у в’язниці.

— Ти хочеш сказати, Тім, чи я можу забути його манеру кричати? Кинь, бо я знаю цей умовний крик ось уже десять років.

Сказавши це, Боб Леслі знов вийшов за двері й неголосно, але виразно відповів таким самим криком. Через півхвилини до каплички зазирнув Майк Тізман власного персоною. Обличчя його було схвильоване, але він радісно сміявся:

— Здорові були, друзі! Ледве знайшов вас. Аж утомився. Ач, куди заховалися, сам чорт не знайде!.. — І він закашлявся.

Бобові й Тімові довелося перечекати, поки він заспокоївся. Тоді обидва разом нетерпляче запитали:

— Та звідки ти взявся? Розповідай!..

— Сидів у в’язниці. Мене допитували, загрожували… навіть пробували підкупити.

— Що?

— Так. Аж два агенти один за одним пропонували мені невеличкий подарунок у вигляді справжніх золотих монет або чека, щоб я пішов на волю та зв’язався з професіональною організацією, почавши агітувати за припинення страйку. Дурні! Звісно, я відповів, як треба. І все ж таки не розумію, з якої причини сьогодні ввечері вони випустили мене.

— Як випустили?

— Отак випустили. Просто прийшов доглядач, наказав зібрати речі і йти. Вивів за двері, за ворота в’язниці і сказав: «Можете йти, ви вільні». І все. Я й сам дуже дивувався.

Боб хитнув головою:

— Дуже дивна справа… Ти, між іншим, певний, що за тобою ніхто не стежив? Чи не слідкував хтось за тобою?

— Такого не помітив. А втім, після задушливого повітря у в’язниці, мене на вулиці взяв такий кашель, що я й світу не бачив.

Боб ще раз похитав головою:

— Не знаю, чи варто тобі було йти сюди.

Він знов озирнувся на вікно з відкритими ґратами — «заласний вихід», як він назвав його. І в ту ж мить насторожився: його чуйне вухо почуло якесь шарудіння. Ще через секунду він хутким рухом погасив ліхтарик і прошепотів:

— Ходу, товариші! За мною!

Немов миша, він зник у вікні. Тім схопив за руку Мадлену:

— Лізьте!

Але двері вже розчинилися. Яскраве світло електричного ліхтаря залляло капличку. Сухий голос вигукнув:

— Руки вгору!

Майк Тізман, як куля, метнувся до дверей. Пролунав сухий постріл. Але Майк виконав своє. Всією вагою свого тіла він впав на людину, що тримала ліхтар. Та випустила ліхтар — і він, упавши додолу, розбився. Чорна темрява знов поглинула все в капличці. Мадлена ледве чутно сказала:

— Тікайте, Тім! Скоріше!

Тім прослизнув у вікно. Ще один запалений ліхтар встиг освітити лише його ноги. Пролунав ще постріл, але було вже пізно. Тім зник, як перед тим зник Боб Леслі.

Майк лежав на підлозі і стогнав. З-під нього немов повзла і

поширювалася велика чорна блискуча пляма, що змочувала камінну підлогу і одяг Майка.

Дужий штурмовик із свастикою на рукаві підійшов, тримаючи револьвер, до Мадлени, що стояла, нахиливши голову. Він скерував на неї ліхтар. Світло ліхтаря падало їй на капелюх і пальто, залишаючи ноги в темряві.

— Прошу припинити боротьбу, містер Кроунті, — сказав застережливо штурмовик, виразно підморгуючи Мадлені на свій револьвер. — Інакше мені доведеться вжити зброю, хоч би як це було неприємно. Ідіть за мною.

Мадлена мовчки попростувала до дверей. Вона зрозуміла, що штурмовик помилився і прийняв її в темряві за Тіма. Його збили з пантелику Тімове пальто та капелюх, одягнені Мадленою.

«Хай заарештовують, — подумала Мадлена, — вони зі мною нічого не зроблять. А Тім і Боб устигнуть врятуватися».

Услід за нею два штурмовики-фашисти тягли пораненого Майка Тізмана, що не переставав стогнати. Ще цілий загін штурмовиків чекав біля каплички.

— А ті втекли? — спитав штурмовик, що супроводив Мадлену.

Це, очевидно, був старший.

— Втекли… Адже ніхто не знав, що в задній стіні є те вікно, — похмуро відповів хтось.

Мадлена радісно зітхнула: значить, усе гаразд.

Її вели просто до виходу з цвинтаря.

Біля воріт стояли два автомобілі. До одного з них штурмовики внесли пораненого Майка Тізмана, до другого підвели Мадлену. Ввічливий, сухуватий голос з автомобіля промовив:

— Сідайте, прошу вас, містер Кроунті. Дорогою ми ще встигнем поговорити не офіціально… перед тим, як ви відповідатимете на офіціальному допиті.

Мадлена мовчки увійшла в автомобіль і сіла, схиливши голову.

Людина, що сиділа в автомобілі, повернула вимикач. В автомобілі відразу стало світло. Чоловік у формі оглянув Мадлену і аж підскочив від несподіванки: він помітив під пальтом стрункі жіночі ноги в черевичках та тонких панчохах.

Кілька секунд в автомобілі тривала напружена мовчанка. Підвівши голову, Мадлена сміливо дивилася в обличчя командира штурмовиків, який люто розглядав її. Тепер уже Мадлені не було чого втрачати, все одно її пізнали. Вона бачила перед собою біляве обличчя з тонкими губами, над якими виднілися коротенько підстрижені вуси, бачила

зщулені очі, які пильно розглядали її.

— Так, — помовчавши кілька секунд, промовив чоловік у формі, — ми трохи помилились. Це не Тім Кроунті. Це — міс Мадлена Стренд. Шкодую, міс, що так вийшло, але доведеться вас заарештувати. Ми не хотіли цього, але ви нас примусили.

І Гордон Блек подав шоферові знак рушати.

18. ЯК ВМИКАТИ ПРИЙМАЧ

День сімнадцятого не приніс нічого нового, крім кількох дрібниць. По-перше, цей день принаймні на місяць спинив дальшу політичну кар'єру солодкоголосого секретаря, чолов'яги в синіх окулярах. Він гадав так: робітники голодують, їм стало надзвичайно важко, на них легко вплинути, не дуже розбираючись у засобах.

Отже, секретар показав свої карти. Зранку він знов прийшов до заводських воріт, де, як і завжди, зібралися робітники. Почувши, про що йдуть розмови, прислухавшись до сперечань, він вирішив, як то кажуть, узяти бика за роги, навіть не перевіривши, як завжди, чи є десь поблизу дужі полісмени або штурмовики з «Бойових хрестів». Саме це і згубило його.

«Як то можна було виступати, — казав він значно пізніше, — перед тими божевільними, не захистивши себе добрими полісменами чи то взагалі якимись добре озброєними хлопцями?..»

Але так він говорив пізніше. А сімнадцятого числа секретар в окулярах, мабуть, був дуже захоплений можливістю легкої перемоги над робітниками, діти яких ось уже кілька днів не їли нічого, крім картоплі.

— Дайте слово сказати, — рішуче вимовив він, насилу вилізаючи на паркан.

Робітники стихли і стовпилися коло нього: що скаже ця людина, яка видає штрейкбрехерам довідки про їхні «добрі наміри»?

Але секретар профорганізації чомусь відчув у цій презирливій цікавості справжню увагу до своєї персони. Він відкашлявся і почав:

— Любі друзі і товариші! Весь час ми, професіональна організація, так би мовити, намагались підтримати спокій між робітниками і компанією. На превеликий жаль, комуністи підбили вас на той злоповісний, знаєте, прямо скажемо, — божевільний страйк. Тепер ви бачите, що з того вийшло? Комітет заарештовано, роботарі працюють на ваших місцях коло верстатів, ви голодуєте. А згадайте лише, хто ввесь час попереджав вас, хто ввесь час звертав, знаєте, вашу увагу на недоцільність, так би мовити, злочинність цього нещасного страйку? Ми, професіональна організація…

— Та яка там професіональна організація? — пролунав чийсь

голос. — Не чіпляйся ти за неї. Кажи сам за себе.

— Професіональна організація — це ми, — додав ще хтось з натовпу. — Бо ми всі разом, єдиним фронтом боремося з капіталом. А ти від чийого імени говориш?

Чолов'яга в окулярах надзвичайно вміло робив вигляд, що не чує неприємних речей. Він спокійно продовжував:

— Ми завжди попереджали вас. Завжди піклувалися про ваші інтереси. Дехто з вас піддався на приманку комуністів. Помилився, значить. А тепер ви і самі бачите, що ми були цілком праві. Чи не так?

Він трохи перечекав, прислухаючись, чи не почує все ж таки звідкись хоча б поодиноких вигуків підтримки й згоди. Але робітники суворо й сухо мовчали. І чолов'яга в синіх окулярах заговорив далі, ще солодкіше, ще лагідніше:

— Знову ми, професіональна організація, звертаємось до вас з щирим закликом: киньмо страйк! Навіщо продовжувати далі такий недобрий лад? Компанія за останніми відомостями згоджується дещо збільшити зарплату і навіть зменшити на півгодини робочий день. Це просто надзвичайно, як добре ставиться до нас з вами компанія містера Говерса…

— До тебе, але не до нас! — почувся вигук зовсім недалеко від промовця.

Секретар скривив обличчя, але проковтнув цю пілюлю, немов не помітивши її.

— Чого нам ще треба? — вів він далі. — Навіщо продовжувати це божевілля? Зрадники-комуністи нівечать вам життя, проженемо їх! Установимо спокій та дамо можливість професіональній організації договоритись з компанією, дбаючи тільки про ваші інтереси…

— Отак, як досі дбали? — несподівано пролунав той самий голос, але вже зовсім близько від нього.

— Мерзотнику, скільки штрейкбрехерів надіслав Говерсові? — додав другий голос.

— Та чого його далі слухати! Доведемо негідникові, що ми ще не зовсім позбулися м'язів.

— Ану, злазь із паркана, приятелю! Зараз ми з тобою поговоримо як слід. Та не піднімай ногу, все одно стягну, — вже зовсім не жартуючи перейшов від слів до діла хазяїн першого голосу.

Жалісний зойк і лементування чолов'яги в синіх окулярах потонули у роздратованому гомоні натовпу. Здаля було видно лише, як підіймалися і опускалися руки, зрідка чути було важке гупання, мов кілька дужих боксерів невтомно тренувалися, оброблюючи своїми

важкими кулаками шкіряний тренувальний м’яч.

Через дві-три хвилини загін полісменів дістав негайний наказ: врятувати містера Топкінса, секретаря професіональної організації, від самосуду роздратованих робітників. Загін, енергійно працюючи гумовими палицями, почав врятовувати містера Топкінса, що тепер літав легше від волейбольного м’яча між розлютованими робітниками, збираючи щирі подарунки з важких ударів.

Містер Топкінс верещав, як порося; свої сині окуляри він уже давно загубив десь, і звільнені від них вузенькі його очі з білявими віями безпорадно озирались в усі боки, шукаючи допомоги. Лише після тривалої бійки з робітниками полісменам пощастило відбити нещасного секретаря.

Але додому він іти сам не міг. Довелось відвезти його до лікарні, де він і залишився — приблизно тижнів на два, бо навіть звиклий лікар жахався кількості синців, що оздоблювали обличчя та тіло шановного містера Топкінса.

Така була перша подія того дня. Робітники були надто знервовані, щоб цілком панувати над собою. Страйковий комітет ледве стримував їхнє бажання стати до відвертого бою з поліцією. Цього не можна було дозволяти ні в якому разі. Комітетові привезли з центру повторні категоричні директиви:

«Всіма способами підтримувати страйк, уникаючи одночасно будь-яких сутичок з поліцією або нападів на завод тощо. За нашими відомостями, Говерс з групою капіталістів, на підприємствах яких теж спалахнули страйки, добився від уряду згоди посунути до заводів військо, як тільки станеться перший відвертий виступ робітників. Майте на увазі, що недалеко вашого міста табором стоїть численне військо. Воно чекає лише наказу сунути на місто. Отже, можна навіть передбачати, що уряд через поліцію спробує спровокувати такі виступи. Бережіться провокаторів!»

Далі директиви оповіщали про те, що завтра будуть надіслані гроші, і закінчувалися так:

«Ще кілька днів треба перечекати, бо досі не остаточно з’ясувалися наші сили. Через два-три дні ви одержите чотири вагони зброї. Цей вантаж буде під маркою «залізного краму». Приготуйте приміщення і добрих людей для розвантаження, бо це треба буде зробити протягом однієї ночі».

Отже, члени страйкового комітету суворо спиняли всякі наміри робітників заходити в сутички з поліцією, хоч, одверто кажучи, їм самим давно вже свербіли руки зробити те ж саме.

Ні Боба Леслі, ні Тіма Кроунті біля заводу не було, бо їх старанно розшукувала поліція, яка працювала тепер особливо сумлінно під керівництвом нового свого начальника, керівника організації «Бойових хрестів» Гордона Блека. Власне, шановний секретар профорганізації містер Топкінс мав усі підстави бути незадоволеним з такої лінії поведінки Гордона Блека: адже якби Гордон Блек не вимагав від поліції обов'язково спіймати Леслі і Кроунті, — поліцаї були б коло заводу під час промови містера Топкінса і, безумовно, не припустили б такого неввічливого вчинку щодо його персони.

Майк Тізман лежав у лікарні. Його стан був безнадійний. Куля штурмовика прострелила його легені. А що штурмовики тієї ночі випробовували надрізані кулі, то куля, яка влучила в груди Майка Тізмана, розплющилася всередині його тіла і вирвала, виходячи з спини, великий шматок. Лікар бачив, що Тізман умирає. Порушуючи правила поліцейської лікарні, він спитав Майка після останньої перев'язки, коли поранений, закривши очі, ледве чутно стогнав:

— Може, вам треба щось переказати на волю?

Майк Тізман, не повертаючи голови, подивився на нього стражденними очима і з зусиллям відповів, бо кожне слово завдавало йому болю:

— Якщо можна, передайте товаришам, що я хотів загладити свою мимовільну провину. Я повинен був знати… я ж не хлопчик… що поліція щось хотіла вчинити, випускаючи мене без причини на волю. Отже, я вмираю щасливий, що своєю смертю допоміг товаришам врятуватися і зберегти їхню волю для нашої загальної справи…

— Може, передати щось вашій родині?

Але Майк Тізман уже не міг відповідати, він і без того надто багато сказав. У нього пішла горлом кров. То був його останній день. Надвечір він помер.

Він лежав на цинковому столі трупного покою поліцейської лікарні, худий, блідий і витягнений, мов після страшного нападу свого звичного кашлю. Він лежав мертвий, так і не побачивши синього моря, так і не побувавши в Червоній Країні, не здійснивши постійної мрії свого довгого життя.

Мадлена не знала нічого про смерть Майка Тізмана, бо вона сиділа в окремій камері центральної тюрми.

Спочатку, коли її привели до цієї камери, коли за нею з гуркотом зачинилися важкі двері і клацнув замок, вона не вірила собі. Адже єдине, в чому вона не мала сумніву, це те, що її не заарештують. Звідки в неї була така певність, вона не знала й сама. Але,

допомагаючи тікати Тімові, Мадлена спокійно ставилася до думки про те, що її захоплять штурмовики або полісмени.

Вона припускала, що їй хіба що вчинять допит зразу після затримання. Чомусь вона твердо вірила, що цей допит навіть не триватиме більше як кілька хвилин, що її відразу після нього звільнять, і що, це вже безумовно, ніщо не завадить їй своєчасно увімкнути приймач наступного вечора, щоб провести чергову розмову з Галераном.

Всі ці сподіванки не справдилися. Після сухого й суворого допиту, який провадив сам Гордон Блек, він сказав:

— Я попереджав вас, міс Стренд, що вам найкраще було б відверто й докладно розповісти нам про все, що ви знаєте в цій справі. На жаль, ви або мовчите, або розповідаєте, пробачте, такі речі, які аж ніяк не можна сприйняти за серйозні свідчення.

Він поглянув на Мадлену, мов чекаючи відповіді. Мадлена мовчала.

— Ну що ж, — зітхнув Блек. — Я сподіваюсь, що ви, міс Стренд, тримаєте себе так лише тому, що дуже знервовані нічними пригодами. Дійсно, це ж просто жахливо: така молода дівчина — і пробути майже цілу ніч на цвинтарі!.. Я дуже прошу вас заспокоїтися і висловлюю тверду надію, що завтра ви у спокійному стані розмовлятимете зі мною значно вільніше. Черговий, проведіть міс Стренд до призначеної їй камери!

Це розпорядження наче штовхнуло Мадлену. Вона зблідла, різко підвелася і, дивлячись просто в обличчя Блекові, запитала:

— Мене?.. До камери?..

— На жаль, так, міс, — сухо відповів Гордон Блек. — Черговий, виконуйте наказ!

Кілька годин Мадлена не могла примусити себе сісти на жорстке ліжко. Вона ходила по камері від одної стіни до другої, читала по них написи, що залишилися від її попередників. Це перший раз в її житті Мадлена опинилася у в’язниці, та ще в опрічній камері. Більше того, — її допитував сам начальник поліції! Це буває не дуже часто.

Взагалі ж, Мадлена не боялась ні в’язниці, ні камери. Єдине, що не давало їй спокою, це думка про те, що тепер вона не зможе ввечері провести чергову розмову з Галераном. Щодо цього, то сумніву не могло бути.

Лише на світанку, коли несподівано мигнувши, згасла електрика і на зміну їй через ґратчасте вікно камери пробилося перше проміння рожевого ранку, Мадлена примусила себе лягти на ліжко і закрити

запалені, втомлені очі. Але спала вона дуже недовго. Вона прокинулась, немов хтось її штовхнув.

Але очей відкривати їй не хотілося. Вона лежала і мріяла:

— Безумовно, це був лише неприємний, жахливий сон. От зараз я розплющу очі — і побачу свою звичну кімнату, одягнуся — і ввечері, коли до мене прийдуть Тім і Боб, розповім їм про цей кошмар.

Звісно, мрії залишилися самими мріями. Мадлені все ж таки довелося розплющити очі й пересвідчитися в тому, що її арешт, допит, камера у в'язниці тощо — були не сном, а неприємною, цілком реальною дійсністю.

Був уже ранок. Мабуть, зійшло сонце, бо в камері було дуже світло.

«Отак ітимуть години аж до пів на восьму вечора, — думала Мадлена, так само, як і вночі, вимірюючи камеру нервовими кроками вздовж усіх чотирьох її стін. — І рівно пів на восьму Галеран чекатиме моїх сигналів, а я ходитиму тут. Приймач стоятиме невключеним. Який жаль! Адже я залишила його вчора так добре настроєним, що досить повернути загальний вимикач — і все почне працювати. Чому я не встигла, не подумала сказати про це вночі Тімові? Усе було б тоді гаразд, він замість мене поговорив би з Галераном… А тепер?..»

Думки Мадлени плуталися, вона почувала цілковиту безпорадність.

Нарешті вона відчула, як втомилися її ноги. Тоді вона підійшла до маленького вікна камери, що було заґратоване товстими залізними прутами. Що можна було побачити за ним?..

Озирнувшись на двері, де виднілося малесеньке віконце, закрите залізними дверцятами, Мадлена швидко стрибнула на стіл, пригвинчений до стіни якраз під вікном. Схопившись обома руками за грати, вона жадібно дивилася.

Вікно виходило у двір, оточений кам'яною стіною. Вздовж тієї стіни, що на кожному розі мала спостережні вежі, розмірено ходив вартовий. Такі ж вартові стояли по вежах. За високою кам'яною стіною в'язниці, очевидно, був невеличкий майданчик, а далі простягся садок. Високі зелені дерева хитали в ньому під легеньким вітерцем свої верховіття.

Мадлена з насолодою дивилася на ті дерева, серед яких так приємно було б відпочити, полежати на м'якій траві…

І раптом вона ледве стримала вигук здивовання: вона помітила на одному з найближчих дерев садка людську постать. Що це таке? Людина сиділа на дереві і чітко й розмірено вимахувала руками.

— Що то за божевільний? Що він робить?

Людина на дереві міцно сиділа на великій гілці, зачепивши під нею

одну ногу за другу і тримаючись таким способом. Вона підводила то одну руку, то обидві разом. Мадлена уважно придивлялась. Людина на дереві, попрацювавши кілька хвилин, на півхвилини спиняла свої рухи, потім починала знов, не відриваючи очей від в'язниці. Мадлені здавалось, що людина дивиться прямо в її вікно. Напружуючи всі сили, Мадлена вдивлялась, намагаючись впізнати людину. І ось вона відчула, як дужче забилось її серце: людина на дереві був Тім!

Так, то він! Але що то він робить?

І майже в ту саму мить Мадлена зрозуміла: він щось переказує азбукою Морзе. Одна рука — крапка, дві — риска… Мадлена була надто досвідченим радіотехніком, щоб відразу не розшифрувати тих помахів:

— … в-м-и-к-а-т-и п-р-и-й-м-а-ч в-і-д-п-о-в-і-д-а-й-т-е п-о-м-а-х-а-м-и х-у-с-т-к-и…

Рухи спинились, але через кілька секунд почалися знову:

— … Я-к в-м-и-к-а-т-и п-р-и-й-м-а-ч в-і-д-п-о-в-і-д-а-й-т-е п-о-м-а-х-а-м-и х-у-с-т-к-и…

Тім повторював раз-у-раз одне і те ж. Не чекаючи далі, Мадлена різкими помахами свого білого носовичка відповіла:

— П-о-в-е-р-н-у-т-и в-и-м-и-к-а-ч з н-а-п-и-с-о-м с-т-р-у-м т-а д-р-у-г-и-й з н-а-п-и-с-о-м е-к-р-а-н п-о-т-і-м…

Двері камери широко розчинились, і до кімнати вбіг вартовий:

— Негайно киньте це!

Він вихопив з рук Мадлени хустку. У коридорі тривожно дзвонив сигнальний дзвінок. То другий вартовий викликав начальство. Мадлена озирнулась у вікно: чи не зможе вартовий побачити Тіма?.. Але людини на дереві вже не було. Вона зникла, і вартовий міг бачити тепер лише зелене листя, що гойдалося під подувами вітру.

Мадлена полегшено зітхнула: хоч вона і не встигла передати всього, проте й цього досить. Але який молодець Тім! Адже він зовсім не знає, здається, азбуки Морзе. Як же він спромігся передавати цілу фразу? Щодо відповіді, то це було ясно: Мадлена бачила, махаючи хусткою, як Тім записував те, що вона передавала, олівцем у блокноті.

Вона сіла на ліжко. Знервованості й напруженості її як не бувало. Тепер Мадлена була майже зовсім спокійна. Вона помітила навіть, що з невідомої причини на її обличчі на хвилинку з'явилася усмішка. Лише на хвилинку, бо після того вона зникла, як перелякане звірятко: до камери широкими кроками увійшов сам Гордон Блек.

Кинувши швидкий погляд на Мадлену, він, не спиняючи ходи, пройшов до вікна, легко стрибнув на стіл і припав обличчям до ґрат.

Очевидно, Гордон Блек і собі хотів знайти адресата, якому призначалася сигналізація Мадлени.

Вона тим часом з цікавістю дивилася ззаду на блискучі краги Блека, на його добре зшитий костюм, що нагадував собою форму офіцера. З не меншою цікавістю Мадлена розглядала фашистську пов'язку на рукаві Блека. Вперше вона звернула увагу на цей дивний знак. Чорна рогата свастика справляла на Мадлену огидне враження якогось павука, що вчепився у біле коло і цупко тримає його. Дивно, але Мадлена не відчувала нічого подібного до страху…

Гордон Блек зскочив назад на підлогу. Тепер він стояв спиною до вікна, заклавши руки назад і холодно дивився на Мадлену. Його завжди підкреслено-спокійне обличчя тепер було розлютоване. Він, видно, ледве стримував себе, щоб говорити більш-менш спокійно, він стискував складені за спиною руки і похитувався з каблуків на ніски і назад.

— Так, міс Стренд, — крізь зуби звернувся він до Мадлени, що дивилася на нього, не підводячись з ліжка. — Отак ви доводите нам вашу лояльність? Ви намагаєтесь навіть із камери зв'язатися з злочинцями, — адже ніхто, крім злочинців, не став би перекидуватись сигналами з мешканцями в'язниці. З ким ви розмовляли?

Мадлена, усміхаючись, мовчала: їй було чудно й цікаво дивитися на розлютованого фашиста.

— Гаразд, — по паузі продовжував Блек. — Ви не відповідаєте? Ото так ви вдячні нам за нашу коректну поведінку? Ви гадаєте, що так буде й далі? Ні! Вам ще не доводилося на власній особі відчувати, що таке справжній допит. Досі ми допитували вас «першим ступенем», ми просто запитували вас і не наполягали на тому, щоб ви давали відповідь, не говорячи вже про те, щоб вимагати від вас дійсно правдивої відповіді. Тепер я бачу, що для вас замало було б і «другого ступеня». Отже, — і він недобре посміхнувся, продовжуючи хитатися всім тілом з каблуків на ніски і назад, — сьогодні ж уночі ви взнаєте, що таке «третій ступінь» допиту.

Мадлена здригнулася. Вона чула, колись їй розповідали про такий спосіб допитувати, коли з людиною робили все, що спадало на думку катам-поліцаям. І, здається, це називалося саме «третім ступенем» допиту. Тоді вона не вірила, що в культурній країні, в добу електрики, літаків, соціалістичних партій, автомобілів і радіо — може існувати середньовічне катування ув'язнених, що нагадувало методи «святої інквізиції». Тепер доводилося повірити, бо Гордон Блек був людиною, не здатною жартувати…

— Переведіть міс Стренд до придатнішої для неї камери. Такої, щоб ніщо не спонукало її шукати крізь вікна побачення із знайомими та приятелями, — наказував тим часом Блек.

І, коли вартові вже вели Мадлену з камери, він не витримав штучної ввічливості і єхиднувато додав:

— У карцер без вікон!

19. РОБОТАРІ ПІДУТЬ З ВАМИ

Дві неясні постаті пробиралися, озираючись, повз паркан будинку Мадлени Стренд. Було вже досить темно; місяць, як і минулої ночі, вперто ховався за густими хмарами, на місто спустився вогкий туман, що накрив своєю білявою ковдрою вулиці і пригасив світло вуличних ліхтарів. Даремно вони намагалися розігнати туман своїм завжди яскравим промінням: туман був дужчий. І від ліхтарів залишалися тільки неясні білуваті плями у жовтому туманному молоці.

Дві неясні постаті пробиралися повз паркан, оглядаючись і помацки шукаючи хвіртку. Ось одна з них спинилася; враз спинилася й друга. Перша помацала рукою хвіртку, пробуючи відчинити її. Але хвіртка була заперта на замок. Тоді перша щось тихо прошепотіла другій і безпорадно розвела руками. Друга прошепотіла:

— Лізь ти перший, Тім, а я постережу. Коли перелізеш, перестрибну і я. Тільки спочатку добре обдивись, може, там хтось чекає.

Тім легко підтягнувся на руках і зазирнув за паркан. Скільки дозволяв бачити густий туман, у садку не було нікого. Гойднувшись раз і два вздовж паркана, Тім легко перестрибнув на той бік, впавши на підігнуті ноги. Під ним затріщала суха гілка — і Тім застиг на місці, тривожно оглядаючись. Пройшло не менш хвилини, поки він ворухнувся. В садку не було нікого.

Двома легкими ударами по паркані Тім подав знак Бобові, а сам пройшов далі, розшукуючи двері в будинок. Ось вони. Тім помацав їх: замкнено!

Позаду почувся глухий шум; то перестрибнув через паркан Боб Леслі. За кілька секунд він був коло Тіма.

— Все гаразд?

— Так.

— Відчиняй!

Тім тихо відімкнув замок ключем, який йому дала Мадлена минулої ночі, і відчинив двері. Всередині було теж тихо. Вони увійшли в кімнату, ще раз пильно обдивилися. Ні, боятись було нічого.

Тім поглянув на свій годинник: його циферблат, що світився зеленуватим світлом, показав двадцять хвилин на восьму.

— Маємо час. Сідай, відпочинемо.

Вони сіли недалеко від приймача. Тім вийняв цигарку і хотів запалити її, але Боб суворо спинив:

— Ти що, здурів? Хочеш, щоб полісмен, проходячи вулицею, побачив світло і зацікавився ним? Тім, з якого часу ти знов перетворився на дитину?

— Ну, не буду. Просто дуже втомився. Ти гадаєш, мені було легко вимахувати руками на дереві? А потім знов-таки не було часу відпочити.

— Згоден, що махати руками взагалі не така легка справа. Проте, хіба я тобі погано порадив?

— Авжеж ні, — відповів Тім. — Головне те, що я не знаю цієї триклятої азбуки Морзе. Записав те, що відповіла Мадлена, а що саме — чорти його знають. Самі тобі крапки та риски. Молодець той Петер Шванген, одразу прочитав!

— На те ж він і телеграфіст. Але вона все ж таки не встигла тобі всього переказати?

— Так. Урвала на слові «потім». Здається, до камери прибігли поліцаї, що помітили її рухи. А от я зараз спробую.

— Чи не рано?

— Ні. Якраз пів на восьму.

Тім підійшов до приймача, намагаючись роздивитися його ручки.

У темряві не було майже нічого видно. Тім вийняв а кишені маленький електричний ліхтарик і освітив ручки приймача.

Ось вони, ті вимикачі, про які казала Мадлена. Один з написом «струм», другий — «екран». Обережно, ледве доторкаючись, він повернув перший вимикач: лампи приймача засвітилися блідим жовтуватим світлом.

— Так, — похвально відгукнувся Боб.

Тім ще обережніше повернув другий вимикач: екран, уже знайомий йому з попередньої розмови з Галераном, засвітився приємним яскравим блакитним світлом. Здавалося, усе було гаразд. Правда, на екрані поки що нічого не було видно. Ним пропливали лише безформні світлові хмарки, що, здавалося, закривали собою всю поверхню екрана. Але це було, мабуть, тому, що Галеран ще не починав свого пересилання.

— Е, Тім, ми забули дещо зробити! Адже з вулиці можна побачити і тебе, і мене при цьому світлі. Гаси, я тобі кажу!

— Та…

— Гаси, упертий чортів сину!..

Тім вимкнув приймач, Боб підійшов до вікна і щільно затулив його завісою; те ж саме він зробив і з другим вікном. Потім він звелів:

— Ну, вмикай. І можеш тепер запалити цигарку. Закурю і я.

Тім знов увімкнув приймач. І майже одночасно на екрані серед світлових хмарок почала вимальовуватися знайома вже Тімові постать Галерана. Далекий співбесідник мов уважно придивлявся з екрана, ніби шукаючи чогось в кімнаті.

Тім проговорив, як колись Мадлена, прямо у мікрофон, що висів перед його обличчям:

— Добрий вечір, товаришу Галеран!

Вираз обличчя Галерана не змінився, залишаючись таким же підозрілим, мов він не чув вітання Тіма. Ще через кілька секунд його губи ворухнулися, і він заговорив, не змінюючи виразу обличчя:

— Хто це коло приймача? Мені потрібна Мадлена Стренд.

— Це я, Тім Кроунті.

— Я вас не бачу, — відповів холодно Галеран. — Я маю справи до товаришки Стренд.

— Вона заарештована, — похмуро відповів Тім. — Вона доручила мені вислухати вас про справи двадцятого числа.

Все одно, Галеран дивився підозріло. Він запитав:

— Чому ви не вмикаєте світла? Адже я вас не бачу. А мені треба пересвідчитися, чи це дійсно ви розмовляєте зі мною?

— Але цього не можна зробити, бо полісмени з вулиці можуть помітити світло і зацікавитись, звідки воно взялося в приміщенні заарештованої людини. Вони ж схоплять мене…

— І все ж таки, я не можу розмовляти з вами, не пересвідчившись наочно. Якщо ви дійсно Тім Кроунті, то саме ви мусите зрозуміти: як я говоритиму, не маючи певності, що це дійсно ви? Це було б надто необережно.

Тім безпорадно озирнувся на Боба. Із здивуванням він побачив як той задоволено кивнув головою і прошепотів: «правильно». Потім Боб узяв з стола електричний ліхтарик, яким перед тим вони освітлювали приймач і подав його репортерові, шепочучи:

— Світи на себе, тільки не дуже. Стеж, щоб світло не впало на завісу, бо інакше полісмен може помітити світлову пляму. Це буде ще гірше.

— Алло, товаришу Галеран, я освітлюю себе ліхтарем! — промовив радісно Тім.

Він натиснув кнопку, золотий промінь світла залив його — і в ту ж мить обличчя Галерана на екрані усміхнулося:

— Так, бачу, що це ви. Перепрошую за те, що вимагав пересвідчитись, але… та ви ж самі розумієте?

— Розумію, — відповів Тім, віддаючи ліхтарика Бобові. — Отже, я слухаю вас. Нам не можна довго перебувати тут.

— Кому то «вам»? Ви не сами?

— Так, зі мною голова страйкового комітету товариш Боб Леслі. Обох нас розшукує поліція.

— Привіт товаришеві Бобу Леслі. Починаю. Ми вирішили прискорити справу. Виступ роботарів призначено на дев'ятнадцяте число.

Тім і Боб пильно прислухались: виступ роботарів?

— Мені здається, можна передбачати провокаційні виступи поліцейських агентів, — вів далі Галеран. — Їм треба вигадати наочну причіпку для того, щоб посунути до міста військо. Ви, напевно, теж маєте такі відомості?

— Так, маємо, — відповів Тім.

— Отже, події треба прискорити. Так товаришка Мадлена заарештована? Шкода, шкода, але будемо сподіватися, що незабаром вона буде знов з вами. Товаришка Мадлена повідомляла мене, що наші досліди з роботарями дають дуже добрі наслідки. Тепер мені треба знати дещо про розташування заводу, майдану коло його воріт та головної вулиці, що йде від заводу до міста. Вам доведеться накреслити на папері невеличкий план і піднести його до приймача, освітивши на півхвилини ліхтарем. Я сфотографую його.

Тім накреслив план і зробив так, як казав Галеран.

— Гаразд, — відгукнувся через кілька секунд Галеран. — Усе зроблено. Ось вам тепер план дій дев'ятнадцятого числа, який би я порадив вам, коли ви нічого не маєте проти. Вранці ви збираєте якнайбільший мітинг коло заводських воріт. Поліція, можливо, намагатиметься стати вам на перешкоді, але це не важливо. Мітинг триватиме до дванадцятої години; о дванадцятій ви влаштовуєте демонстрацію непохитності робітників у справі страйку. Демонстрація рушить рівно о дванадцятій через заводський майдан, головною вулицею до міста. І до неї… — голос Галерана набув урочистості, — до неї приєднаються роботарі!

— Неможливо! — вигукнув Боб Леслі.

— Цілком можливо, — спокійно відповів Галеран. — Для того мені потрібний план, щоб знати, куди роботарі мусять іти з демонстрацією.

— То буде такий перелам, такий… — Боб не знаходив слів, щоб висловити свій захват. — То ж буде початок революції!

— Щодо того — ваші товариші в центрі знають це краще від мене. Моя справа лише допомогти вам подолати роботарів, виконати ваше прохання. Отже, маєте ще щось спитати?

По невеличкій паузі Тім несміливо запитав:

— Одне трохи незрозуміло, товаришу Галеран.

— Що саме?

— Адже кожен роботар на заводі стоїть біля свого верстата і робить свої осібні робочі рухи. Значить, у них включені різні системи для керування. Коли ви даватимете сигнали вийти на вулицю, то роботарі реагуватимуть на це по-різному…

Боб Леслі з повагою дивився на Тіма: рудий репортер доводив, що він добре засвоїв лекцію Мадлени з радіотехніки. Галеран зробив знак заспокоєння:

— Не турбуйтеся, товаришу Кроунті. Саме тому ми й обрали час для виступу роботарів рівно о дванадцятій, бо нам відомо, що саме о пів на дванадцяту щодня всіх роботарів приводять до головного складального цеху, щоб перевірити тим самим правильність і чіткість роботи їх механізмів. А для цього перед тим їхні системи включають одноманітно. Розумієте? Ми використаємо саме цей момент.

— Тоді зрозуміло, — погодився Тім.

Але Галеран продовжував:

— І все ж таки, краще застрахуватися від несподіванок. Ось чому я знов хотів би порадити вам звернути увагу на ту саму станцію керування роботарями.

— Про це ми сьогодні одержали нову директиву з центру. Дев’ятнадцятого числа зранку мусимо несподівано для поліції захопити в свої руки станцію керування роботарями, — сказав Боб Леслі.

— Дуже добре, — враз відгукнувся Галеран. — Тоді ось моє прохання до вас. Захопивши станцію, треба ще примусити чергових техніків, хоча б загрожуючи зброєю, переключити системи роботарів на шифр дев’ять. Прошу пам’ятати — шифр дев’ять. Це буде нам остаточною гарантією. Товариші, наш час вичерпаний, мусимо кінчати. На все добре, на все добре!

Голос Галерана змовк, водночас його зображення на екрані почало затягуватися світловими хмарками. Тім вимкнув приймач і повернувся до Леслі:

— Отже, Боб, справа набирає величезної ваги! Діло посувається до справжньої революції!

Боб Леслі не відповідав. Він замислився. Перед його очима

проходили надзвичайні картини: ось роботарі ідуть разом з робітниками, страйк у Нью-Гаррісі перетворюється на велику революцію, що остаточно скине капіталістів. Не самого лише Джонатана Говерса, а разом з ним і всіх інших. Товариші з центру повідомили про вагони з зброєю: чи встигнуть вони зробити це до дев'ятнадцятого?.. І багато інших думок виникало у голови страйкового комітету, який сидів, схиливши голову і зосереджено замислившись. Нарешті, він все ж таки почув голос Тіма Кроунті, що чи не втретє перепитував його:

— Боб, чого ж ти мовчиш?

Боб Леслі насилу відірвався від думок. Він підвів голову і хотів щось сказати. Але саме в цю мить тривожно задзвонив телефон. Цей гучний дзвінок справив на обох враження вибуху — так тихо було перед тим у кімнаті.

— Хай дзвонить, — махнув рукою Боб, — це до нас не стосується.

Але Тім відповів:

— Все одно ми зникаємо через півхвилини, нас не встигнуть спіймати. А це може щось для Мадлени…

Він підійшов до апарата, зняв трубку. Стурбований голос запитав відразу:

— Міс Мадлена?

Тім впізнав голос: це був Томас Бірз. І враз шалена лютість опанувала рудого репортера. Негідник Бірз, що керує боротьбою проти них, що полює на них — і разом з ними на Мадлену! — насмілюється удавати, ніби він не знає, що Мадлену заарештовано. Підлий прислужник капіталу! Дволична собака! Вилаявшись так про себе, Тім Кроунті відповів із серцем:

— Якщо вам невідомо, то я, Тім Кроунті…

— Що?..

— Так, я, Тім Кроунті, можу поінформувати вас, що Мадлену Стренд вчора вночі заарештували. Тепер вона сидить в поліцейській в'язниці, перебуваючи в лапах фашистської таємної поліції. Її допитують, не шкодуючи засобів. Здається, справа йде про «третій ступінь»…

Тімові довелося відняти трубку від вуха, бо Бірз у відповідь голосно застогнав. Потім голос його перетворився на майже звірячий крик:

— Її заарештували? І я нічого не знаю? Ви недотепно жартуєте!

Тім гаряче відгукнувся:

— Перевірте, ви ж маєте для цього можливості більші від мене. А

жартувати з вами я не збирався і не збираюсь.

Далі Тім відчув, як Бірз із силою кинув трубку. Він поклав і свою і повернувся до Боба:

— Цікаво, — сказав він, — Бірз нічого не знає про те, що Мадлену заарештували. Принаймні, так він каже. Як ти думаєш?

— Дурить! Цього не може бути, — рішуче відповів Боб Леслі. — Адже фашисти і поліція роблять щось лише погоджуючи все з Бірзом заздалегідь. Хай його. Ходім, Тім, на нас чекають справи!

20. ПІД ДОПИТОМ «ТРЕТЬОГО СТУПЕНЯ»

Цього разу проникливий Боб Леслі помилився. Томас Бірз справді нічого не знав про арешт Мадлени. Гордон Блек не повідомив його про це. Чому? Бірз не міг зрозуміти цього. Він бачив лише одне. Цей самий Гордон Блек забрав занадто багато сили, а ще більше має впевненості в своїй силі. Він зовсім не хоче рахуватись з наявністю в Нью-Гаррісі його, Томаса Бірза, винахідника роботарів і уповноваженого Джонатана Говерса. Проте, все це навряд чи так сильно вплинуло б на Бірза, якби справа йшла не про Мадлену.

Бірз з жахом думав про те, що Мадлена перебуває тепер в руках Гордона Блека. Адже ця суха людина здатна була на все. Блек за всіма ознаками не бачив у Мадлені Стренд нічого іншого, крім звичайного ворога, хіба що одягненого в спідницю.

Але — що Гордонові Блеку з того, що Мадлена Стренд жінка? Для нього це насамперед — майже єдине джерело, з якого він може витягти відомості про місце перебування зниклих Тіма Кроунті та Боба Леслі… Томас Бірз розумів, що слова Блека про допит «третього ступеня» не були ні загрозою, ні жартом, ні перебільшенням: новий керівник таємної поліції напевно не задумався б над здійсненням своїх слів.

Вражений звісткою про арешт Мадлени, Томас Бірз навіть не задумався над цікавим фактом: Тім Кроунті, що його ретельно розшукувала поліція, перебував у котеджі Мадлени, він розмовляв звідти телефоном. Бірзові було не до того.

Він лютував і бігав по своєму кабінету, враз втративши свою рішучість і звичку до енергійної ініціативи. Нарешті, він знов схопив телефонну трубку:

— Алло! Дайте таємну поліцію! Так. Алло! Дайте мені Гордона Блека. Питає Томас Бірз. Так. Що? Зайнятий? Та ви чули хто питає?

Черговий адьютант дуже ввічливо, але цілком непохитно відповідав, що полковник Блек надто зайнятий для телефонних розмов. Він надто зайнятий навіть для містера Томаса Бірза. Полковник Гордон Блек звільниться не раніше, як через півгодини. Більше нічого

не зміг добитися Бірз від адьютанта, крім ще одної фрази. І ця фраза найбільш вразила Бірза: «Полковник Блек тепер допитує заарештованих».

Хто знає, може саме тепер Гордон Блек допитує Мадлену? Томас Бірз згадав про «третій ступінь» — і зщулився, наче від холоду.

Ще через хвилину він прожогом кинувся з кабінета, накидаючи на бігу пальто.

Його автомобіль стояв, як завжди, біля дверей. Шофер куняв, загорнувшись у волохату хутряну шубу. Безумовно, він був дуже здивований з того, що містер Бірз вирішив кудись їхати під такий туман. Шофер був певний, що він прочергує без поїздки до самого ранку, до зміни: куди і навіщо можна було їхати крізь туман, рискуючи щокроку аварією?..

Проте, Бірз так рішуче кинув йому «до таємної поліції», що шофер ураз забув про сон.

— Швидше! Додайте газу! — звелів Бірз, відчувши, що автомобіль посувається повільно, мов напомацки, пробиваючи густу жовту стіну туману.

— Не можна, містер Бірз, надто великий туман.

Справді, за два-три кроки вже не було нічого видно.

Туман густішав. Вулиця була немов залита жовтою непроникливою рідиною. Автомобільні фари неспроможні були розвіяти густий туман, їх проміння безпорадно тануло за кілька кроків від автомобіля. Безперервні гудки лунали з усіх боків, змішуючись з дзвінками трамвая і вигуками прохожих. Бірз аж нетямився, але нічого не можна було зробити. Автомобіль примушений був посуватися поволі, бо інакше він міг врізатися в стовп або в якусь зустрічну машину.

Неначе для того, щоб ще більше роздратувати Бірза, автомобіль двічі примушений був навіть спинитися.

Перший раз його шлях перетяв патруль штурмовиків «Бойових хрестів». Спитавши, хто їде, та пересвідчившись, що то сам містер Томас Бірз, штурмовики, перепрошуючи, відступили. Бірз встиг лише запам’ятати широке сите обличчя начальника патруля. Спочатку це обличчя було таке суворе й пихате, ніби його хазяїн був принаймні генералом. Це тоді, коли він ще не знав, з ким розмовляє. Але взнавши, що перед ним автомобіль Бірза, штурмовик відразу зав’яв і відступав від машини, навіть не віднімаючи руки від кашкета та ввесь час кланяючись і перепрошуючи.

Другий раз шофера спинив патруль робітників-страйкарів. Ці поводилися зовсім інакше. Здавалося, що вони ледве стримували себе,

бо Бірз і тут встиг помітити одну дрібницю — міцно стиснуті кулаки, якими робітники тримали замість зброї товсті палиці. Ця друга зупинка розсердила Бірза, що вибухнув брутальними лайками:

— Нахабство! Яке право ви маєте спиняти автомобіль? Геть з дороги, бо інакше скуштуєте револьвера!..

Робітники похмуро відійшли, не відповідаючи жодного слова.

Автомобіль рушив далі, все так само розрізаючи світловими ножами фар жовту густу рідину туману. Похитуючись на подушках сидіння, Бірз згадав книжку, яку йому довелось одного разу читати, книжку про революцію в Червоній Країні. Здається, там також починалось з робітничих патрулів. Але там вони не відступали перед загрозою револьвера. Навпаки, траплялося частенько, що той, хто їхав автомобілем, примушений бував покірно залишати його, не сперечаючись віддавати автомобіль людям з гвинтівками в руках і йти далі самому пішки… Бірз рішуче відігнав ці спогади й думки: поки що тут країна Говерса, а не Червона!

— Приїхали, містер Бірз, — пролунав голос шофера.

Дійсно, автомобіль спинився перед темним будинком таємної поліції. Бірз вистрибнув з автомобіля і кинувся вгору сходами. І раптом він почув суворе:

— Стійте, бо стрілятиму!

Бірз спинився. Напроти нього, праворуч, ліворуч — стояло чимало людей у формі, із знаками свастики на рукавах. Такі ж люди бігли ззаду, наздоганяючи його. Кожен з них тримав у руках гвинтівку.

Бірз озирнувся: майже ввесь майдан перед будинком був заповнений великим загоном людей у формі, озброєних з ніг до голови. Лише де-не-де виднілись полісмени. Але їхні чорні костюми та шинелі танули у масі одягу захисного кольору. Недалеко від сходів Бірз помітив кількох офіцерів — так само з свастиками на рукавах, що розпоряджалися й віддавали накази.

Тим часом його оточили кільцем люди в формі.

— Куди йдете? — запитав Бірза один з штурмовиків.

— А хто ви такі, що запитуєте мене? — спокійно відповів Бірз.

— Організація «Бойових хрестів», містер Бірз, що боронить уряд і сучасний лад проти божевільних революціонерів, — з готовістю відповів Бірзові один з штурмовиків.

Бірз, придивившись, пізнав його: це був один з клерків заводської контори, що ще кілька днів тому приносив йому папери на підпис.

— Ви що ж, на варті тут?

— Так… Невеличка мобілізація… Проте, я не маю права сказати

вам щось докладніше. Пробачте, що затримали вас, містер Бірз. Прошу, проходьте. Товариші, це містер Бірз, знаменитий винахідник роботарів, — звернувся він до решти.

Тепер уже Бірза не затримував ніхто. Через хвилину він вдерся, як вітер, до кабінета чергового адьютанта:

— Де полковник Блек?

— Зайнятий, містер Бірз, — відповів йому адьютант, чемно підводячись.

— Скажіть йому, що я приїхав.

— Маю заборону, містер Бірз, звертатися до полковника Блека, аж доки він не викличе мене.

— Дурниці! Де він?

— Я вже мав честь відповісти вам, що він зайнятий.

— Де він, я питаю? — ще загрозливіше спитав Бірз.

— Допитує заарештованих у своєму кабінеті. Але він…

Томас Бірз не слухав далі. Він вибіг з кімнати і спитав першого, хто зустрівся йому у коридорі:

— Де кабінет полковника Блека?

Йому вказали. Бірз, не постукавши, широко розчинив двері, вбігаючи до кімнати. Він влетів до кабінета, не спиняючись ні на мить, але уже в кімнаті, не дійшовши до стола, застиг на місці.

То була велика кімната, залита світлом. За важким дубовим столом із цигаркою в руці, в розстебнутій куртці сидів полковник Гордон Блек. Він спроквола підводився назустріч Бірзові. Обличчя його було немов у машкарі холодної офіціальної ввічливості. Очі стежили за кожним рухом непроханого гостя.

Але не на нього дивився Бірз. Він бачив інше, від чого не могли відірватися його очі. Недалеко від стола була лава — широка дерев'яна лава з міцними ремінцями, що звішувалися з її боків. Коло лави стояло двоє дужих штурмовиків. Озираючись на людину, що несподівано вдерлася до кабінета, вони все ще тримали своїми міцними руками тендітну жінку, яка напівлежала на лаві, обпершись головою об стіл, наче непритомна. Це була Мадлена Стренд.

— Чим можу бути корисний? — повторив зовсім сухо і офіціально Гордон Блек.

Бірз, стискуючи кулаки, метнувся до нього.

— Ви насмілились, не повідомивши мене, заарештувати міс Стренд! Більше того, ви насмілились допитувати її вашими чортячими способами! Та я!..

Обличчя Гордона Блека зблідло від ледве стримуваного гніву.

Нервово потираючи руки, він спитав Бірза ще сухішим, ще гострішим тоном:

— З якого це часу державна таємна поліція і організація «Бойових хрестів» мусять запитувати дозволу містера Бірза для того, щоб провадити доручену їм роботу? Будь ласка, не втручайтесь у справи, що до вас не стосуються.

Бірз позеленів: так розмовляти з ним! Він озирнувся на Мадлену; вона лежала, відкинувшись назад, напівнепритомна. Обличчя в неї було бліде, як стіна, очі заплющені, вуста стулені у стражденну гримасу. Здавалося, вона нічого не чула, бо хоч розмова проходила у досить підвищеному тоні, вона навіть не повернула голови. Тим часом Блек продовжував, вже залишивши потирати свої руки, а спокійно склавши їх на грудях:

— Заарештована під час зустрічі з державними злочинцями Мадлена Стренд намагалася рухами розмовляти через вікно з людьми на волі. Вона відмовилась дати будь-які свідчення. Ми примушені допитувати її за вказівками законів.

— Себто мучити її? Катувати?

Гордон Блек іронічно посміхнувся:

— Я міг би не говорити вам про все це жодного слова, містер Бірз, — і тим лише виконав би свій прямий обов'язок. Але, бачачи ваш знервований стан і деяку збудженість, я спробую пояснити ще. Здається, містер Бірз не заперечував проти того, щоб допитувати за системою «третього ступеня» того хлопця, який був спійманий на заводі?.. До речі, ми дістали від нього цінні вказівки щодо його слів про ліву руку. Але про це потім. Отже, чому містер Бірз, що взагалі зовсім не проти допиту за вказівками закону, сперечається тепер? Для мене, як представника закону, як начальника поліції, — немає ні Джіма Кемпа, ні Мадлени Стренд. Є лише заарештовані злочинці, від яких треба за всяку ціну дістати правдиві і докладні свідчення, від яких залежить дальший хід розслідування справи і ліквідація діяльності так званих революціонерів.

Гордон Блек говорив все це урочисто, не зводячи погляду з Бірза. Він чудово розумів, що його позиція була непохитна. І справді, Бірз не відразу знайшовся, що відповісти. Адже Блек з свого погляду був цілком правий, для нього було все одно кого катувати — хлопця-робітника Кемпа чи Мадлену.

— Але Кемп безумовний злочинець. Він пройшов на завод без дозволу, він розкидав прокламації… — спробував заперечувати Бірз.

— Це не доведено. В нього знайшли лише одну напіврозірвану

прокламацію, — зауважив Блек.

— Все одно, Кемп — брудний робітник, — спалахнув Бірз. — А тут інженер! До того ще й жінка. Я не можу цього допустити!

— Зрештою, я зовсім не наполягаю на тому, щоб ви допускали це або не допускали, — Гордон Блек зробив помітний притиск на слові «ви». — Допит заарештованої провадимо ми, — і це виключно наша справа.

Томас Бірз відчув цілковиту безпорадність. Дійсно, він не міг тут нічого зробити. Але Гордон Блек, видимо, вирішив ще щось. Мов заспокоюючи, він ввічливим рухом руки попрохав Бірза сідати, сів сам у своє крісло за столом і, знижуючи голос, сказав:

— Киньмо цей неприпустимий тон нашої розмови, містер Бірз. Я не хочу остаточно псувати наші взаємини, продовжуючи сперечання, бо, кажучи відверто, ви надто збуджені для того, щоб вести офіціальну розмову. Ви рішуче проти того, щоб ми допитували міс Стренд? Гаразд, я можу припинити цей допит. Але попереджаю, що я примушений буду поінформувати про це містера Говерса і додати, що, на мою думку, цим втручанням ви зірвали мені проведення слідства. Отже?.. Гаразд, якщо ви не міняєте своєї думки, я зроблю так, як ви бажаєте. Але перед тим дозвольте сповістити вас про наслідки допиту того хлопця, Джіма Кемпа. Пам’ятаєте його слова про ліву руку роботарів?.. Вам нічого не доводилось чути про це від ваших доглядачів?

Бірз пригадав: так, учора, та й сьогодні, помічник доповідав йому, що невідомо з якої причини роботарі в один час, рівно о дванадцятій годині ранку чомусь підвели свої ліві руки. Так, так! Бірз з приводу цього навіть запитав відомостей від центральної станції керування роботарями. Але техніки на станції дуже здивувалися і відповіли, що вони нічого не знають про причину такої незрозумілої риси в поведінці залізних людей.

— Так, мені говорили, — і Томас Бірз переказав Блекові те, що згадав.

Очі Гордона Блека запалали, обличчя пожвавішало:

— Цілком збігається з моїми відомостями, — відповів він, забувши про свою холодну і офіціальну стриманість. — Так воно й є. Можу вам сказати, що це зовсім не ваша станція керування роботарями спричинила ці рухи. Це вплив якогось іншого передавальника.

— Що?..

— Так. Джім Кемп під допитом «третього ступеня» заявив ось що.

Гордон Блек дістав із столу папку з паперами, розгорнув її,

знайшов якийсь протокол і тихо прочитав з нього, поглядаючи на Бірза:

— «… мене надіслав до заводу страйковий комітет в особі Боба Леслі та Тіма Кроунті, щоб напевне дізнатись, як будуть поводитись роботарі рівно о дванадцятій годині. Я повинен був уважно стежити за їхніми рухами, особливо — лівої руки. Вони мали її підвести на мить і, це означає, за словами Леслі й Кроунті, нашу перемогу. Бо на них хтось впливатиме, щоб вони перестали слухатись компанії. Як саме це робиться — я не знаю…»

Бірз не вірив своїм вухам. Він простяг руку до Блека:

— Покажіть… — голос його був хрипкий і уривчастий.

Гордон передав йому папку. Бірз уважно перечитав написане і відкинувсь у кріслі, все ще тримаючи в руці папку з паперами. Справа набувала зовсім іншого характеру. Бунтівники насмілювалися втручатися до керування роботарями! Гордон Блек уважно стежив за Бірзом, він ввічливо підсунув до нього коробку з цигарками:

— Закурюйте, прошу. Це заспокоює. Як бачите, ми не марнуємо часу, а, навпаки, встигли вже взнати дещо ґрунтовне, таке, що дозволяє нам посуватися вже з відкритими очима. І… І здається, ви даремно хвилювалися у справі міс Стренд.

Томас Бірз озирнувся: Мадлена так само лежала, не рухаючись. Штурмовики стояли біля неї, один з них тримав напоготові склянку з водою. А Блек продовжував:

— Маю підстави гадати, що міс Стренд багато чого знає в цій справі. Бо, крім неї, в усьому місті немає жодної людини, що могла б допомагати страйковому комітетові в суто технічних питаннях. Сподіваюсь, що тепер ви не станете більш сперечатись?.. Міс Стренд треба, — він рішуче підкреслив слово «треба», — допитувати за всіма вказівками закону, які б вони не були суворі, щоб дістати від неї потрібні нам свідчення.

Здавалося, Бірз втратив можливість сперечатися. Протокол із свідченням Джіма Кемпа зробив своє діло. Але саме в ту хвилину, коли Томас Бірз уже зовсім ладний був згодитися, взяти назад свою заяву і не втручатися більше у справи Блека, — він почув легкий стогін. То стогнала Мадлена, приходячи до пам’яті. Штурмовик негайно подав їй води. Бірз, сховавшись за високою спинкою крісла, стежив за Мадленою, яка його не бачила. Він чув кожне слово Мадлени:

— Звірі… кати… Все одно я нічого не скажу!..

Голос її зривався:

— Вам не допоможе ваше електричне приладдя… хоча б ви спалили мене живцем…

Гордон Блек скривив обличчя: справа псувалася! І дійсно, Бірз забув про все, що тільки-но чув і читав. Він підскочив з крісла і стукнув кулаком по столу:

— Жодної хвилини вона не залишиться тут! Доповідайте Говерсові, робіть що хочете, я забираю її з собою. Розв'яжіть її! — звернувся він загрозливо до штурмовиків.

Ті безпорадно поглядали то на Бірза, то на Блека, не насмілюючись виконати розпорядження, яке йшло не від їхнього начальника.

— Так… — задумливо сказав Блек. — Ну що ж, нічого не можу зробити… Шкода, коли до справ плутаються особисті взаємини!..

— Відв'яжіть її! — заревів замість відповіді не своїм голосом Бірз.

Блек спокійно кивнув головою штурмовикам:

— Гаразд. Розв'яжіть.

Через хвилину Томас Бірз виводив Мадлену з приміщення таємної поліції. Він не слухав нічого. Обличчя його палало від гніву. Мадлена йшла, важко спираючись на його руку, змучена допитом «третього ступеня». Вона час від часу нервово здригувала. Томас Бірз немов крізь товсту ковдру чув загрозливий голос Блека, що говорив йому вслід:

— Ви каятиметеся в цьому, містер Бірз. Я виконав вашу вимогу тільки тому, що вам надано необмежені уповноваження від губернатора… Але… Ви самі побачите, що наробили. Та тоді вже буде пізно.

Ці слова Томас Бірз сприймав механічно, тої хвилини вони не доходили до його свідомості. Чомусь він згадав про них тільки в автомобілі, посадивши в нього Мадлену і наказавши шоферові їхати до заводу. Але відразу ж Бірз знов забув про ці загрозливі слова, помітивши на безпорадно простягнених руках Мадлени червоні сліди, наче від опіку.

То були сліди допиту «третього ступеня».

21. ДО ЗБРОЇ, ТОВАРИШІ!

Новина бігла робітничими кварталами, передавалася з одного будинку до одного. Томас Бірз поставив роботарів охороняти завод укупі з полісменами. Озброєні фашистські загони, складені з службовців і торговців, охороняють разом з поліцією установи, несуть службу по вулицях та майданах. Вони не пускають нікого на заводський майдан. Поліція вкупі з фашистами наступає!..

А слідом за нею йшла друга новина, що тішила робітників і сповнювала їх надією, ні, не надією вже, а певністю перемоги. Але про ту другу новину знали не всі, її передавали обережно тільки твердим, випробуваним людям:

— З центру прибула зброя. Сьогодні її вивантажуватимуть. Буде з чим дати відсіч поліції та фашистам! Буде чим збити рогатий хрест!

Обидві новини були правдиві. Томас Бірз дійсно виставив роботарів коло заводських воріт. Він поставив їх, як вірних залізних вартових. Роботарі нерухомо стояли, схрестивши руки на грудях і загороджуючи своїми міцними постатями входи. Для чого зробив це Бірз — ніхто не знав.

Також правдою було й те, що штурмові фашистські загони «Бойових хрестів» одверто виступили проти страйкарів. Це вже були заходи нового керівника поліції та фашистської організації Гордона Блека. Фашистські бойові загони зайняли заводський майдан, зайняли вулицю перед поліцією, банком і найголовнішими установами. Очевидно, адміністрація вирішила добре охороняти свої фортеці під час бою, що мав незабаром початися.

Щодо зброї — страйковий комітет дістав із центру повідомлення, що саме сьогодні ввечері прибувають вагони зброї, як і сказано було раніше, під назвою «залізний крам».

— Починається дуже серйозна справа, — сказав Бобові Леслі Тім, прочитавши повідомлення та показуючи на свіжі газети.

— А що в газетах?

— Почитай, побачиш.

Боб узяв газету. То були, звісно, буржуазні видання, що лаяли страйк робітництва останніми словами. Але вони не могли тепер замовчувати справжніх подій, бо про них докладно писали

комуністичні листівки, сила яких виходила підпільно. Ніяка поліцейська досвідченість і суворість, ніякі найрішучіші заходи не могли допомогти урядові ліквідувати ті підпільні редакції та друкарні й припинити вихід листівок.

Газета «Дейлі Телеграф» писала:

«Події останніх днів показали, що з революційним рухом не можна поводитись так, як це робив досі уряд. Відкриті сутички з поліцією озброєних робітників, очолюваних комуністами, в Джернеї, Коломбо, Тридауні та інших містах доводять, що м'якотілі заходи не допоможуть. Справа йде вже про спроби робітників під орудою злочинців-комуністів повалити владу і зробити революцію. Своєчасно уряд запевняв, що він держить військо напоготові. Де ж воно? Десятки вбитих та сотні поранених полісменів — ось наслідки сутичок, що відбуваються по всій країні. Ми вимагаємо рішучих заходів, щоб подолати революційні виступи. Бо вони знесилюють країну і не дають мирним громадянам можливості чесно працювати. Треба силою зброї роздавити кубло комуністичних злочинців, що звуть себе революціонерами. Треба починати робити це з Нью-Гарріса, що є справжнє джерело комуністичної пошесті».

У розділі «Телеграми» говорилося:

«За нашими відомостями близько Нью-Гарріса сконцентровано кілька полків територіального війська. Учора ці полки дістали наказ виступати в напрямі до міста, що перебуває фактично під владою комуністичного страйкового комітету. Ця злочинна організація захопила в свої руки всі громадські установи. Ми сподіваємося, що відважне військо встановить порядок і безжалісно покарає порушників його».

Боб Леслі відклав газету; обличчя його було похмуре. Він бачив, що Тім сказав правду: починається дуже серйозна справа. Як видно, уряд двигає військо, не діставши бажаних наслідків від спроб спровокувати сутички з поліцією. Для того, щоб виправдати себе, уряд подав до газет брехливі відомості, ніби страйковий комітет захопив місто в свої руки.

— Якби ми таке справді зробили, який галас зчинили б газети тоді? — сказав він нарешті. — Напевно, вони б не задовольнились отакою маленькою заміткою.

— Так чи так, а військо посувається до міста. Чи встигнемо ми вивантажити й роздати зброю? Адже ж треба бути напоготові.

— Встигнемо. Загони в нас організовано. Кожен знає своє місце, а барикади зробити — справа одної години.

Боб Леслі не гарячився. І в його словах відчувалася така впевненість, що Тім заспокоївся. Ця людина тримала в своїх руках всі чисто нитки складного механізму повстання, що мало початися найближчим часом. Тім придивлявся, як Боб Леслі спокійно розмовляв з робітниками — організаторами загонів, що приходили до нього по розпорядження та інструкції..

Він усе чисто пам'ятав, не забуваючи жодної дрібнички; пам'ятав навіть ім'я кожного з людей, що про них згадували організатори. Він говорив завжди спокійно, не підвищуючи тону, його інструкції були такі чіткі й тверді, що організатори сприймали їх майже завжди без заперечень. Іноді дехто пробував доводити своє, не згоджуючись із ним. Тоді Боб Леслі докладно пояснював, чому він вважає за доцільне зробити саме так, а не інакше. І організатор мусів погодитись, бо виходило, що голова страйкового комітету знає кожний район навіть краще, ніж безпосередній керівник того району.

Боб помітив, як прислухається Тім до його розмови з черговим організатором загону. Коли його співрозмовник вийшов, Боб, усміхаючись, сказав:

— Що, тебе дивує моя певність? Га?

— Ні, не дивує. Просто я думаю, що робітництво не помилилось, обираючи тебе на голову комітету. Як не помиляється й поліція, ретельно розшукуючи тебе.

— Нема нічого дивного, — немов відповідаючи самому собі, задумливо сказав Боб. — Адже я народився тут, знаю всіх і все. А пам'ять у мене добра. Ну, гаразд. Давай обміркуємо ось що.

Він підсунув до Тіма аркушик паперу з накресленим на ньому планом. Тім пізнав заводський майдан, від якого тяглась широка головна вулиця, що доходила аж до самого вокзалу. Далі йшли інші вулиці, на яких олівець Боба зробив позначки, немов перекреслив їх.

— Це я сьогодні вранці пробував ще раз накреслити план барикад та оборони від війська. Бач, солдати можуть прийти тільки з цього боку, через вокзал. Ми спинимо їх рух трьома барикадами — ось я накреслив їх тут. До речі, нам дуже з руки, що вони мають увійти саме з цього боку. Сьогодні вночі ми вивантажимо вагони із зброєю. А від вокзала до барикад — всього кілька кварталів. Себто, дуже легко передавати зброю до барикад. Вночі на вивантаженні працюватимуть четвертий і п'ятий загони — щось із чотириста чоловік. Звечора три загони починають будувати барикади. Ми обложимо поліцію, заводський майдан та банк. Побачимо, як витримає наш натиск фашистська банда! Ось побачиш, вони хоробрі тільки тоді, коли

справи не доходять до серйозної бійки.

— Проте, чи вистачить у нас зброї? Адже фашисти, ці самі «Бойові хрести», дуже добре озброєні.

— Вистачить! У нас є досить своєї власної зброї, крім надісланої з центру. Є і револьвери, і гвинтівки, навіть кілька кулеметів знайдемо. Просто, досі ми твердо виконували наказ — уникати будь-яких сутичок. Зброя лежала захована. А сьогодні зранку вона вже не лежить, її розподілено між товаришами.

Тім із захопленням поглянув на Боба: справді, надзвичайна людина! Мати зброю — і, виконуючи директиви, не чіпати її, хоч Бобові, як і іншим, аж руки свербіли дати відсіч фашистам!..

— Так, — говорив далі Боб Леслі. — Це ми зробимо. Я не знаю, звичайно, чи легко нам буде вибити фашистську наволоч та скільки з наших залишиться там лежати. Але під такий час не можна думати про окремих людей, про жертви. Ми повинні перемогти будь-що-будь. Розумієш? Місто буде наше на чому б то не стало. Останній бій!.. А робітники-залізничники тим часом допоможуть нам вивантажувати зброю, хоч для цього нам цілком вистачило б і власних сил. Але це має спеціальне значення, як вияв солідарності. З десятої години вечора можна вже починати наступ: адже дальше вивантаження може продовжуватися під захистом озброєних наших загонів. Бач, я хочу бути певним, що військо не зможе зірвати вивантаження. Це все стратегія. А ось тобі тактика та політичний бік справи. Зараз треба відіслати до друкарні текст чергової прокламації до солдатів, щоб її до вечора видрукували та щоб ми встигли передати потрібну кількість туди, за вокзал. Треба, щоб на кожному будинку була ця прокламація. Ось прочитай, я тут пробував скласти її.

— Та коли ж ти все встиг зробити? — здивувався Тім. — Я гадав, що виступ війська для тебе новина.

— Не зовсім. Так воно мало бути. Розумієш, тільки дитина не почала б заздалегідь готуватись, коли справа йде про такі серйозні речі. А втім, читай.

Тім узяв аркушик паперу і прочитав:

— «Товариші солдати! Проти кого ви йдете? Кого будете розстрілювати? На кого ведуть вас ваші офіцери? Проти ваших братів-робітників, які винні лише в тому, що вимагають від капіталістів всього тільки людських умов життя. Замість відповіді на такі справедливі вимоги, капіталісти поставили до верстатів залізних потвор — роботарів. Хоч і зазнаючи злиднів та голодування, робітництво не припиняє страйку, борючись проти поліції. Капіталісти

бачать упертість робітників — і надсилають до міста вас, сподіваючись, що ви силою зброї задушите революційний рух. Чи зробите ви таке? Чи підіймете ви рушниці проти своїх братів?»

— Так, так, — ствердив Боб, що уважно слухав.

— «Згадайте, — читав Тім далі, — що всього рік тому ви були такими ж робітниками. Повернувшись додому, ви знов одягнете робітничий одяг, щоб піти на роботу. Але чи побачите ви тоді знов ваших батьків та братів? Чи не відповість вам мати, заливаючися сльозами: «Його вбили солдати!»? Товариші, ми закликаємо вас: спиніться! Поверніть ваші рушниці проти тих, хто штовхає вас розстрілювати ваших братів. Приєднуйтесь до нас, допомагайте нам скинути владу капіталу та утворити нашу пролетарську владу!»

— Ну як? Не треба переробляти? — спитав Боб. — Адже ти спеціаліст цієї справи, тобі це знати найкраще.

— Ні, добре написано. Коротко й виразно. Зараз надішлю до друкарні. Отож лютуватимуть офіцери, побачивши таке… Чого ти усміхаєшся, Боб?

Справді, Боб Леслі усміхнувся. Він слухав Тіма, стукаючи пальцем по столу, і, здавалося, перечікував, поки Тім закінчить свою фразу.

— Та чого ти?

— От дивлюсь я на тебе, Тім, і думаю. Як може бути людина розвиненою, розумною і водночас не розуміти найпростіших справ практичної політики?

— Це ти в мій бік?

— Так, я натякаю на тебе, якщо це можна вважати за натяк. Невже ти, хлопчику мій, гадав, що ми, чекаючи на наступ війська, так от сидітимемо і сподіватимемося лише випадкового впливу якоїсь листівки? Отакого метелика?

— Але ж ти мені раніш нічого про це не говорив, — трохи образився Тім.

— Не говорив, бо й без цього в тебе було досить клопоту. Але хіба ти й сам не розумієш, що робота серед солдатів — невід’ємна частина всієї нашої політичної роботи? Проте, ось, здається, сюди йде Дік Ольс. Прислухайся до нашої з ним розмови — вона тобі пояснить дещо.

До кімнати увійшов високий, чорнявий чоловік у військовому одязі. На петлицях його форми були значки одного з полків, які стояли табором недалеко Нью-Гарріса. Чоловік простяг руку Бобові, потім Тімові:

— Алло, хлопці, їду! Побачивсь із своїми, усе побачив, зібрав

матеріали. Боб, якщо маєш щось сказати, то поспішай, мені ніколи. І без того я з учорашнього вечора у відпустці.

Боб Леслі іронічно поглянув на нього і підморгнув:

— Розмовляєш, як справжній солдат. Хто ж це тобі відпустку дав? Чи не командування?

— Звісно, командування. Тільки не військове, а революційне, товаришу голова страйкому. Між іншим, Боб, чи не здається тобі, що ти мусиш уже змінити вивіску?

— Себто?

— Який же з тебе тепер голова страйкового комітету? Ти тепер мусиш називатися головою революційного комітету.

Боб Леслі махнув рукою:

— Не в назві справа, встигнемо ще все зробити. А ти й справді, Дік, став бездоганним солдатом.

— Та знаєш, Боб, до кого пристанеш — сам таким станеш. Я за ці два тижні вже так звик до солдатського одягу, що навіть і не помічаю його.

— Бачу, бачу. Непоганого солдата ми вигадали! Ну, скажи все ж таки коротенько, як воно йдеться там серед війська?

— Усе гаразд, Боб. Той час, що уряд перечікував, не наважуючись посунути військо на Нью-Гарріс, став нам у пригоді. Роботу розгорнено. Маю вісімнадцять організаторів — добрі хлопці, що ще до мобілізації були членами комуністичної партії. Вони стоять кожен на чолі своєї десятки. Отже, маємо вплив на кожну роту кожного полку.

— Але не всюди, здається, твій вплив досягає мети. Ти розумієш, про що я кажу…

— Авжеж! Звичайно, кілька рот у сьомому полку не пустять до себе моїх хлопців та й я сам не надішлю їх туди. Бо там зібралися вершки фашизму, той полк укомплектований майже виключно з колишніх полісменів, молодих службовців та буржуазних синків. Але — ми добре пам’ятаємо про це. Ще не встигне військо підійти до міста, як ми покінчимо і думати про той полк.

Дік Ольс зробив широкий загрозливий помах рукою, наче стирав нею щось.

— Як саме?

— Він добре озброєний, цей полк, — добре озброєні і ми. Коли тих людей не можна переконати словами, — ми переконаємо ворога зброєю. Будь певен, Боб. Ми напоготові і зламаємо опір і офіцерів, і фашистських рот.

Боб поклав руку на плече Діка:

— Та я то добре знаю і тебе, і твоїх хлопців. Але чи не помічає командування вашої роботи?

— Гадаю, що підозріває. Але ми дуже законспіровані. Нас голими руками не візьмеш. А це що? — спитав Дік, беручи аркушик паперу, який подав йому Боб.

— Це ми вирішили ще трохи допомогти тобі. Буде метелик такий. Сьогодні вночі приставимо на той бік, розкидаємо, розклеїмо. Добре?

Дік Ольс проглянув написане і відповів, повертаючи аркушик назад:

— Дуже добре. Тільки дивіться, щоб не спізнились. Ну, товариші, я пішов. Бувайте!

І він зник за дверима. Боб Леслі знов звернувся до Тіма:

— Що маєш сказати? Дік Ольс, наш організатор, уже два тижні перебуває серед солдатів. Він зв'язаний з їхньою комуністичною організацією. Він встиг багато чого зробити. Ти ж чув, що він розповідав? Військо на три чверті наше, Тім!

Тім підскочив з стільця і схопив руку Боба:

— Чудесно, Боб! Я… я дуже поважаю тебе, Боб. Ти справжній вождь. Ти все знаєш, про все пам'ятаєш.

Боб дещо ніяково усміхнувся:

— Та дурниці ти кажеш. Хіба це все я сам міг би вигадати? Я ж дістаю певні вказівки від комітету партії, з центру. От там, братику, дійсно, голови. А моя справа — опрацювати та здійснити практично плани, які я дістаю від партії. Ось що… Постривай, що там робиться? Неначе хтось кричить?

Вони прислухались: дійсно, хтось голосно розповідав щось за дверима кімнати, пересипаючи своє оповідання лайками. Боб розчинив двері:

— Що таке?

Робітники, що були в сусідній кімнаті, озирнулись. Один з них похмуро відповів:

— Ось товариш Лаун прийшов з міста. Майк Тізман помер.

Тім здригнувся:

— Невже?..

— Так, помер. Його привезли до лікарні пораненого. До поліцейської лікарні. А там ще намагалися допитувати. І ось… Вчора ввечері його тіло перевезли до трупного покою. Ми дізналися уже від сторожів. Помер старий!..

— Перша жертва нашої справи… — гірко вимовив Боб Леслі. І зразу ж рішуче заговорив: — Але ні! Ми не ридатимемо. Коли вмирає

один, його місце заступають десятки інших. Тепер нам немає чого ховатись. Товариші, рушаймо!

До комітету заходили схвильовані робітники. Вони хотіли дізнатися: чи справді Тізман помер? Чи має комітет якісь ще відомості про смерть старого товариша, про його останні години?..

На вулиці робітники скупчувалися перед будинком і палко висловлювали свій гнів. Коли Боб Леслі, Тім та ті, що були з ними, вийшли на вулицю, їх зустріли вигуками:

— Ходімо до міста! Влаштуємо демонстрацію!

— Так, влаштуємо демонстрацію, — відгукнувся Боб. — Організовано, товариші.

Через десять хвилин вулицею вже посувався натовп, що дедалі більшав. До демонстрації приєднувалися зустрічні робітники, жінки виходили з будинків і йшли вкупі з демонстрантами. У повітрі лунали вигуки:

— Помстимося за Майка!

— Геть поліцію, що вбиває наших товаришів!

— Геть фашистів!

— Геть роботарів!

— Хай живе революція!

— Хай живе влада робітників!

Ніколи ще вулиці Нью-Гарріса не бачили такого, не чули таких одвертих революційних виступів. Демонстрація притягувала до себе всіх. З грізним гомоном посувалася вздовж вулиці величезна робітнича колона, над якою вже майоріло кілька червоних прапорів і гасел. Полісмени, що стояли на своїх постах, заздалегідь ховалися, щоб натовп не побачив їх. І справді, можна було побоюватись, що тепер уже полісменові не допоможе навіть добрий револьвер.

Наближаючись до заводу, демонстрація являла собою вже велетенський натовп: вулицею посувалось не менш як кілька тисяч чоловік. І раптом передні ряди спинились.

Пролунали вигуки більш здивованих, ніж зляканих людей.

Пролунав оглушливий вибух, щось тяжко вдарилось об брук, — і фашистські кулемети змовкли

Назустріч демонстрації з-за повороту, що вів до заводського майдану, важко гуркочучи, виїхав панцерний автомобіль. Його кулемети дивилися своїми холодними вічками просто на робітників. З-за панцера виглядали дула гвинтівок. На башті маяв прапор з чорною рогатою свастикою. Це був панцерник штурмовиків фашистів з

«Бойових хрестів».

Настала напружена тиша. Тільки ззаду доносилися вигуки робітників, що не побачили ще панцерника і не розуміли причини зупинки. Але ось в напруженій тиші пролунав уривчастий наказ з вежі панцерника:

— Назад! Хто наблизиться до майдану — буде розстріляний!

Панцерник важко повернувся і зник за рогом. Натовп загудів:

— До бою! Досить погроз!

— Помстимось за Майка!

— Геть фашистів!

— Знищимо їх!

За кілька хвилин озброєні робітники розсипались упоперек вулиці, почали перебігати під захистом будинків вперед, до рогу. Ззаду викотили кулемети. Організатори загонів дали наказ — і робітники, що не мали зброї, разом з жінками відступили назад.

Передні шеренги робітників вже завернули за ріг. Перед ними відкрився широкий заводський майдан. Панцерник стояв недалеко, мов чекаючи. Почувся тріск: то робітники звалили трамвайний вагон і поклали його поперек вулиці. Цієї хвилини панцерник подав сигнал і рушив до робітників.

— Спокійніше, товариші! — розпоряджався Боб Леслі за трамвайним вагоном. — Почекаймо, поки панцерник під'їде ближче. Ще хвилинку… Ще… Вогонь!

Злива куль зустріла панцерник. Він повернувся боком до барикади і відповів вогнем із своїх кулеметів. За трамвайним вагоном хтось крикнув; упало два робітники. Перші червоні плями крові забарвили асфальт вулиці.

— Товариші, до бою! — пролунав голос Боба Леслі, — наступаймо, товариші! Перемога за нами! Вперед!

Під свист куль із панцерника, робітники кинулися вперед. Панцерник знов повернувся, щоб бути напоготові під'їхати ближче до заводу, до його воріт. Але робітники були вже коло нього.

Кулемети панцерника плювались олов'яними бджолами, впало ще кілька робітників. Проте, ось один з них спритно кинув під панцерник ручну гранату. Пролунав оглушливий вибух, щось важко вдарилося об брук, — і фашистські кулемети змовкли. Панцерник лежав на боці, перекинутий гранатою.

— Перемога! Вперед!

У панцерника розчинився люк біля вежі. Хтось махнув звідти білою хусткою. Робітники, що наставили вже до люка свої гвинтівки,

спинились:

— Здаються?..

— Ану, вилізай звідти!

— Та швидше!

Робітники, захоплені радістю першої перемоги, ладні були вже помилувати перших полонених. Але з люка ніхто не виходив:

— Та вилізай!

— Чи довго чекати?

І раптом замість відповіді з-за відчиненої кришки люка хтось викинув разом дві гранати. Вони пролетіли у повітрі над головами робітників і впали близько барикади. Майже одночасно пролунали вибухи: гранати, розірвавшись, висадили в повітря піввагона і вбили робітників, що були в цьому місці барикади.

— Мерзотники! Так ось що означає ваша біла хустка?..

Той самий робітник, що в свій час кинув гранату під панцерник, розмахнувся і жбурнув нову гранату прямо до його люка. Жовтий дим вибуху вкрив автомобіль. І коли він розійшовся — зсередини панцерника було чути лише чийсь стогін.

Прапор з чорною свастикою, розірваний і брудний, лежав на бруці…

— Вперед, товариші, до бою з фашистами! Вони показали вам своє справжнє обличчя! — закричав Боб Леслі.

Суцільною лавою посунули робітники вперед. Але за час бійки з панцерником штурмовики встигли наспіх зробити барикади і собі. Перший штурмовий загін «Бойових хрестів» лежав за цією барикадою, створеною з ящиків та двох будок. Злива куль зустріла робітників.

Але це був уже не панцерник, захищений залізом. Робітники відповіли і собі вогнем. А ще через хвилину фашисти не витримали бурхливого наступу: їхні постріли порідшали, вони почали відступати до заводських воріт.

— Наступаємо! Розіб’ємо їх ущент!

Стріляючи на ходу, робітники кинулись у наступ.

— Перерізайте їм відступ! До брами!

Штурмовики заметушилися. Вони не чекали такої завзятості. Робітники перерізували їм шлях до заводських воріт, заходили в тил. Але цієї хвилини Тім помітив, як понад стіною з’явилися кулеметні дула, скеровані прямо на робітників.

— Кулемети на стінах! — закричав він.

І одночасно кулемети відкрили вогонь. Штурмовики фашистської бойової організації добре навчились стріляти.

Кулемети косили робітників, даючи змогу відступити фашистам, які ще залишалися на майдані.

— Кулемети вперед! — наказав блідий Боб Леслі.

Але кулеметники зробили це ще раніш. Коли лунав наказ, вони вже тягли вперед кулемети, щоб взяти під обстріл лінію, яка проходила повз ворота. За кілька секунд кулемети були встановлені — і свинцевий дощ почав поливати підступи до воріт.

Тим часом ще кілька кулеметів робітників вдарили по штурмовиках, які стріляли з заводських стін. Так починалася друга частина наступу робітників.

Тім не пам'ятав нічого, він біг разом з усіма, щось кричав, стріляв з рушниці, яка невідомо звідки опинилася у нього в руках. Хтось падав поруч нього, хтось стогнав, — але це не спиняло Тіма, що мчав уперед разом з іншими. Два чи три рази він спотикався об чиїсь тіла, що лежали на асфальті; але це він усвідомив лише пізніше, пригадуючи. В той час він не розумів, чи були то тіла, чи якісь речі.

Нарешті він побачив перед собою кількох людей у формі, що тремтячими руками підносили вгору білу хустку. Тім спинився: значить вони здаються?.. Але в ту ж мить почув коло себе:

— Наволоч! Теж показуєте білу хустку, як і ті, що були в панцернику? А потім гранату жбурнете?

Хтось розмахнувся — і людей з тремтячими руками і білою хусткою вкрив густий дим вибуху.

Раптом стрілянина вщухла. Тім озирнувся навколо себе. Він побачив на асфальті людські тіла, розкидані гвинтівки, почув чийсь стогін. А близько воріт Боб Леслі розпоряджався, підтримуючи праву руку, з якої важкими краплями стікала на землю кров.

— Швидше збирайтеся! Поранених підберуть жінки. Забирайте від убитих усю зброю, беріть її і від поранених, їм вона тепер непотрібна. Нам ще досить діла. Залиште загін біля воріт. Нікого не впускати і не випускати без дозволу революційного комітету. Усі сили тепер на облогу поліції і банку, де засіли полісмени та решта фашистів. Скоріше, товариші, нам треба впоратися до ночі, бо вночі може прийти урядове військо!

Без метушні, організовано й швидко керівники загонів виконували розпорядження Боба Леслі. Ось він побачив Тіма, покликав його до себе:

— Тім, іди сюди, ти мені потрібний. Зачекай трохи… Товариші, весь другий загін мусить негайно вирушати до центральної станції керування роботарями. Її треба обложити і так само не впускати і не

випускати звідти нікого. Ходім, Тім, ходім!

Тім ішов поруч Боба і слухав його, — як раптом із-за рогу вулиці назустріч їм виїхав великий дорогий автомобіль. Він попрямував був до заводського майдану, але, побачивши озброєних людей, шофер загальмував і спробував хутко повернути машину назад.

Було вже пізно. Кілька робітників кинулися до автомобіля і, загрожуючи зброєю, примусили шофера спинитися. Автомобіль стояв нерухомо, коли до нього встигли підійти Боб Леслі і Тім Кроунті.

— Хто їде? — запитав один з робітників.

Замість відповіді зсередини автомобіля пролунав сухий постріл. Робітник відсахнувся, і пуля не зачепила його.

— Гей, киньте жартувати, — вигукнув він, — бо інакше від вас, добродію, живого місця не залишиться! Руки вгору!

Чоловік у автомобілі побачив, що сперечатись було б даремно, бо прямо в його обличчя тепер уже дивилося кілька гвинтівок. Він відкинув від себе револьвер і мовчки підняв руки.

— Хто такий?

Чоловік мовчав. Його бліде обличчя з сірими, немов стальними очима, було як крейда. Але він уперто не відповідав. Тім через плече Боба зазирнув у автомобіль — і не повірив своїм очам: то був Джонатан Говерс, великий неприступний некоронований король власною персоною!

— Боб, це Говерс, — тихо сказав Тім.

— Не може бути!

— Так, запевняю тебе.

Боб хутким рухом спинив робітників, що хотіли витягти чоловіка з стальними очима із автомобіля:

— Стійте! Хай їде! Нам не до нього! Тім, рушай з ним до заводу. Не давай нікому спиняти автомобіль. Постав його там, прямо проти воріт. Хай полісмени допоможуть цьому чоловікові, відчинять йому ворота і приймуть як слід. Чуєш?

Тім дивився на Боба: чи не збожеволів він? Відпускати з рук Говерса? Але Боб не дав часу нічого сказати:

— Ти чув? — суворо запитав він, — отже, рушай. Якщо не доставиш його цілим на завод та не передаси полісменам, — відповідатимеш головою.

Тім не міг сперечатися. Він став на підніжку і, тримаючи револьвер напоготові, поїхав до заводу, лаючи Боба і разом з ним усе на світі. Він, Тім Кроунті, примушений виконувати обов’язки охоронця Говерса?..

Все на світі пішло догори ногами.

Але наказ треба було виконати. Боб щось хотів зробити, — треба не сперечатися. Щодо цього, то Тім звик уже до справжньої дисципліни.

22. ГОВЕРС ВИЗНАЧАЄ СТАНОВИЩЕ

Томас Бірз майже збожеволів. Він нікого і нічого не слухав, відмовлявся навіть від розмов з доглядачами і помічниками, що приходили йому доповідати про роботарів, про те, що вони знов рівно о дванадцятій годині підвели вгору ліві руки, немов навмисне звертаючи на себе увагу. Даремно! Томас Бірз відповідав:

— Дурниця! Хай підводять руки, хай підводять обидві, навіть хай підводять ноги. Справа тепер не в них. Ну їх до біса!

Помічники виходили, нічого не розуміючи. Але й вони тривожно прислухались до пострілів та вигуків з майдану, що доносилися, немов шум грізного прибою. Щось буде!

Бірза повідомили телефоном з поліції, що справа дуже погіршала. Робітники звідкись дістали зброю. Вони відбили у штурмовиків панцерник, що мав їх затримати перед заводським майданом. Розбили загін організації «Бойових хрестів», — і тепер посуваються до будинку таємної поліції та банку. Гордон Блек радив триматися, бо завод обложили революціонери (він уперше вжив цього слова!) і тільки військо може врятувати становище:

— Військо має прийти вночі. Треба протриматись до того часу, бо революціонери фактично захопили все місто. Ми сидимо неначе в пастці. Я не певний, що вони не висадять у повітря будинок поліції. Тримайтесь, містер Бірз, вам це зробити легше, ви бо сидите за міцними заводськими стінами.

Двічі вже Томас Бірз пошкодував, що в його розпорядженні не було літака. Винахідник роботарів завжди був людиною, яка звикла тверезо ставитись до речей. Він добре розумів, що саме тепер він, як ніколи, рискує власною головою. А між тим він знов-таки звик завжди вважати, що можна втратити все, крім голови, бо її назад не повернеш. Але — як можна було вибратись звідси, з цього триклятого заводу, де він сидів, дійсно, як у пастці?

Зрозуміло, чому Томас Бірз не хотів і думати про роботарів. Нарешті він ясно зрозумів, що його справа програна, що йому не залишається нічого іншого, як тікати.

Ще раз він згадав лихим словом Говерса, який лишався в цілковитій безпеці у столиці. А він, Томас Бірз, примушений чекати тут приходу війська, якщо його не розшматують до того.

Задзвонив телефон. Бірз неохоче взяв трубку.

— Слухаю.

— Містер Бірз, — почув він голос Мадлени, — я хотіла б поговорити з вами, якщо ви маєте час.

— Прошу. Радий слухати вас.

— Ні. Телефоном я не буду говорити, я хочу прийти до вас.

— Знов-таки прошу. Зараз я дам розпорядження. — Він натиснув кнопку дзвінка.

Увійшов секретар.

— Пройдіть до міс Стренд і проведіть її сюди, — наказав Бірз.

Мадлена чекала. Кімната її не була замкнена, але вийти вона не могла, бо в дверях стояла велетенська постать роботаря, що застановлювала собою вихід. Це нервувало Мадлену з того самого часу, як Бірз привіз її сюди. Непорушна постать немов пильнувала кожного її руху.

Але Бірз сказав:

— Ставити до вас вартових я не маю змоги, бо мені і без того бракує людей. А залишити вас на волі я теж не можу, бо ви вже довели ваші ворожі наміри. Отже, доведеться поставити біля ваших дверей роботаря. До речі, ви весь час бажали якнайкраще познайомитись з ним… навіть без мого дозволу приходили на завод у вигляді прибиральниці. Гадаю, що роблю приємне для вас, залишаючи наодинці з роботарем. Будь ласка, оглядайте скільки хочете. Лише не раджу доторкатися до нього, бо роботарі, що стоять у мене на варті, завжди заряджені струмом високої напруги. Як вам відомо, такий струм убиває людину на місці.

Мадлена ані слова не відповіла на цю глумливу промову.

Роботар нерухомо стояв у дверях усю ніч, ранок і день. Мадлена не могла навіть спати, змучена допитом «третього ступеня». В неї боліли обпечені електричним дротом руки, а тут ще нервував роботар. Їй здавалось, що він щохвилини може так само мовчки підійти й задушити її.

Кілька годин тому вона, доведена до одчаю присутністю цієї нерухомої потвори, хотіла пробігти повз нього в коридор. Адже роботар стояв хоч й нерухомо, але ввесь час немов дивився на Мадлену своїм єдиним оком — скляним віконцем у голові, що за ним буяло полум’я. Здавалося, він про щось напружено думає і стежить за

кожним кроком, ні, за кожною думкою Мадлени.

Вона підійшла до роботаря, щоб краще націлитися і проскочити між ним та стіною, не зачепившись за залізний бік потвори: адже цей доторк загрожував смертю, як попереджав її Бірз.

Але щойно вона опинилася на відстані метра від нерухомої до того потвори, як роботар, ніби тільки й чекавши на це, враз підвів свої довгі сухі руки і махнув ними у повітрі. Потім, не спиняючись ні на мить, він почав швидко крутити ними в повітрі, як жахливий зіпсований семафор крутив би своїми довгими важелями. Не можна було й думати проскочити в коридор, не потрапивши під удар цих рук, що миготіли в повітрі, як ціпи на молотьбі. Мадлена безсило зітхнула і одійшла назад.

І майже відразу роботар спинив махання руками. Він стояв знов зовсім нерухомо, його руки висіли вздовж тулуба до рівня колін, його вогняне око хитро дивилося вглиб кімнати на Мадлену, немов підморгуючи їй з переможним виглядом.

Роботар нерухомо стояв у дверях усю ніч, ранок і день

Мадлена не витримала. Вона викликала дзвінком людину, доглядача, щоб через нього попросити Бірза поговорити з нею. Замість відповіді, доглядач відкрив у стіні маленьку шафу: там стояв телефонний апарат, що ним Мадлена могла викликати Бірза.

Тепер, після розмови з Бірзом, вона напружено чекала. З радістю

вона відчула справжні людські кроки. Немов теж чуючи їх, роботар важко повернувся і відступив убік. До кімнати увійшов секретар Бірза.

— Містер Томас Бірз прохає вас до свого кабінета, — ввічливо вклонившись, сказав він.

Мадлена мовчки пішла за ним. Вони йшли вздовж коридору — і всюди коло дверей кімнат стояли залізні постаті роботарів, що застановлювали собою двері. І в тих дверях, які доводилося проходити Мадлені з її супутником, теж стояли роботарі і спокійно дивилися назустріч їм своїми одинокими вогняними очима.

Але так само, як і той, що стояв у Мадлениній кімнаті, вони, немов відчуваючи наближення секретаря Бірза, покірливо відступали вбік, звільняючи дорогу.

— Обережно, міс! Не доторкніться до роботаря, — попередив її секретар, — бо це небезпечно для життя.

— Я знаю, — тихо відповіла Мадлена, подумавши про себе: яке проклятуще місце!

Томас Бірз чекав на неї, ходячи по кімнаті. Він спинився, помахом руки звільнив секретаря і, коли той вийшов, звернувся до Мадлени, запрошуючи її сісти:

— Чим можу стати в пригоді, міс Стренд?

Мадлена не витримала цієї глузливої ввічливості. Уся її напружена знервованість вилилась у вигуку:

— Досить! Я не можу більше! Відпустіть мене. Це гірше за поліцейські допити…

Бірз люто поглянув на неї:

— Відпустити? Щоб ви і далі ставали мені на перешкоді? Я не дитина і не зовсім дурень, щоб зробити таке.

— Чого ви хочете від мене? — безсило спитала Мадлена.

— Щоб ви розповіли мені одверто про все, — безжалісно проговорив Бірз. — Щоб я знав, нарешті, з якого боку на мене чекає небезпека. Адже ви, безумовно, знаєте це.

Мадлена схилила голову: вона боролася сама з собою. Напружені нерви, загальна втома та пекучий біль у голові після безсонних ночей, — ніби схиляли її виконати те, про що говорив Бірз. Але відразу ж вона відчула, що справа йде про зраду.

Якщо вона розповість Бірзові про плани Галерана, про її радіопереговори, про роботу Боба Леслі і Тіма Кроунті — вона зірве виступ робітників, вона допоможе Бірзові задушити страйкарів. Ні, такого вона не зробить! Не для того вона мовчала навіть на допиті у Гордона Блека, щоб розповісти все Бірзові! Мадлена підвела голову і

рішуче сказала:

— Цього ви не діждетесь! Можете гадати, що я нічого не знаю. В усякому разі від мене ви нічого не почуєте.

Після короткої напруженої паузи лютий голос Томаса Бірза пролунав у кімнаті, як хрипке ричання:

— Це і все, для чого ви викликали мене телефоном? Все, для чого турбували мене?

Де подівся м'який упевнений голос закоханого Бірза, який колись розмовляв з Мадленою, залицяючись до неї, пропонуючи їй все, що мав інженер — і себе самого разом?.. Тепер це був голос лютого ворога, завжди готового скористуватися з кожної помилки супротивника, щоб розбити його. Він розлютовано придивлявся до блідого змученого обличчя, немов шукаючи в ньому слабке місце. І бачивши, що Мадлена трошки похитнулась, мов втративши рівновагу, він, не міняючи грізного тону, запитав:

— Може, вам тут не до вподоби? Може, ви не задоволені з кімнати або обставин, в яких мені доводиться тримати вас? Та я мушу вам сказати, що більше у мене немає нічого підходящого для такої почесної гості, як ви. Можу лише на ваше бажання повернути вас назад до таємної поліції. Полковник Гордон Блек, безумовно, буде дуже радий дістати знову можливість приємно розмовляти з вами!

Мадлена здригнулась. Безсердечна людина! Він намагається вплинути на неї нагадуванням про те, що звільнив її з рук фашистів. Але — хіба допомогло це їй? Правда, їй не припалюють тут тіла електричними дротами, але їй мучать тут душу. Що гірше, що болючіше — про це можна було сперечатися.

І раптом вона зрозуміла, що далі говорити немає рації.

Цей Томас Бірз, що був тут, розлютований господар роботарів, який дедалі більш втрачав свою владу і міць, — дуже мало чим відрізнявся від одвертого фашиста, полковника Гордона Блека, від кожного запеклого ворога, від першого-ліпшого штурмовика з тупим обличчям двоногої тварини…

Не відповідаючи більше ані слова, вона мовчки повернулась і попростувала з кабінета. Але двері назустріч їй широко розчинилися, і до кабінета вбіг оторопілий секретар. Він голосно заявив:

— Містер Бірз, приїхав сам містер Говерс! Він іде сюди!

Бірз поглянув на нього, як на божевільного. Говерс тут? Як він міг проїхати? Адже завод обложений!.. Проте, він не встиг вимовити жодного слова: відштовхуючи секретаря і Мадлену, що стояла коло дверей, до кабінета вбіг Джонатан Говерс.

Його капелюх був зсунутий назад, його кремезна постать тремтіла, він хапався руками за стіл, за стільці, нервово переставляючи їх з місця на місце; він витирав хусткою лоб і важко дихав. Його очі вп'ялися в Бірза. Мовчанка панувала в кабінеті. Нарешті, всевладний Говерс заговорив. Проте, це — неправильний вислів. Він закричав, він заплювався, він забелькотів, плутаючи слова, які перебивали одне одне:

— Що твориться тут? Чому ви не попередили мене, що тут одверте повстання? Революція! Завод обложено. Вулицями посуваються озброєні революціонери… З гвинтівками… з кулеметами… Червоні прапори… Де військо, я вас питаю, де військо? Де штурмові загони? Де той Гордон Блек, нарешті? І ті «Бойові хрести», — хіба мало вони коштували мені, ці загони? Чи вони здатні лише вимагати гроші, а коли треба щось зробити, то їх немає?..

Він кричав, він не давав нікому відповісти, він бігав по кімнаті:

— Гине все! Я не зможу звідси вибратись… Я не знаю, як пощастило мені дістатися до заводу. Мене ж спинили ті бунтівники… Ледве не розшматували. У них якийсь божевільний начальник з закривавленою рукою. Він пізнав мене… Ні, не він, а той рудий репортер із скаженої комуністичної газети. І вони пропустили мене. Нічого не розумію. Рудий репортер їхав зі мною. Він охороняв мене від нападу, аж доки передав полісменам… Що то робиться?..

Нарешті, він безсило впав на диван і почав обтирати хусткою спітніле обличчя й голий череп.

— Вони вас відпустили? — здивовано перепитав Бірз. — Спіймали і… І відпустили?..

— Так, я ж сказав вам! Якого чорта перепитуєте? — закричав роздратовано Говерс.

Секретар обережно вийшов з кімнати, почувши, як лютує всемогутній Джонатан Говерс та лає того Томаса Бірза, який ще кілька хвилин тому був тут за повновладного господаря. Тут тільки Говерс помітив Мадлену.

— А це ще хто? — звернувся він до Бірза.

Той поглянув на Мадлену. Очі її сяяли, вона радісно сміялась, забувши про всі свої страждання. Перемога! Робітники виступили, вони наступають!

— Чого вона усміхається? — з серцем вигукнув Говерс.

— Бачите, це довга історія, — підшукуючи слова, повагом відповів Бірз. — Якщо дозволите, я вам розповім трохи згодом. Міс Стренд, я не затримую вас. Здається, наша розмова закінчилась?

Мадлена, не відповідаючи, повернулась і вийшла з кабінета. На неї чекав секретар Бірза, який мав провести її до кімнати повз залізні потвори.

Говерс напівліг на диван, все ще обтираючись хусткою. Бірз підійшов до нього, поклавши руки в кишені:

— Але, містер Говерс, я все ж таки не розумію, як це ви опинилися тут? Хіба ви не знали про наше становище? Лише вчора я доповідав вам телеграфом про небезпеку…

— Що там ви мені доповідали? Я й сам добре знав, що тут небезпечно. Але звідки мені було знати, що тут вже справжнє повстання, хоча… — він перевів дух. — Хоча і в центрі не краще.

Здивований Бірз перепитав:

— Як не краще?

— Отак. В столиці починається така ж самісінька каша. Почалося з комуністичних демонстрацій. Потім кілька сутичок з поліцією… Барикади… До міста увійшло військо… Починається громадянська війна!

Він замовк. Але відразу після цього немов щось згадав і запитав Бірза:

— Де ж ваше військо? Воно мало, за моїми відомостями, бути вже тут, у місті. Де штурмові загони?

Бірз знизав плечима:

— Чорти їх знають!..

Телефонний дзвінок перебив його: це був прямий провід до таємної поліції, до Гордона Блека, встановлений лише сьогодні вранці.

Бірз спочатку уважно слухав, потім вигукнув:

— Алло! Я слухаю! Чому ви замовкли? Алло!..

Відповіді не було. Бірз жбурнув трубку на апарат і повернувся до Говерса:

— Гордон Блек почав був говорити про військо, про своє становище. Адже поліцію, як і завод, обложили озброєні повстанці. І разом зв’язок урвався, немов хтось роз’єднав нас.

— А може роз’єднала станція? — запитав Говерс.

— Яка там станція, — відмахнувся Бірз. — Адже це прямий провід до поліції.

Електрична лампа на столі мигнула раз, потім другий. Бірз вилаявся:

— Це що за штуки?

Лампа мигнула ще раз і згасла.

— Немає електрики… — роздратовано констатував Говерс.

І знов задзвонив телефон. Це був другий апарат. Він дзвонив наполегливо, він дзвонив у темряві, немов глузуючи з людей, що лише кілька днів тому диктували свою волю всім, хто був навколо їх.

— Я слухаю, — сказав Бірз, взявши трубку.

— Якщо не помиляюсь, ви Томас Бірз? — відповів голос у трубці. — Гаразд! Джонатан Говерс з вами?

— Хто говорить? — розлютовано крикнув Бірз.

— Невже не пізнаєте? Людина, що з нею ви теж розмовляли телефоном одного разу. Пам'ятаєте, коли ваші роботарі прийшли до страйкового комітету демонструвати свою міць? Га? Я Боб Леслі.

— Чого ви хочете?

— Отак і я колись запитував вас, — весело проговорив Боб Леслі. — Насамперед, я хочу довідатись, як почуває себе містер Говерс після зустрічі з нашим загоном… Але годі жартувати! Дозвольте поінформувати вас, що місто — в наших руках. Поліцію обеззброєно. Штурмовиків-фашистів розбито вщент. Ми чекаємо прибуття війська, щоб спільними з ним силами примусити вас здатися. Звичайно, це буде тоді, коли ви не хочете поступитися тепер, не чекаючи на щось.

— Ні, не хочу. Побачимо ще, як то ви примусите мене «спільними з військом силами», — іронічно відповів Бірз.

— Гаразд! Буде гірше. Але ви самі того бажаєте.

— Майте на увазі, що під моєю орудою є ще роботарі, — зауважив Бірз.

Голос у трубці засміявся.

— Побачимо! Під вашою орудою, кажете? Добре, побачимо. Бувайте. Вітання шановному містерові Говерсу!

Трубка випала з руки Бірза. Він задумався. Що хотів сказати Леслі, висловлюючи якесь недовір'я до слів його, Бірза, про роботарів?..

Джонатан Говерс зітхнув. У неясній напівтемряві було видно його опасисте тіло, що безсило лежало на дивані. Він зітхнув ще раз і сказав:

— Виходить, ми сидимо, як миші в пастці…

Бірз мовчав. Цього разу Джонатан Говерс дуже вірно визначив становище.

23. ЧОГО НЕ ПЕРЕДБАЧАЛО КОМАНДУВАННЯ

Вечір. Тиша. Перелякані грізними подіями фермери обережно ховаються по своїх фермах. Червоний Нью-Гарріс за якихось десять кілометрів од них, і цю віддаль військове командування оголосило карантинною. Усі шляхи перетято озброєними патрулями, що мають суворий наказ затримувати всіх, хто пробував би йти до Нью-Гарріса або, навпаки, вийти з міста.

Тиша, тривожна тиша! Тільки подеколи чути брязкіт зброї. То йде зміна патрулям. Ще звечора солдати дістали наказ бути готовими до виступу. Вартові проходять лініями білих наметів і прислухаються: чи не чути десь розмови? Адже вони повинні негайно сповіщати командирів про всякі підозрілі балачки.

Ні, все спокійно. Солдати сплять, усюди тихо, — і вартові повагом проходять повз намети. Але цікаво, чому це, побачивши ще здалека, біля вартової будки, високу постать офіцера, — вартовий відразу змінив ходу?.. Він іде назустріч офіцерові, чітко відбиваючи кроки. І вони, ті кроки, лунають так, що їх чути у кожному наметі, повз який проходить вартовий.

Вартовий зустрівся з офіцером. Він прикладає руку до стального свого шолома і доповідає:

— На лінії все спокійно!

Офіцер недбало доторкується і собі до шолома: гаразд! Іде далі. Вартовий доходить до кінця лінії і повертається. Але його кроки знов повільні й тихі. Вартовий бачить, як із намета висувається чиясь голова. Солдат без шолома придивляється, немов хоче щось запитати у вартового. Вартовий ледве помітно нахиляє голову: все гаразд, нема чого боятись. Голова солдата ховається в намет. І знову тиша. Знову вартовий повагом ходить лінією.

А коли б офіцер міг таємно зазирнути до намета, — він був би дуже вражений. Він побачив би всередині намета солдатів, яким і на думку не спадало спати. Він почув би тиху обережну розмову:

— … казав, що в штабі іде нарада. Командування вирішило сьогодні почати наступ на місто. Писар бачив таємний наказ уряду.

Через якусь годину доведеться вирушати.

— А навіщо ж у них нарада?

— Мабуть, обговорюють блискучий план наступу. Вони певні, що місто не матиме змоги оборонятися проти війська. Той самий писар казав, що сьогодні вдень штаб передав радіом якесь повідомлення до Нью-Йорка. А радисти не були дурнями: насамперед зняли з того повідомлення собі копію, а вже потім передали його.

— Що ж там було?

— Штаб запевняв найвище командування, що досить буде одного рішучого наступу, — і революція зліквідується. Га?

З далекого кутка намета хтось глузливо відгукнувся:

— Казав сліпий — побачимо. Отож я так з наказу і стрілятиму проти мого батька?.. Мені, хлопці, і офіцерні вистачить…

Якусь хвилину панувала тиша. Потім той самий голос додав:

— Хіба ж ми забули, як самим доводилось страйкувати? Ні, товариші, я добре пам'ятаю, як ми бились проти поліції. Так от, тепер, коли в Нью-Гаррісі перемогли, коли по всій країні спалахує справжня революційна пожежа, — тепер вони думають, що я стрілятиму в братів? Дурниця! Я ще не збожеволів! Хай тільки вирушимо, вони побачать, як то пощастить їм… Їй-бо! Кулям у рушниці остогидло чекати!..

— Тихше, Джонні, — спинили його. — Ще встигнеш поговорити. Ти от згадай про сьомий полк. Адже ще доведеться, мабуть, битись з ним. Знаєш, там такі зібралися, що…

— Знаю, знаю! Що ж, поговоримо з ними. Але, на мою думку, з такими розмова недовга. Тих, хто здасться, обеззброїмо і виженемо, а решту… Ну, з рештою не доведеться розмовляти, з нею порозмовляють кулі й гранати… Ех, скоріше б!

І знов у наметі тиша. Така ж тривожно насичена, напружена тиша, як і по всіх інших наметах великого табору. Командування певне, що йому пощастить одним ударом роздавити революційний Нью-Гарріс… Командування складає блискучий план наступу. Хай складає!

Нема в нього таких вух, що почули б тихі обережні розмови по наметах. Немає в нього таких очей, які побачили б, що робиться в одній з ферм, де за щільно зачиненими дверима і віконницями закінчує свою підготовчу роботу Дік Ольс. Звідки командуванню знати, що на столі перед Діком Ольсом лежать копії найтаємніших наказів та повідомлень?

Командування готується до наступу, але до наступу готується і Дік. Коло Діка Ольса сидять кілька солдатів і уважно його слухають:

— Виходить, що рівно через годину пролунає тривога. Офіцери вже дістають накази. Усього маємо шістнадцять рот. Десять з них цілком наші, якщо не зважати на окремих солдатів. Три ворожі. І ще три непевні. Отже, ти, Зауер, маєш таке завдання. Слухай.

— Слухаю.

— Ти береш свою команду кулеметників і збираєш іще хлопців із сотню, з гранатами. Звісно, зробиш це до загального сигналу. Половиною кулеметників перетинаєш шлях ворожим ротам, другу половину лишаєш позаду. Спиняєш роти і передаєш їм вимогу скласти зброю. Звичайно, вони відразу не згодяться. Тоді тобі треба відразу ж ліквідувати командира дванадцятої роти Волтерса. Він має на них великий вплив. Як тільки ліквідуєш його, можна починати розмови. Головне, пам'ятай, — жодної хвилини затримки. Якщо ще хтось з офіцерів почне командувати — ліквідуй зразу і його. Інакше вони ліквідують тебе. Ну, якщо сперечатимуться, — дай дві-три черги з кулеметів у повітря. І будь певний, ледве побачивши кулемета, ледве почувши стрілянину, більшість їх здасться. Я тих людей знаю. Вони сміливі лише доти, доки не побачили перед носом кулемета. Усе пам'ятаєш? Запитання є?

— Ні. Буде виконано. Я командира Волтерса добре знаю, собаку. Адже він колишній поліцейський, у нас його дехто досить добре пам'ятає.

— Так. Листівки маєш? Оті останні, що привезли ввечері з міста?

— Маю. Навіть уже всім хлопцям роздав.

— Ну, гаразд. От іще. Перекажи товаришеві Шервуду, щоб він при першому сигналі тривоги перервав зв'язок головного штабу з частинами. Іще Грінові з мотоциклетної команди… Адже штаб звернеться до мотоциклістів, коли зіпсується електричний зв'язок… Грінові нагадай, щоб його мотоциклісти накази приймали від штабу, а передавали їх нам. Далі завдання тобі, Екслер. Ти ж добре знаєш місцевість?

— Народився тут.

— Отже, ти маєш негайно відрядити чоловік з десять вперед, щоб вони передали авангардним ротам наше розпорядження. Ось воно тут написане… зачекай. Ось що в ньому: «Негайно після сигналу тривоги обеззброїти офіцерів і заарештувати їх, залишивши з ними лише вартових. Особистому складові роти рушити на допомогу товаришеві Зауеру і його кулеметникам, щоб взяти участь у обеззброєнні непевних і контрреволюційних рот. Товариш Екслер мусить мати на увазі, що за найменшу спробу чинити опір офіцери мають бути розстріляні, про що

їх треба попередити. Підписано: комісар ревкому Дік Ольс». Зрозуміло?

— Буде виконано…

Командування війська засідає. Його блискучий план наступу на повсталий Нью-Гарріс майже готовий. Але — хто його, той план, виконуватиме? Самому штабові та панам офіцерам навряд чи пощастить здійснити його… навіть якби вони були на волі. Але є певні підставі сподіватися, що через годину-дві переважна більшість офіцерів, не кажучи вже про штаб, втратить свою волю і перетвориться на обеззброєних полонених.

Черговий офіцер проходить лініями, прислухається.

Нічого не чути, крім чітких кроків вартових. Усе гаразд. Хіба може він помітити тонесенькі нитки, що йдуть від ферми, де сидить Дік Ольс, до кожної лінії, до кожного намета?.. А ті нитки міцно зв’язують підпільні комуністичні осередки, міцно зв’язують робітників, яких уряд, мобілізувавши, примусив переодягтись у військовий одяг.

Але уряд, мабуть, забув, що під солдатською формою залишились ті ж самі робітники. Уряд забув, мабуть, що багато з них пам’ятають, як вони працювали по заводах, а дехто навіть і на велетенському заводі машинобудівельного короля Джонатана Говерса.

Дік Ольс правильно сказав Бобові Леслі — він справді розгорнув роботу.

Два тижні Дік Ольс перебував у таборі, одягнувши звичайну солдатську форму. Він одверто ходив по табору, удаючи з себе то вартового, то підмітальника з мітлою, то посланця-зв’язківця. І одночасно працювали його вісімнадцять організаторів.

Командування повідомляло головний штаб про те, що військо напоготові і лише чекає на наказ про наступ. Дік Ольс знав, він міг з цілковитою відповідальністю ствердити, що в цьому питанні командування не помилялося. Так, військо було напоготові, принаймні його переважна кількість. Так, воно лише чекало на наказ. Але бувши напоготові, — до якого саме наступу готувалося військо, та на який саме наказ воно чекало?..

Тільки тут, тільки в цій дрібниці помилялося командування. Воно навряд чи гадало, що солдатські багнети можуть повернутися проти нього, що солдати чекають на наказ революційної організації, що вони мріють про з’єднання з переможними пролетарями Нью-Гарріса. З’єднання відразу після того, як солдати силою зброї зламають опір командирів та фашистських рот.

Зовсім раптово, зовсім несподівано і різко пролунали звуки

сигнальної труби, і за хвилину табір ожив. З наметів виходили солдати, вони шикувалися під командою офіцерів.

Ще й досі не можна було помітити чогось непевного. Солдати мовчки йшли рівними шеренгами туди, куди наказували їм офіцери. Лунала команда, чути було брязкіт зброї. Десь осторонь гуркотіли панцерники.

Солдати виступали в бік Нью-Гарріса. Взвод ішов за взводом, рота за ротою. Де ж поділися організатори, чому військо виконує наказ командування, чому воно посувається на робітників? Адже напоготові гармати і кулемети. Адже виїхали вже наперед панцерники — он гуркотять десь далеко в темряві…

Військо посувається на місто, на робітників! Невже Дік Ольс помилився, невже військо не спиниться?.. Іде чітко, перестроюючись на ходу, виконуючи офіцерську команду.

Ще десять кілометрів залишається до Нью-Гарріса. Він там, унизу, де видно вогні залізничної станції. Місто лежить у темряві, ніби ніколи не було воно залите електрикою. Не видно велетенських, завжди освітлених корпусів машинобудівельного заводу, не видно яскравих вуличних ліхтарів.

Дік Ольс мчав у колясці мотоцикла вниз, переганяючи роту. На сідлі його мотоцикла сидів зв’язківець Екслер, вони гнали вниз, показуючи патрулям терміновий секретний пакет, адресований авангардній роті, що обороняла шляхи внизу. Дік Ольс мчав униз. Він дивився на вогні залізничної станції, на темряву, що оповила місто. Він вираховував хвилини.

Місто було вже недалеко. Ось і передові пікети. Дік подав Екслерові знак спинитися. Мотоцикліст виключив мотор. Стало дивно тихо. Дік Ольс вийшов з коляски, розім’яв втомлене тіло.

— А далі? — спитав мотоцикліст Екслер.

— Почекаємо, — відповів Дік. — Незабаром почнеться. Давай поки що ракету; треба, нарешті, подати сигнал, на який всі чекають!

І через хвилину високо в небі яскравою білою вогняною лінією майнула сигнальна ракета.

24. СОЛДАТИ З НАМИ, ТОВАРИШІ!

Справді, якщо на заводі панувала темрява, то зовсім інша картина була коло вокзалу. Тут робота йшла під яскравим промінням електричного світла. Вивантаженням вагонів із зброєю керував сам Боб Леслі. Це він розпорядився, щоб електростанція вимкнула завод та заводські будівлі.

— Залишити Бірза з Говерсом без світла дуже варто. Я з свого досвіду добре знаю, як деморалізує темрява, — сказав він Тімові.

Вивантаження посувалося енергійно. Залишалося вже всього з піввагона, коли в небі майнула вогняна стрічка ракети. І майже одночасно до Боба підбіг робітник з рушницею:

— Військо облягає місто! Мені щойно подзвонили телефоном з Айленда, там проходять рота за ротою солдати, що наближаються до міста.

Ще через десять хвилин прибіг другий робітник-зв'язківець:

— Військова розвідка наткнулася на наші передові барикади у приміській смузі. Здається, вона встановлює кулемети. У нас чекають на допомогу, бо ми маємо мало зброї.

Боб помахом руки підкликав до себе товаришів.

— Кінчайте негайно вивантаження та розподіляйте решту зброї. Усіх озброєних надсилайте на барикади. Ходімо, Тім!

Треба було тільки повернути з майдану, де містився вокзал, до вулиці ліворуч, як було вже чути поодинокі постріли. Немов хтось раз-у-раз роздирав сухі шматочки полотна. Боб гукнув робітника, що прийшов з барикад:

— От що, товаришу. Ми знайдемо шлях самі. А ти візьми оцю записку та біжи до поліції, себто тепер уже не поліції, а штабу нашої червоної міліції. Передай записку та повертайся на місце.

Він підійшов до світлого вікна і хутко написав записку.

— Ось, маєш.

Робітник зник за рогом, а Боб пояснив Тімові:

— Треба розставити патрулі по вулицях та ще захопити отих гадин з «Бойових хрестів» на чолі з полковником Блеком, які встигли

перебігти до станції керування роботарями. Хай вони сидять там, все одно ми їх візьмемо. Можна навіть не поспішати. Адже станцію ми обложили міцно. Розумієш?

Тім кивнув головою. Вони підходили ближче. Уже було чути, як пробували чергами кулемети там, за барикадами. Це була поки що тільки спроба, бо кулеметники випускали підряд не більш, як п'ять-шість куль. Але ясно було, що то є спроба перед рішучим боєм. З цього боку барикади пострілів не було чути: робітники заощаджували патрони, вичікуючи відкритого нападу.

Мимоволі присідаючи, коли чути було близьке бджолине гудіння куль, Боб і Тім дістались до барикади. Тут усе було спокійно, люди лежали напоготові. Коло них стояли ящики з патронами; дехто не встиг навіть як слід витерти з гвинтівок густе мастило, яким змазані були рушниці в ящиках. Загоном керував один з старих робітників, член страйкового комітету.

— Алло, Джаспер! — гукнув його Боб. — Як справи?

— Чекаємо, Боб, чекаємо. Адже саме такий ти дав наказ? Проте, якщо не виправдаються твої думки, — буде дуже шкода. У них сила-силенна кулеметів. Ач, скільки пробують… Прислухайся сам.

Справді, кулемети тепер стріляли майже без відпочинку. Ворог немов хотів прострочити кулями всі барикади, намацати супротивника кулеметним вогнем — і вже потім щось починати.

— Нічого, Джаспер, — відповів Боб. — Такого добра вистачить і в нас. Через кілька хвилин одержиш з вокзалу нову партію зброї, та ще чотири-п'ять кулеметів. Тримайся, старий, не витрачай даремно патронів. Твоя тактика така: спокійно чекати і придивлятися, як поводитимуться солдати. Ти ж знаєш, що серед них є багато наших. Звісно, таких зустрічатимеш не вогнем. Але будуть і такі, що з ними є один лише спосіб розмовляти — з гвинтівок та кулеметів.

— Гаразд, будь певний, ми напоготові. Аби тільки не затрималась справа із зброєю.

— Ні, не турбуйся. Ну, ми пішли далі. Бувай!

Коли вони відійшли від цієї барикади, попростували вулицею до другої, Тім промовив:

— І все ж таки у мене іноді виникає думка: а що, коли робота наших військових організаторів на чолі з Діком Ольсом не дасть добрих наслідків? Що тоді?

Боб жалісно поглядав на Тіма, як на дитину, і ляснув його по плечу:

— Ніколи не гадав, що мій добрий приятель, рудий Тім, отак

міркуватиме. По-перше, що то за панічний склад думок взагалі? Ти бачив ракету? Хто її випустив? Дік Ольс. Значить, усе гаразд. А коли б і не так — хіба мало у нас зброї, щоб нам лякатися? Хіба не готові ми до рішучого бою? Ех, ти!

Тім зніяковів.

— Бач, я трохи не про те говорив. Я згадав про той сьомий полк, де зібралися, як казав Дік, самі фашисти. Як би він не завдав нам клопоту.

— І знов, не такий страшний чорт, як його малюють. Хай навіть Ольсові не пощастить своєчасно впоратися з тим полком — що може він зробити проти нашої сили? Ні, Тім, ти сьогодні щось надто боязкий.

Тім зніяковів ще більше. Тим часом вони наблизилися вже до другої барикади, що перегородила широку вулицю. Позаду неї було місто, перед барикадою — вулиця перетворювалася на велике шосе, яке прямувало до Айленда, звідки наступало військо. Тут стрілянина була напруженіша. Очевидно, військові частини вже робили спробу наступати, бо перед барикадою, скільки сягало око, лежало чимало людських тіл.

Але не на те звернув увагу Боб Леслі, вхопивши за руку Тіма. Він вказав йому на кількох захисників барикади, які хоч і лежали разом з усіма з гвинтівками в руках, але зовнішнім своїм виглядом значно відрізнялися від решти.

— Тім, ти бачиш? Бачиш?

В голосі Боба Леслі лунали переможні урочисті нотки. І він мав підстави вважати це за перемогу, бо разом з робітниками, кожного з яких він знав в обличчя, — за барикадою, захищаючи революційне місто від війська, — лежали з гвинтівками в руках і сиділи коло кулеметів солдати. Звідки вони взялися? Адже у Нью-Гаррісі їх не було?..

— Невже ж це вони перейшли до нас з того боку?

Замість відповіді Боб звернувся безпосередньо до солдатів:

— Алло, товариші, як ви потрапили сюди?

Один з солдатів повернувся до нього і невимушено відповів, показуючи білі зуби, які виблискували в півтемряві:

— Дуже просто. Прийшли з рушницями та патронами. Ось навіть кулемет захопили. Вважаємо, що краще використаємо зброю з цього боку, а не з того.

— Адже ми самі робітники, а двоє нас навіть з Говерсового заводу.

— Що розкажете про стан війська?

— Та ми як слід не знаємо, бо ми всі з авангардної роти, яка

займала позиції в Айленді і перша дістала наказ посуватися в наступ на місто. Але той наказ привіз нам сам комісар Дік Ольс. Він ствердив його власною особою, тільки додав деякі зміни. Так і сказав: «Просто йдіть до міста, виконуйте наказ, щоб допомогти робітникам». Ну, що ж, ми люди дисципліновані, звикли виконувати наказ ретельно — і ось уже тут. Здається там, — солдат махнув рукою, показуючи в той бік барикади, — посувається все військо. Проте, в них там якесь замішання. Ми чули, поспішаючи сюди, стрілянину і вибухи ручних гранат там, на горі. Немовби військо вже там зустріло ворога і почало бій.

Тим часом стрілянина дещо вщухла. Спочатку стало менше пострілів з боку війська, потім зменшили стрілянину і робітники. У неясній напівтемряві Тім помітив, як збоку, з городів до позицій робітників наближалися ще солдати. Але вигляд у них був зовсім непідходящий для наступу. Вони несли свої гвинтівки під руками і дуже поспішали, оглядаючись назад. Водночас це помітив і Боб Леслі:

— А це хто? — вигукнув він.

На барикаді клацнули затвори гвинтівок, дула спрямувалися в бік солдатів. Але один з них підняв руку і вигукнув:

— Не стріляйте! Ми до вас.

— Та це ж з шістнадцятого полку, ми їх бачили раніше, — ствердили солдати, що вже були на цьому боці барикади. — Це ж вони нашими шляхами йдуть, виконуючи наказа Діка Ольса.

Робітники швидко відкрили одне місце барикади, звільнивши прохід солдатам. А коли ці увійшли, почався напівофіціальний допит.

— Що там за стрілянина така на горі? Ми лише здалека її чули, а в чому справа — не розібрали?

— Е, то добра ознака. Скільки я знаю, то товариш Зауер з командою кулеметників оточив контрреволюційні роти, щоб обеззброїти їх. Адже ви чули, мабуть, що у нас є такі частини? Ото, мабуть, Зауер з ними і зчинив бійку. Цілком можливо, що цей бій триває нагорі і дотепер…

Здалека почулися глухі вибухи. Один, другий, третій… Потім знов стало тихо, тільки зрідка стріляли з гвинтівок.

— Це, скільки я розумію, Зауер закінчує справу, — додав солдат з новоприбулих.

— А як з іншими ротами? — спитав його Боб Леслі.

— Розкладаються, командування нічого зробити не може, просто перед очима розкладаються, — глузливо відповів той. — Розкладаються на шматки. І кожен з тих шматків просто сам до цього

боку лізе. Дікові Ольсу доводиться тільки стримувати ті шматки та збирати їх, щоб вони приходили до вас організовано. От побачите, до ранку тут буде наших солдатів більш, ніж з того боку, їй-право.

— А все ж таки хтось із того боку кулеметами шкварить, — відповів один з робітників.

— Та й ми шкваримо, але не по ваших барикадах, а трохи вище, так би мовити, по хмарах. Хіба ж не знаємо, куди стріляти? Звичайно, є й такі, що стріляють по барикадах. Але їх менше.

Розмова тривала далі. З неї Боб і Тім взнали, що сигнальна ракета Діка Ольса мала подвійне значення. Вона не тільки сповіщала Нью-Гарріс про початок наступу війська, але й була водночас сигналом до повстання по військових частинах. Відразу ж, побачивши її, організатори і керівники підпільних осередків зробили знаки товаришам кидатися на офіцерів. Принаймні, саме так було у шістнадцятому полку, звідки прийшли ці солдати.

Насамперед повсталі солдати на чолі з організаторами обеззброїли нижче командування і вже потім оточили штаб. Тут зав'язалася недовга бійка, яка тривала, аж доки командування полку пересвідчилося, що воно залишилося самотнім і обложене повстанцями. Тоді командир полку, не гаючи часу, здався, як тільки йому обіцяли зберегти життя.

Значно гірше, як виявилося, обернулася справа у сьомому полку, склад якого був укомплектований з відібраних солдатів. Тут попередня революційна робота була майже неможлива. Залишався єдиний засіб — це агітація зброєю.

І кулеметник Зауер добре виконав завдання Діка Ольса. Внаслідок його дій полк опинився між двома вогнями. Спереду його зустріли кулемети Зауера; а коли частини спробували відступити назад, — дорогу вже перетяли частини гранатників і три панцерники, надіслані туди обережним Зауером.

Проте, фашисти з сьомого полку не здавалися. Тут бійка тривала кілька годин, аж доки в наступ пішли ще панцерники, які підоспіли з флангів. Тоді значна частина фашистського складу полку примушена була здатися. Але другу роту цього полку Зауерові довелося заспокоювати гранатами. Саме ці вибухи й чули на барикаді.

Боб Леслі і Тім Кроунті ішли далі, обходячи барикади. І що далі вони йшли, то більше бачили солдатів, які безнастанно переходили з того боку. Це була якась надзвичайна картина. Подекуди з цього боку барикад було вже більш солдатів, ніж робітників. Постріли з того боку спинилися; або командування військом не знало, що робити, або воно

вже не існувало взагалі.

— Справді, цікаво, — розсміявся Боб. — Ми не стріляємо, а в них щохвилини меншає солдатів.

Через півгодини стрілянина стихла зовсім. Робітники не мали ніякого наміру починати бій, військо (або, правдивіше, та його решта, що ще залишалась по той бік барикад) теж не насмілювалось щось починати. Очевидно, військове командування навіть не сподівалось, що справа так обернеться.

Ставало ясним, що до ранку можна було не боятися нападу. А коли прийде ранок — чи вистачить у командування сил, щоб нападати? Досить було хоча б приблизно підрахувати число солдатів, що вже перейшли на бік робітників, щоб заспокоїтися. Військовому командуванню треба було думати про свій власний порятунок, а не про штурм барикад.

Боб замислено щось обмірковував.

Тім мимоволі згадав про Мадлену. Що з нею? Він сподівався знайти її у в'язниці; але виявилось, що серед ув'язнених Мадлени не було. Де ж могла вона бути?..

Раптом Тім почув новий наказ Боба Леслі, який розпоряджався кинути міцні загони до центральної станції керування роботарями. Наближався ранок, треба було виконувати інструкції і, зламавши опір решти фашистів, захопити в свої руки станцію або принаймні ліквідувати фашистів, які засіли в ній.

Це було нелегко. Висока залізобетонна будівля станції підносилася вгору, як справжня фортеця. І навряд чи загонам робітників навіть за допомогою солдатів, які перейшли на їх бік, пощастило б швидко захопити навіть двір станції, коли б не щасливий випадок.

Один з робітників згадав, що ще вчора на станції провадили ремонт тунелів, в яких проходили кабелі електрики.

Ці тунелі з'єднували завод і станцію. Озброєні групи робітників використали цей випадок, і входи до тунелів були розкриті. Один за одним робітники посувалися вздовж тунеля, пам'ятаючи категоричний наказ ревкому — ні в якому разі не псувати кабелів. Тунелі виходили у двір станції, де озброєні робітники і опинилися зовсім несподівано для штурмовиків, які переховувалися на станції.

Після короткої бійки фашисти замкнулися всередині станції, залишивши двір робітникам. Але далі посуватися було дуже важко, бо міцні стіни станції можна було зруйнувати лише артилерійським вогнем. Поки що прямий наступ на станцію керування роботарями не давав нічого.

Починало світати. Ранкова зоря рожевим полум'ям зайнялася на сході. Стрілянина з боку війська зовсім вщухла. Здавалося, військо відступило. Раптом пролунав різкий сигнал мотоциклів. До будинку колишньої поліції, а тепер приміщення ревкому та міліції, під'їхав загін військових мотоциклістів. Солдати поставили мотоцикли і вишикувались біля будинків. Їхній командир через вартового викликав голову революційного комітету:

— Дуже прошу його вийти до нас. Маємо важливі відомості.

Боб Леслі вийшов на вулицю. Його зустріли вигуками вітання.

— Чого ви хочете, товариші? — звернувся він до мотоциклістів.

— Ми команда зв'язку вісімнадцятого полку. Від нашого полку залишився там, за містом, самий штаб, а всі солдати перейшли сюди. От і ми вирішили не відставати від товаришів. Штаб доручив був нам підтримувати зв'язок між рештою полку та ним під час відступу, але ми вважаємо це за зайве…

— Одну хвилинку, — перебив його Боб Леслі, — хіба штаб війська відступив?

— Авжеж, ще до ранку. Ось секретний наказ, який ми не передали на адресу і вирішили привезти вам, як доручив нам Дік Ольс.

Боб Леслі розірвав пакет і вийняв наказ:

«Штабові вісімнадцятого полку. Цілком секретно. Зважаючи на ускладнене становище та відкриту зраду частини солдатів, наказую негайно зібрати всі роти полку і відступити від Нью-Гарріса до Айленда. Ваш полк боронить собою загальний відступ, який має метою перегрупувати та укомплектувати полки». Підписано: «Чарльз Грей, генерал».

Леслі підвів очі на мотоциклістів:

— Вдячний за таку приємну новину. Виходить, війська немає. Вже відступило?..

— Ні, не зовсім так. Відступив сам штаб з невеличкою рештою солдатів та офіцерами. А головні частини війська не відступили, навпаки, вони в місті.

Леслі розсміявся:

— Так, так, розумію. Справді, військо в місті, тільки воно тепер наше. Гаразд. Усе?

Командир мотоциклістів трохи завагався:

— Бачите, товаришу, нам хотілось попрохати дати нам серйозну справу. Нам хотілося б побачити тих самих роботарів, що про них стільки писали в газетах.

Леслі урочисто підвів руку:

— Сьогодні побачите. Але воювати з роботарями не доведеться, майте це на увазі. З сьогоднішнього ранку роботарі — наші друзі. Ідіть товариші, відпочивайте. А об дванадцятій приїздіть до заводу. Там побачите і роботарів. На все добре!

Він уже повернувся, щоб іти, коли почув знов гуркіт мотоцикла. З коляски вистрибнув чоловік у військовому одязі і схопив його за руку.

— Почекай, Боб! Адже мені треба тобі дещо сказати. Здоров!

— Дік? От молодець! Ну як?

— Все гаразд. Сьомий полк ліквідовано. Бач, наші плани не зовсім виправдались. Ми вважали, що враз обеззброїмо його, а вийшло не так. Чортові фашисти почали було серйозну бійку. Я підозріваю, що вони звідкись пронюхали про наші наміри. Вони навіть зустріли наш загін вогнем.

— Ну?

— Отже, довелося показати їм, що наші наміри серйозніші від їхніх. Правда, це трохи затримало нас, бо довелося надсилати на допомогу Зауерові ще панцерники, але тепер справа вже закінчена. Командування ліквідовано… А разом з ним добру частину фашистів.

— Наших багато вбито? — тихо спитав Боб.

— Не більш як чоловік з вісімдесят. Нічого не поробиш, Боб, в мене був єдиний вихід, — наче виправдувався Дік.

Але Боб спинив його.

— Гаразд. Ходім нагору.

І, повернувшись до штабу, Боб Леслі наказав:

— О дванадцятій улаштуємо велику демонстрацію коло заводу з приводу першої перемоги. Військо відступило. Це не кінець ще, це тільки перша перемога. Відзначимо таку подію доброю демонстрацією. Збиратися коло заводських воріт о пів дванадцятої. Так?

Він усміхнувся і звернувся до Тіма:

— А зараз ти побачиш, що я був правий, коли відпускав Джонатана Говерса та доручав тобі охороняти його… Але що з тобою, Тім? Чому ти такий знервований? Що трапилося?

Тім підійшов ближче до Боба Леслі і тихо сказав йому:

— Мадлена Стренд в руках Бірза на заводі.

Боб Леслі нахмурив брови:

— Звідки ти знаєш це?

— Під час допиту захоплених штурмовиків, які несли службу у таємній поліції, виявилося, що Томас Бірз особисто приїздив до полковника Блека і взяв звідси Мадлену й перевіз її на завод.

Боб Леслі задумливо дивився на Тіма, мов не помічаючи його. Нарешті він сказав:

— Гаразд. Тоді роботарі самі видадуть нам всіх трьох разом: Говерса, Бірза і Мадлену.

Він рішуче взяв телефонну трубку:

— Алло! Дайте завод. Так, кабінет Томаса Бірза. Це ви, містер Бірз?..

І він почав розмовляти з Бірзом спокійним іронічним голосом.

25. ІДУТЬ РОБОТАРІ!

Цієї ночі Томас Бірз не міг спати.

Його дратувало все, починаючи з нерухомої постаті роботаря, що стояв біля дверей і кінчаючи Джонатаном Говерсом, який зовсім отетерів і, здавалося, з'їхав з глузду. Він то люто лаявся, то загрожував страйковому комітетові (що, звісно, аж ніяк не міг почути його) усякими карами, то вдавався в одвертий розпач, прохаючи Бірза врятувати його, сховати десь або підкупити когось, щоб, переодягнувшись у робітничий одяг, він, Говерс, здобув можливість втекти. Бірз не слухав Говерса, йому було огидно дивитися на цю огрядну людину з голим черепом, що недавно ще диктувала всім свою волю, а тепер погодилася б плазувати по землі аби врятувати своє дорогоцінне життя.

Але найбільше дратувало Бірза те, що він і сам не міг вигадати способу розв'язати так міцно затягнений вузол. Єдина надія була на військо. Але Бірз добре розумів, що під час революційних подій на військо ніяк не можна покладатись. Він добре пам'ятав історичні факти, коли військо розкладалось, навіть не здибавшись з революційними загонами, і цілими полками переходило на бік революціонерів. Чи не станеться так і тепер?

Звісно, поки що Бірз перебуває під захистом роботарів — і жодна людина не дістанеться до його кабінета без дозволу. Але — що буде далі? Що відбувається зараз? Раніш Бірз діставав певні відомості з поліції. Хоч у нього й були трохи попсовані взаємини з Гордоном Блеком, проте цей останній все ж таки регулярно інформував Бірза про події. Тепер — поліцію захопили революціонери. Блека напевно заарештували.

Перші звуки пострілів, що здалека доносилися до заводу, трохи піднесли настрій Бірза: прийшло, мовляв, військо. Але через годину-дві постріли вщухли — і Бірз зробив з цього простий висновок, що становище зовсім не покращало: військове командування, очевидно, чомусь відклало свій наступ на революціонерів. Можливо, і воно відчуло непевність щодо своїх сил?..

Коли вже починало розвиднятись, Бірз задрімав, поклавши голову на руки. Через кілька хвилин (так, принаймні, здалося йому) його

збудив різкий дзвінок телефона. Він, ще не розплющивши очей, простяг руку взяти трубку, але натрапив на ще чиюсь руку, що намагалася і собі схопити трубку. Бірз розплющив очі. Він побачив перед собою скривлене обличчя Джонатана Говерса.

— Хто це дзвонить? — прошепотів Говерс.

— Звідки я знаю! — І Бірз хотів узяти трубку.

Але Говерс теж хапався за неї:

— Ні, я теж хочу слухати. Ви можете зрадити мене!

Бірз ледве стримав себе, щоб не вдарити цього огидного боягуза, що помалу втрачав усі людські властивості. Проте, він вирішив не сперечатися з Говерсом, не витрачати на це час. Адже можливість врятуватися тепер залежала виключно від самого Бірза. Він натиснув кнопку, що вмикала гучномовець.

— Слухайте, контролюйте, — крізь зуби процідив він.

Потім Бірз голосно вимовив:

— Алло! Я слухаю.

— Це ви, містер Бірз? Ага? Говорить Боб Леслі. Ви остаточно програли вашу гру, шановний містер Бірз. Повторюю: місто в наших руках. Військо відступило. Правдивіше сказати, відступило його командування, а саме військо перейшло на наш бік.

Джонатан Говерс голосно простогнав: це був уже кінець!

— Отже, від імени військово-революційного комітету пропонуємо вам здатися. До речі, ви захопили в свої руки кілька днів тому Мадлену Стренд, привізши її на завод. Що з нею?

— Це до вас не стосується, — люто відповів Бірз.

— Майте на увазі, — не звернув Боб Леслі уваги на брутальність Бірза, — що ви можете розраховувати на порятунок лише в тому разі, коли особа Мадлени Стренд не зазнає шкоди. Ми вимагаємо, щоб ви негайно відпустили її. І рекомендуємо вам здатись самому разом з містером Говерсом. Гарантую вам, що коли наші умови буде виконано, ніхто не доторкнеться до вас… аж доки вашу долю вирішить революційний суд.

Бірз почув, як позаду нього щось упало — важке й незграбне: почувся глухий стукіт. Він повернув голову. То впав на підлогу знепритомнілий, переляканий Джонатан Говерс. Він не витримав жахливих слів — «революційний суд».

— Що ж ви відповідатимете, містер Бірз? — продовжував Боб Леслі. — Адже, здається, ви не маєте ніякого вибору. Завод оточено, вийти ви не можете. Через годину коло воріт збирається великий мітинг-демонстрація. Якщо ви не згодитеся здатись, доведеться

вирішити на мітингу, що робити з вами далі.

— Вирішайте, — глухо відповів Бірз, — я не здаюся.

У нього майнула божевільна думка: роботарі!.. Вони врятують!

— Остаточно — не здаєтесь?

— Ні.

— Гаразд, як хочете. Дивіться тільки, щоб потім не довелось пожалкувати.

Почувся звук покладеної на апарат трубки. Розмова закінчилась. Бірз озирнувся на Говерса; той лежав нерухомо. Бірз стиснув руку, аж хруснули пальці.

«Роботарі врятують, — знов подумав він. — Адже я можу оточити себе ними і вийти з заводу. Вони йтимуть навколо мене. Хай хто спробує доторкнутись до них — такий сміливець упаде мертвий, бо я можу зарядити роботарів електрикою. Дістатися до вокзалу і там узяти паровоз. То вже нескладна справа. Врятуюсь!

Він знов поглянув на Говерса, що приходив до пам'яті.

— Ну вставайте, годі! — з серцем вигукнув Бірз.

— Що… Що буде?

— Нічого. Врятуємось.

І Бірз розповів Говерсові про свій план. Говерс ухопив його за руку.

— Надзвичайно… Ви геніальна людина. Все що я маю, маєте і ви… Тільки врятуйте!

Бірз відмахнувся від нього: нещасна людина! І тут не може не спробувати підкупити своїми грошима!.. Він сів коло апарата керування роботарями, щоб підготувати здійснення свого плану. Говерс нерухомо сидів на дивані, схиливши голову на руки, і спідлоба стежив за рухами Бірза.

А коло воріт заводу збиралася велика демонстрація. Ніколи ще не бачили заводські ворота такого видовища. Майдан наповнився до країв людською масою. Приходили не тільки робітники: йшли їхні дружини, діти, ішли групами солдати, що цієї ночі перейшли на бік робітників.

Ніщо вже не нагадувало попередніх сумних демонстрацій — сьогодні не можна було побачити жодного похмурого обличчя, радість першої перемоги панувала всюди. Подекуди над людськими головами майоріли червоні прапори.

Вже ніхто не боявся полісменів і штурмовиків, бо їх не було. Лише невеличка кучка «Бойових хрестів» заперлася в центральній станції керування роботарями і сиділа там, як у пастці.

І раптом, зовсім несподівано, пролунали звуки оркестра. То грали

військові музиканти, що перейшли і собі на бік робітництва, захопивши з собою інструменти.

Колишній страйковий, а тепер військово-революційний комітет містився на величезній трибуні недалеко воріт, нашвидку побудованій цього ранку. Тім Кроунті з захватом оглядав майдан, — ось воно, справжнє революційне свято!

— Що, добре? — почув він коло себе Боба Леслі.

Обличчя голови революційного комітету втратило звичну похмурість, загальна радість оздобила і його веселою усмішкою.

— Мало сказати «добре», — відповів Тім, — мені бракує слів, щоб висловити мої враження.

— Ну, якщо бракує слів тобі, журналістові, то що вже вимагати від мене? — відповів Боб. — Але про це потім. Чи не час починати?

Тім поглянув на годинника: було пів на дванадцяту. Час!

Боб Леслі зробив знак рукою.

І наче якась хвиля пройшла натовпом; вона почалась коло трибуни — і поширилася в усі сторони, несучи з собою тишу. Ще з півхвилини спадав гомін. І тоді Боб Леслі почав говорити. Море людських голів було перед ним; навіть мовчазні заводські ворота прислухались до його слів, замкнені заводські ворота.

— Товариші, — почав Боб Леслі, — вітаю вас із першою перемогою. Вітаю робітництво з перемогою над капіталом, вітаю товаришів-солдатів, що перейшли до нас та допомогли нам перемогти. Ми почали з страйку, нам було дуже важко. Кілька разів декому здавалося навіть, що ми програємо нашу гру. Бо капітал мобілізував проти нас всі свої сили — від поліції до фашистів і роботарів включно. Це йому не допомогло, перемога за нами. Наш страйк перетворився на революцію. Наш страйк перекинувся до інших міст — і запалив там також революцію. Чому все це сталося?

Він перевів дух.

— Тому що ми йшли під прапором комуністичної партії, під її гаслом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Нам допомогли робітники всієї нашої країни, — як тепер ми допомагатимемо їм. Нам допомогли робітники, примушені урядом одягти військову форму — я говорю про товаришів-солдатів. Ці робітники перейшли на наш бік, вони зрозуміли, що нема чого слухатись командирів, бо командири спонукали їх стріляти в своїх братів. Але й цього мало. «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — це визначає єднання не тільки робітників нашої країни, а й інших. Ви чули про великі Червоні Країни, де капітал переможено вже давно, де пролетарі побудували своє господарство і

відбили всі спроби міжнародного капіталу втрутитися в їхні справи та стати на перешкоді їхньому будівництву. Чули?

Хвиля гомону пробігла по натовпу: звичайно, чули! Хто не знає про Червоні Країни, щасливі країни, де робітництво вільне!

— Отже, тепер вільні пролетарі Червоних Країн допомагають нам. Кілька років тому вони прохали нас допомогти їм, бо важкенько доводилось їм в умовах повсякчасної загрози з боку капіталістичних держав. Ми допомогли їм, ми не дозволяли нашому урядові нападати на Червоні Країни. Тепер трудящі Червоних Країн і собі допомагають нам. Вони надсилали нам кошти на підтримку страйку, вони давали нам змогу боротися за своє визволення. Більше того, Червоні Країни перетворили наших ворогів-роботарів на наших друзів…

Гомін здивування пронісся по натовпу: як то так?.. Роботарі — наші друзі?

— Так, я не жартую. Учені Червоних Країн підкорили роботарів своїй волі. А воля трудящих Червоних Країн — то наша воля. Сьогодні, товариші, ви побачите, як роботарі вийдуть до нас демонструвати разом із нами!

Забуто про тишу, забуто про те, що Боб Леслі ще не скінчив говорити. Радісні вигуки залунали навколо трибуни:

— Роботарі підуть з нами! Перемога! Перемога!

Боб Леслі знов підвів руку, закликаючи до тиші. Але він почув, як за воротами заводу пролунав важкий гуркіт. Його почули й робітники. Відразу стало тихо: то були важкі кроки роботарів… Боб оторопіло поглянув на Тіма:

— Хіба вже дванадцять?

— Ні… Дванадцять буде через десять хвилин, — відповів той.

Ворота заводу розчинились. Залізні постаті роботарів з’явилися перед робітниками. Вони простували важкими кроками, утворюючи собою коло. Всередині того кола Тім побачив три постаті: то були Томас Бірз, Джонатан Говерс і Мадлена Стренд. Коло роботарів вийшло з воріт і спинилося.

Роботарі стояли щільною стіною, немов захищаючи людей усередині.

Серед цілковитої тиші пролунав голос Томаса Бірза:

— Застерігаю всіх: хто доторкнеться до роботарів, тому смерть, бо вони заряджені електрикою. Дайте дорогу!

Люди, що стояли близько роботарів, відсахнулися назад.

— Дайте дорогу, — повторив Бірз. — Інакше роботарі посунуть просто на людей. Я не хочу зайвих жертв. Дайте дорогу. Чекаю дві

хвилини.

Тім зблід: невже Бірз спромігся протистояти впливові станції Червоної Країни на роботарів? Але Боб Леслі швидко спитав у нього:

— Скільки ще до дванадцятої?

— П’ять хвилин.

— Гаразд.

Боб Леслі підвів руку:

— Дайте дорогу роботарям, товариші! Вони далеко не підуть.

А поки натовп розсувавсь, він швидко написав кілька рядків на папері, склав його, дав хлопчикові зв’язківцю і сказав:

— Швидко, Стімсонові, до станції керування роботарями.

Через кілька секунд хлопчик зник, швидко пробираючись у натовпі.

Тим часом натовп розсунувся, звільняючи роботарям шлях. Але двадцять кроків далі цей шлях перетяв ланцюг солдатів-кулеметників. Вони лежали на землі, виставивши перед собою кулемети. Дула кулеметів були спрямовані просто на роботарів.

— Бачите, містер Бірз, — голосно проговорив Боб Леслі, — ми даємо вам вільний шлях. Але — подивіться, будь ласка, перед собою. Там щось на вас чекає. Чи зможуть оборонити вас роботарі, навіть заряджені електрикою, від кулеметів?

На кілька секунд Бірз задумався: так, цього він не передбачав. Але майже відразу він ухопивсь за останню надію:

— Не знаю, чи зможуть, роботарі оборонити мене від кулеметів. Якщо не зможуть, то не зможуть водночас оборонити і вашої знайомої Мадлени Стренд, долею якої ви недавно цікавились. Майте на увазі: кулі, що вбиватимуть мене з Говерсом, уб’ють і міс Стренд. Коли ви цього хочете — стріляйте. Ми рушаємо.

Тім бачив, як здригнулося обличчя Мадлени. Томас Бірз міцно тримав її руку і тягнув Мадлену за собою. Проте, якби він навіть відпустив її — Мадлена примушена була б іти за ним, бо інакше її штовхали б роботарі. Тім поглянув на годинник: стрілка наближалась до дванадцяти… Ще півхвилини!..

— Не стріляйте, товариші! — вигукнув Боб Леслі. — Знов-таки, і це не допоможе Бірзові, — зараз побачите! Зачекаймо трохи.

Стрілка годинника наближалась до дванадцяти. Роботарі повільними, впевненими кроками ішли серед натовпу, утворюючи собою надійний захист трьом, що були всередині. І ось раптом залізні потвори спинились. Тім вибухнув радісним вигуком:

— Ось воно!

Роботарі спинились. Чути було, як голосно вилаявся Томас Бірз:

— Що таке? Що за чорт?

Роботарі не рухались. Вони стояли, немов прислухаючись до чогось. Потім повільним рухом, як один, почали підводити ліві руки. Вище, вище!

— Роботарі вітають нашу демонстрацію! — закричав Боб Леслі. — Роботарі перетворюються на наших друзів.

Томас Бірз був блідий, як стіна. Він випустив руку Мадлени. Роботарі поворухнулись і, тримаючи руки вгору посунули вперед.

Але це не було вже коло: вони сходились по чотири і так рушили вперед, залишаючи Бірза, Говерса і Мадлену самих. Мадлена поглянула на Бірза, озирнулась — і швидко вибігла з-за роботарів до робітників. Через півхвилини вона була вже біля трибуни і впала в обійми Тіма.

— Тім!.. Тім!..

Вона не могла більш нічого вимовити.

— Роботарі з нами! — кричав з трибуни Боб Леслі. — Вони йдуть з нами на демонстрацію. Вчені Червоної Країни виконали свою обіцянку.

Бірз похитнувся. Він побачив, як перекривилося люттю Говерсове обличчя. Він чув, як Говерс бурмотів:

— Зрада!.. І тут зрада!..

Потім він побачив, як Говерс, наче збожеволівши, кинувся на роботарів, загрожуючи їм кулаками. Джонатан Говерс забув, що перед ним не живі люди, а залізні машини, він намагався погрозами спинити їх. Даремні намагання! Роботарі посувалися на нього, на свого колишнього господаря.

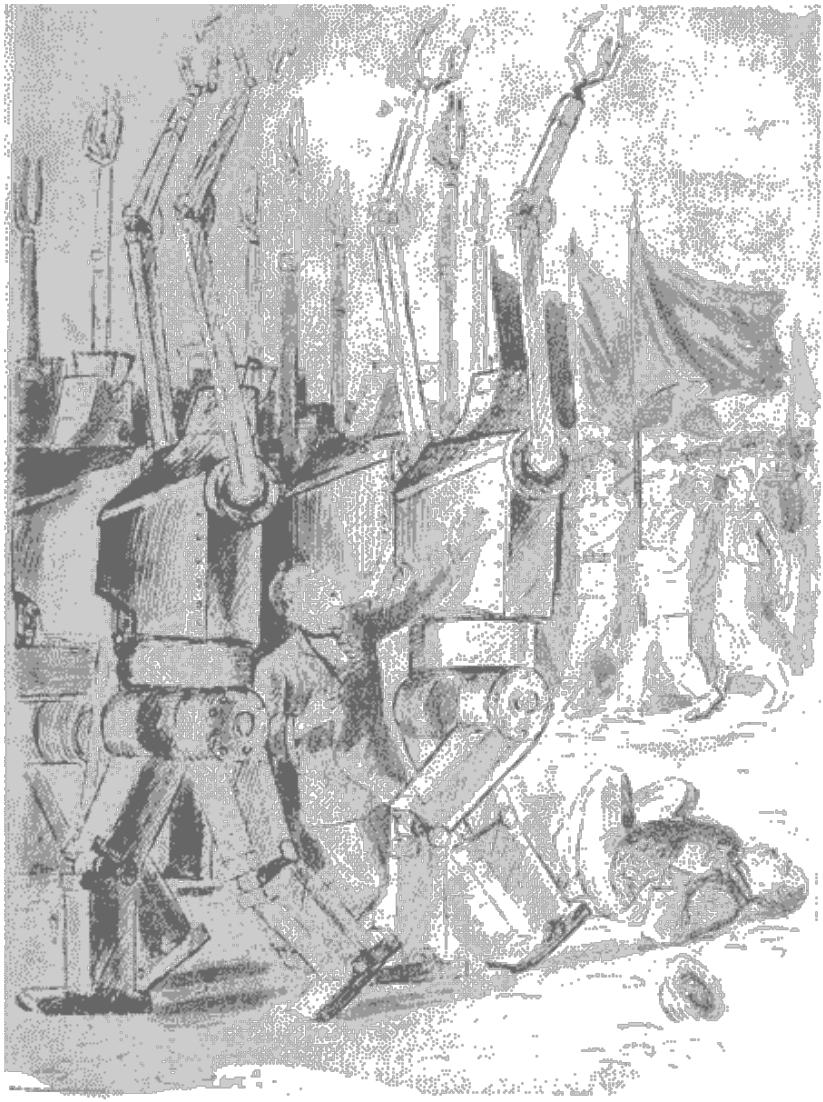

Хрипло зойкнувши, він, як і Говерс упав під ноги роботарів

Ось залізна постать роботаря штовхнула Говерса в груди. Він хитнувся, ухопився рукою за підведену руку роботаря — і, зойкнувши, впав на землю. Обличчя його почорніло.

А роботарі йшли далі, мов не помічаючи його, наступаючи на нього своїми залізними квадратними ногами…

«Убитий електрикою!..» — зрозумів Бірз і спробував відстрибнути убік, щоб уникнути доторку до роботарів. Але саме в цей час роботарі

коло нього сходилися, щоб стати в ряди по чотири, як і всі попередні. Бірз заметався, як звір.

Він намагся вибігти з-за роботарів. Але їхні залізні шеренги не пропускали його. Бірз відсахнувся назад і наскочив на одну з залізних потвор. Хрипло зойкнувши, він, як і Говерс, упав під ноги роботарів…

А залізні люди йшли далі й далі, тримаючи руки вгору. За ними рушив натовп робітників, на ходу шикуючись у шеренги. Але всі обережно обходили місце, де на бруку лежали дві нерухомі постаті з почорнілими обличчями. Томас Бірз і Джонатан Говерс лежали мертві. Їх убили ті самі роботарі, якими вони намагалися роздавити робітничий рух. Томас Бірз і Джонатан Говерс лежали на бруці у протиприродних позах, розкинувши руки, зім'яті залізними ногами роботарів.

Тім стояв, підтримуючи Мадлену. Вона глянула туди, де лежали Бірз і Говерс. Її обличчя було бліде. Вона тільки сказала:

— «Важкими ногами роботарів ми розтопчемо всіх, хто стане нам на перешкоді». Це слова Бірза, Тім… І роботарі розтоптали саме його та Говерса…

— Так, інакше і не могло бути. Ходім!

І вони рушили вперед вкупі з робітниками й солдатами. Вперед, звідки доносилися радісні вигуки робітників, де полум'яніли в повітрі червоні прапори переможної революційної демонстрації.

Харків,
1931.